

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

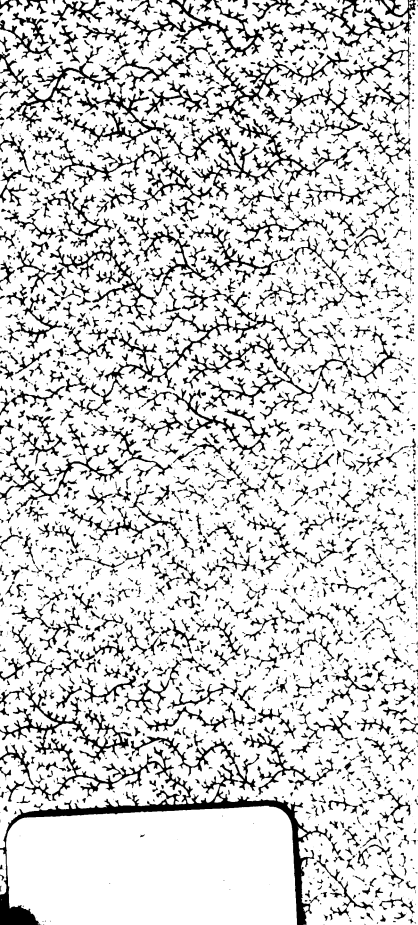
About Google Book Search

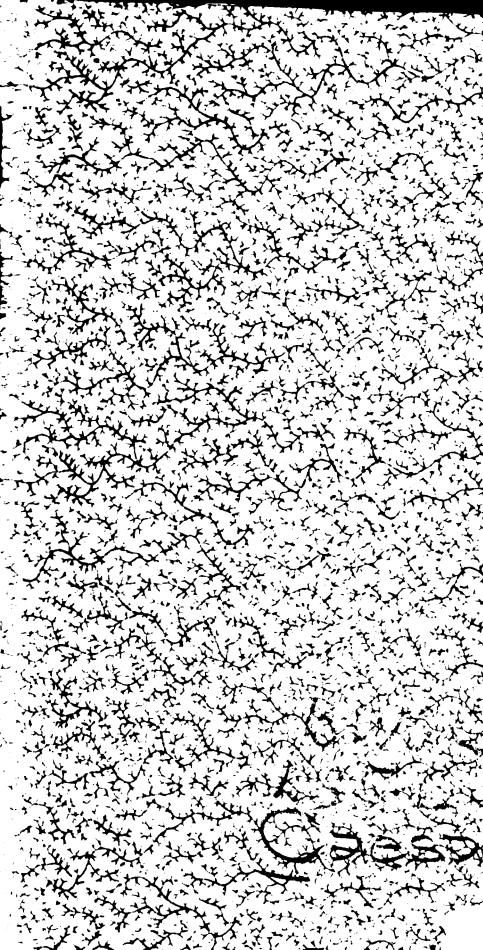
Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

NYPL RESEARCH LIBRARIES

3 3433 08155015 8

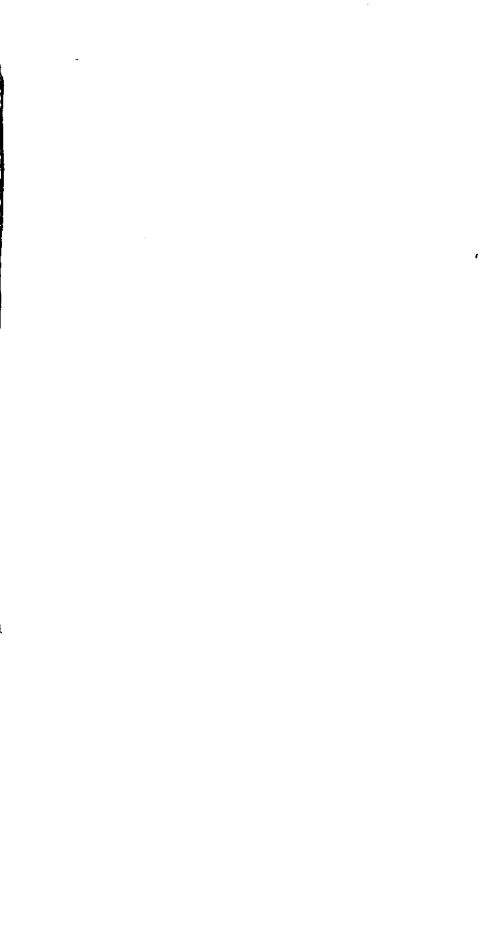

1000

No subject

Boole number card

C. JULII
CAESARIS

ET

A. HIRTII

DE

REBUS A CAESARE GESTIS

COMMENTARII.

CUM FRAGMENTIS.

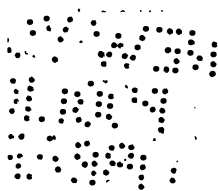
EX RECENSIONE SAMUELIS CLARKE
FIDELITER EXPRESSI.

GLASGOW:

IN AEDIBUS ACADEMICIS
EXCUDERANT ROB. ET AND. FOULIS
ACADEMIAE TYPOGRAPHI
M D C C L.

P. 273

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

ARGUMENTA.

○ L. B. I.

1. **G**alliarum descriptio et divisio. 2. Helvetiorum de eis invadenda institutum. 3. Appuratus. 5. Difficultates. 7. Profectio. 8. Caesaris consilia de his prohibendis. 10. Caesar eos ad flumen Aramiam ducitur, superatque. 11. Eorum legationes ad Caesarem, illisque responsura. 14. Caesar inopia frumentis laborat. Dumnorixque Aramiam perfidias; quam tamen detectam condocuit. 17. Caesar Helvetios altero proelio fugat. 21. Helvetii Caesari se dedant, domumque relegantur. 22. Galli de Caesaris victoria gratulantur. 23. et apud eum de Germanorum, Ariovisto duce, in Galliam ingressu queruntur. 26. Caesaris legatio ad Ariovistum. 27. ejusque responsio. 28. Caesar exercitum suum adversus Ariovistum ducit. 30. Caesaris militum timor et perturbatio. 31. ejus oratio ad milites animandos. 33. Caesaris cum Ariovisto colloquium. 37. ab Ariovisto equitibus disruptum. 38. Ariovisti perfidia et crudelitas. 39. Caesar ex

ARGUMENTA.

Ariovistus bello parant decernere; Germanorumque proelii equestris ratio. 41. tandem Germani, magna cum clade pulsī, domum fugiunt; totumque aded bellum uno proelio conficitur.

LIB. II.

1. *Belgarum omnium contra Populum Romanum conjuratio: 3. Rhemis, solis in istam conjurationem non consentientibus; 4. qui porro Caesarem de reliquorum consiliis et viribus certiores faciunt. 6. Caesar contra illos exercitum Axonam flumen transducit. 7. Bibrax Rhemorum oppidum a Belgis oppugnatur. 8. ad subsidia mittit Caesar. Belgae, missa oppugnatione, ad castra Caesaris contendunt. 9. acies utrinque instruitur, nec tamen proelium committitur. 11. Belgae, re desperata, ad tuendos suos quisque fines, domum revertuntur. 12. Caesar fugientes prosequitur, et eorum multa milia conficit. 13. deinde Sueffiones intra fines suos invadit, et in deditioem accipit. 14. item Bellovacos. 15. quos, intercedente Divitiaco, in fidem recipit. 16. Ambiani statim se dedunt. Nervii fortiter se defendunt. 23. ingenti tamen et diu dubio proelio debellantur tandem, et ad internecionem ferè rediguntur. 29. denique et Atuatici oppugnati, 31. se dedunt; 33. et rebellant iterum; 34. capti autem statim, venduntur omnes.*

ARGUMENTA.

L I B. III.

1. *Nantuates, Veragri, Sedunique, contra Ser. Galbam legatum rebellantes; 3. gravi clade affliguntur. 6. inde Galba legionem in Allobrogas perducit. 7. eodem tempore Veneti, aliique ad Oceanum populi rebellant. 9. Caesari in eos bellum inferre parat, non sine magnis difficultatibus. 10. Exercitum suum partitur, et latius distribuit. 12. Venetorum &c, sui defendendi opportunitas et ratio. 13. Navium illorum descriptio: earumque, pro loci natura, utilitas. 14. Caesari, operam in eorum oppidis expugnandis frustra impendi sentiens, navali eos proelio tandem aggreditur; superatque. 17. interea Q. Titurius Sabinus, legatus, Unellos &c, callido consilio superat. 21. eodemque tempore in Aquitania P. Crasso Sotiates victi se dedunt. 24. aliique complures Aquitaniae populi. 29. Caesari, Motinos, Menapiosque non infelicititer aggressus, anni tempestate exercitum in hibernis collocare cogitur.*

L I B. IV.

1. *Uspetes et Tenctheri Germani, meta Suevorum, in Galliam transfecant. 2. Suevorum mores et vivendi ratio; 3. item Ubiorum. 4. Uspetes et Tenctheri Menapios sedibus suis*

ARGUMENTA.

expellunt. 5. Caesar, Gallorum infirmitatem in consiliis capiendis veritus, maturius ad exercitum proficiscitur. 6. Germanorum legationes ad Caesarem, ejusque responsa. 9. proeliam equestre, in quo Germani superiores sunt. 10. iidem tamen postea magna cum clade castris exuuntur. 13. quos fugientes Caesar trans Rhenum, fabricato ponte, insequitur; 16. Sigambrorum fines vastat; 17. Ubisque liberatis, in Galliam revertitur; 18. deinde in Britanniam trajicit; 22. non sine magna exercitum in terram exponendi difficultate, Britannis se opponentibus: 24. qui tamen superati, legatos de pace mittunt. 26. postea autem, Caesaris classe ventis disjecta et aestu maritimo afflictata, rebellant. 29. Britannorum ex essedis pugnandi ratio. 30. qua Romani primum perturbantur. 31. tandem autem Britanni denuo subiguntur. 32. quo facto, Caesar in Galliam revertitur. 33. Morinosque, milites suos dispersos, spe praedae, aggredientes, reprimit.

L I B. V.

1. Caesar, cum in Gallia classem per legatos instrui jussisset, ipse in Illyricum profectus, Pirustas cobibet. 2. inde in Galliam reversus, Trevirorum motus compescit. 4. Dumnorix Aedusus fugiens, ne inter obsides in Britanniam à Caesare duceretur; interficitur. 7. Caesar in Bri-

ARGUMENTA.

tanniam trajicit. 8. hostes se in sylvas abdentes, inde expelluntur. 9. Caesar, navibus suis tempestate afflictis, hostes persequi desistit; classem reficit; castra munit; ad hostes revertitur. 10. Britannorum et Britanniae descriptio. 11. Caesaris proelia cum Britannis varia; 14. circa flumen Tamesin. 19. Caesar in Galliam reversus, 20. legiones in plures civitates distribuit, propter rei frumentariae inopiam. 21. Tasgetius in Carnutibus interficitur. 22. Repentinae defectiones, ortae ab Ambiorige et Cativulco. 23. Ambiorix, dolosa oratione, legatis inter se dissentientibus, Titurio, ut castra deserat, persuadet; et in itinere circumventum adoritur, ipsumque cum omnibus copiis ad internecionem caedit. 30. deinde, junctis Nerviiis, castra Ciceronis obsidet et oppugnat. 36. T. Pulsonis et L. Varenii contentio nobilis de laude et virtute. 37. Caesar, acceptis literis, ad solvendam castrorum obsidionem proficiscitur. 41. Galli, relicta obsidione, ad Caesarem contendunt. 42. et ab eo fugantur. 44. Caesar, propter crebros motus, totam hiemem in Gallia manere statuit. 45. Senones, Treviri, aliique populi, Romanorum imperium aegrè ferunt. 47. Indutiomarus castra Labieni oppugnat. 49. eo autem occiso, discedunt Galli; fitque omnis Gallia quietior.

ARGUMENTA.

LIB. VI.

1. Caeser majores in Gallia morum et aspectus, copias suas adhaeret. 2. Nervius subter insurrexione subigit. 3. Senones et Carnutes in acclamatione accipit. 5. item Menapios. 6. Labienus Breuius, timorem simulans, subito in fugam conjicit. 9. Caeser iterum, facto ponte, Rhenum transit. 10. Suevi adversus Romanos bellum parant. 11. Gallorum Germanorumque mores describuntur. 12. Aeduarum et Sequanorum falliones. Rhemi in locum Sequanorum succedunt. 13. Druidum descriptio. 15. Gallorum religio. 16. et mores. 19. Germanorum mores a Gallorum multum diversi describuntur. 23. Hercynia Sylva. 24. bos una cornu. 25. Alces. 26. Ursi. 27. Caeser, inopia frumentum, exercitum trans Rhenum deducto, adversus Ambiorigem proficiscitur. 28. magna vis Fortunae. 29. Ambiorigis copiae diffugiunt. 30. Caeser, partito exercitu, ipse Ambiorigent persequitur. 31. non sine magnis difficultatibus. 32. Sigambri interim Rhenum transientes, castra Cicero nis adorientur. 35. mira in hoc casu Sen. Bacula virtus. 37. Romanorum clades aliqua. 38. Barbari tamen oppugnatione tandem desistant, domumque revertuntur. 40. Caeser Eburonum fines populatur. Ambiorix difficillime effugit. 41. Caeser in Italiam revertitur.

ARGUMENTA.

LIB. VII.

1. Gallorum multae gentes de bello renovando consilia ineunt. 3. Carnutes plurimos cives Romanos Genabi subito occidunt. 4. Vercingetorix clientes suos ad bellum incendit; eique, multarum gentium consensu, defertur imperium. 8. Caesar Arvernos subito invadit et opprimit. 10. Vercingetorix Gergoviam Boiorum oppugnat; quo eum insequitur Caesar. 11. Caesar Vellaunodunum et Genabum expugnat. 12. Vercingetorix oppugnatione Gergoviae desistit: Caesar Noviodunum occupat; Vercingetorigis equitatum fugat; Avaricum obsidet. 13. Vercingetorigis consilio, urbes Biturigum, ut Romani commeatu prohibeantur, incenduntur. 16. Caesar magna rei frumentariae difficultate laborat. 17. exercitus utrinque appropinquant, nec tamen proelium committitur. 19. Vercingetorix a suis proditionis insimulatus, se purgat. 21. Caesar Avaricum oppugnare pergit. 22. murorum Gallicorum forma. 23. Caesar Avaricum magna virtute defensum, tandem expugnat. 28. Vercingetorix suos consolatur. 29. ad bellum majoribus copiis renovandum se accingit. 30. Caesar intestinas Aeduorum turbas compefcit. 32. deinde ad Gergoviam Arvernorum, exercitum ducit. 33. et flumen Elaver astu trajicit. 34. collemque munitum, prope urbem, in

A R G U M E N T A.

conspetu Vercingetorigis, noctu occupat. 35. interea Aedui à Romanis deftere instituunt. 38. Caesaris autem prudentiâ et celeritate, quodammodo pacantur. 41. Caesar prope Gergoviam, trinis hostium castris stratagemate potitur. 44. Romani, oppidum avidius invadentes, magnâ cum clade repelluntur. 49. Caesar temeritatem militum reprehendit. 50. in Aeduos castra movat. 52. Noviodunum à perfidis Aeduis occupatum inceditur. 54. Lubienae, rebus prosperè apud Parisios gestis, ad Caesarem cum omnibus copiis revertitur. 57. Aduortum extrema Galli ferè omnes à Romanis deficient. 58. eorum apparatus ad bellum. 59. Dux Vercingetorige, Caesarem in Lingonum finibus aggrediuntur. 61. et magnâ cum caede fugantur. 62. Caesar eos ad Alesiam usque insequitur. 63. Alesiam descripta. 64. Galli praellaequestri sumptantur. 65. Vercingetorige equitatum suum dimittit. 66. Caesar Alesiam circumvallat. 68. suumque item exercitum aliâ munitione contra exteriorem hostem circumvallat. 69. Galli convocatis omnique auxiliis, obsidione sua liberare conantur. 71. Critagnati, in Alesia obsessi, consilium, de suorum corporibus concedendis. 72. Galli intra extraque oppidum se ad Romanos utrinque aggrediendas apparent. 73. proelium aequestre, in quo Romani superiores. 74. Galli Romanos semel atque iterum aggressi, repelluntur. 81. tandem Romani ex munitionibus

ARGUMENTA.

suis evanescunt; Gallos ingenti cum strege fugant. 82. Alesia et Vercingetorix deduntur. 83. item Aduai, alique. denique Caesar legiones in hibernas mittit.

L I B. VIII.

HECTEN PRÆPATIO. 1. Galli consilia inveniunt belli renovandi. 2. Caesar Bituriges incipientes opprimit; eosque in deditiōem accipit; 4. deinde Carnutes, sui terrore, dissipat; 5. Bellovacos bellum parantes aggreditur. 6. Bellovacorum consilia. 7. Caesar eos, specie paucitatis suorum, ad pugnam allicere instituit: 8. quum autem illi castris se tenerent, castra et ipse sua munit. 11. Bellovaci pabulorum Romanorum praesidium in insidias eliciunt. 12. proelia quotidiana in conspectu castrorum. 13. tandem Bellovaci fugā calliditatis plenā recedunt. 16. proelium ex insidiis magnā contentione initum; quo Bellovaci insidiatores penitus dissipantur. 17. Bellovaci aliaeque civitates se dedunt. 20. Caesar exercitum suum in plures partes distribuit. 21. inter haec G. Caninius et C. Fabius legati, Duracium, P. R. amicum, Limone à Dumnaco obsessum liberant, Dumnacum profligant. 24. Caninius Drapetem persequitur. 25. Fabius Carnutes aliosque in deditiōem accipit. 26. Drapes et Laterius Uxellodunum occupant. 27. Caninius oppidum circumvallat.

ARGUMENTA.

28. Luterius, cum frumentariis fugatur. 29. Drapes castris exutus, capitur. 30. Caninius, juncto Fabio, ad obsidionem oppidi revertitur. 31. Caesar ex Carnutibus ad Caninium contendit; 33. et Uxellodunum, aquam prohibitis oppidanis, capit; 37. Deinde exercitum suum in hiberna distribuit. 38. Comius Atrebas proelio equestri victus, Antonio se dedit. 40. sequenti anno, pacata universa Gallia; 41. Caesar in Italiam proficiscitur: 42. ibique summis honoribus excipitur: 43. deinde ad exercitum revertitur; jamque inimici ejus Romae contra eum conspirant. 46. ipse in Italiam iterum proficiscitur.

C. JULII CAESARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER I.

GALLIA est omnis divisa in partes tres: quarum unam incolunt Belgae; aliam Aquitani; tertiam, qui ipsorum linguâ Celtae, nostrâ Galli, appellantur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. horum omnium fortissimi sunt Belgae: propterea quod à cultu atque humanitate Provinciae longissime absunt; minimeque ad eos mercatores saepe commeant, atque ea, quae ad effaeminandos animos pertinent, important; proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. quâ de causâ Helveti quoque

reliquos Gallos virtute praecedunt; quòd fere quotidianis proeliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. eorum unà pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum: attingit etiam a Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum: vergit ad Septemtriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in Septemtriones, et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet: spectat inter occasum Solis et Septemtriones. Apud Helvetios longè nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix. is, M. Messala et M. Pisone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. id hoc facilius eis persuasit, quòd undique loci natura Helvetii con-

tinentur; unâ ex parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; alterâ ex parte, monte Jurâ altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertia, lacu Lemano, et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. his rebus fiebat, ut et minus late vagarentur, et minus facile finitimis bellum inferre possent. qua de causa homines, bellandi cupidi, magno dolore afficiebantur. pro multitudine autem hominum, et pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur; quâ in longitudinem millia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant. His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare; jumentorum et carrorum quàm maximum numerum coëmere; fementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum profectio-nem lege confirmant. ad eas res confi-

ciendas, Orgetorix deligitur. is sibi legationem ad civitates suscepit. in eo itinere persuadet Cassico Catamantaledis filio, Sequano; cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et a S. P. Q. R. amicus appellatus erat; ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat. itemque Dumno-rigi Aeduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate sua obtinebat ac maximè plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. 'perfacile
' factu esse' illis probat, 'conata perficere; propterea quod ipse suae civitatis imperium obtenturus esset. non esse dubium, quin totius Galliae plurimum Helvetii possent. se suis copiis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum,' confirmat. hac oratione adducti, inter se fidem et jusjurandum dant; et, regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliae sese potiri posse sperant. ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coëgerunt. damnatum poe-

nam sequi oportebat, ut igni cremaretur. die constituta caussae dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, undique coëgit; et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne caussam diceret, se eripuit. quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit. Post ejus mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt; oppida sua omnia numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia incendunt; frumentum omne, praeter quod secum portaturi erant, comburunt; ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo afferre jubent. persuadent Rauracis, et Tulingis, et Latobrigis fini-

timis, uti, eodem usi consilio, oppidiis suis vicisque exiit, unà cum iis proficiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, et in agrum Noricum transferant, Noreiamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Juram et flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius atque expeditius; propterea quod Helvetiorum inter fines et Allobrogum, qui nuper P. R. pacati erant, Rhodanus fuit; isque nonnullis locis vado transitur. extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus, Geneva: ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quòd nondum bono animo in populum R. viderentur, existimabant; vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. omnibus rebus ad profectio- nem comparatis, diem dicunt, qua die

ad ripam Rhodani omnes conveniant. is dies erat, a. d. v. Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio Coss. Caesari quum id nunciatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari; maturat ab urbe proficisci; et, quam maximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit; et ad Genevam pervenit. provinciae toti quam maximum militum numerum imperat. erat omnino in Gallia ulteriore legio una. pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis; cujus legationis Numeius et Verodocius principem locum obtinebant; qui dicerent, 'sibi esse in animo, sine ullo maleficio, iter per Provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat.' Caesar, quod memoria tenebat L. Cassium Consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum et sub jugum missum, concedendum non putabat, neque homines inimico animo, data facultate per Provin-

ciam itineris faciundi, temperaturos ab injuria et maleficio existimabat. tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent; legatis respondit, 'diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, a. d. idus Apr. reverterentur.' interea ea legione quam secum habebat, militibusque qui ex provincia convenerant, a lacu Lemano, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem et novem, murum in altitudinem pedum sexdecim, fossamque perducit. eo opere perfecto, praesidia disponit, castella communit; quo facilis, si se invito transire conarentur, prohiberi possent. ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit; et legati ad eum reverterunt; negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per Provinciam dare: et, si vim facere conentur, prohibitorium ostendit. Helvetii ea spe dejecti, navibus junctis, rati-⁷busque compluribus factis; alii, vadis Rhodani, quâ minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdum, saepius

noctu, si perrumpere possent, conati; operis munitione et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt. relinquebatur una per Sequanos via; qua, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. iis quum sua sponte persuadere, non possent; legatos ad Dumnorigem Aeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat; et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; et, cupiditate regni adductus, novis rebus studebat; et quamplurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. itaque rem suscipit; et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur; obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio et injuria transeant. Caesari nunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Aeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt: quae civitas est in Provincia. id si fieret, intelligebatur

magno cum provinciae periculo futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labiennum legatum praefecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit: duasque ibi legiones conscribit; et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit; et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. ibi Centrones, et Graioceli, et Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. compluribus his proeliis pulsus; ab Ocelo, quod est ceterioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines: ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit: hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi. Helvetii jam per angustias, et fines Sequanorum, suas copias transfuderant; et in Aeduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Aedui, quum se suaque ab-

his defendere non possent, legatos ad
 Caesarem mittunt, rogatum auxilium:
 ‘ita se omni tempore de populo Roma-
 ‘no meritos esse, ut, paene in conspectu
 ‘exercitus nostri, agri vastari, liberi co-
 ‘rum in servitutem abduci, oppida ex-
 ‘pugnari non debuerint.’ eodem tem-
 pore, quo Aedui, Ambarri quoque, ne-
 cessarii et consanguinei Aedunorum, Cae-
 sarem certiores faciunt, ‘ sese, depo-
 ‘ pulatis agris, non facile ab oppidis
 ‘ vim hostium prohibere.’ item Allo-
 broges, qui trans Rhodanum vicos pos-
 sessionesve habebant, fugâ se ad Cae-
 sarem recipiunt; et demonstrant, ‘ sibi,
 ‘ praeter agri solum, nihil esse reliqui.’
 quibus rebus adductus Caesar non ex-
 spectandum sibi statuit, dum, omnibus
 10 fortunis sociorum consumptis, in San-
 tones Helvetii pervenirent: Flumen
 est Arar, quod per fines Aedunorum et
 Sequanorum in Rhodanum influit, in-
 credibili lenitate; ita ut oculis, in utram-
 partem fluat, judicari non possit: id Hel-
 vetii ratibus ac litribus junctis transi-
 bant. ubi per exploratores Caesar certi-
 or factus est, tres jam copiarum partes

Helvetios id flumen transduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem pervenit quae nondum flumen transierat. eos impeditos et inopinantes aggressus, magnam partem concidit; reliqui sese fugae mandarunt, atque in proximas silvas abdiderunt. is pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divisa est. hic pagus unus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat, et ejus exercitum sub jugum miserat. ita, sive casu, sive consilio Deorum immortalium, quae pars civitatis Helvetiae insignem calamitatem pop. Rom. intulerat, ea princeps poenas persolvit. qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas injurias ultus est; quod ejus foceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Cassium, interfecerant. Hoc proelio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum transdu-

cit. Helvetiū, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod ipsi diebus xx aegerrime confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intelligerent; legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. is ita cum Caesare agit: ‘ si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi Caesar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani, et pristinae virtutis Helvetiorum. quòd improvise unum pagum adortus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent; ne, ob eam rem, aut suae magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. se ita a patribus majoribusque suis didicisse, ut magis virtute, quàm dolo, contenderent, aut insidiis niterentur. quare, ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate pop. Rom. et interneccione exercitūs nomen caperet, ac memoriam proderet.’ His Caesar ita respondit:

eo sibi minus dubitationis dari, quod
eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoriâ teneret; atque eo
gravius ferre, quod minus meritò pop.
Rom. accidissent. qui si alicujus injuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere: sed eo deceptum, quod
neque commissum a se intelligeret, quare timeret; neque sine causa timendum putaret. quod si veteris contumeliae oblivisci vellet: num etiam recentium injuriarum, quod, eo invito, iter per Provinciam per vim tentassent, quod Aeduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posse? quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tam diu se impune tulisse injurias admirarentur; eodem pertinere. consuêsse enim Deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. quum ea ita sint: tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, facturos intelligat; et si Aeduis de inju-

riis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisficiant; sese cum iis pacem esse facturum.

Divico respondit: 'ita Helvetios a majoribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consueverint: ejus rei pop. Rom. esse testem.' hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco movent. idem facit Caesar; equitatumque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni Provincia et Aeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant. qui, cupidius novissimum agmen insecuti, alieno loco, cum equitatu Helvetiorum proelium committunt; et pauci de nostris cadunt. quo proelio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnunquam ex novissimo agmine proelio nostros laceessere coeperunt. Caesar suos a proelio continebat; ac satis habebat in praesentia hostem rapinis, pabulationibus, populationibusque prohibere. ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti, inter no-

vissimum hostium agmen et nostrum primum, non amplius quinque aut senis milibus passuum interesset. Interim 14
quotidie Caesar Aeduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. nam propter frigora (quod Gallia sub Septemtrionibus; ut ante dictum est, posita est) non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant; a quibus discedere volebat. diem ex die ducere Aedui; conferri, comportari, adesse dicere. ubi se diutius duci intellexit; et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco, et Lisco, qui summo magistratui praeerat (quem Vergobretum appellant Aedui, qui creatur annuus, et vitae necisque in suos habet potestatem,) graviter eos accusat; quod, ' quum neque emi, neque ex agris sumi posset, ' tam necessario tempore, tam propin-

5 ' quis hostibus, ab iis non sublevetur;
 ' praesertim quum magna ex parte eo-
 ' rum precibus adductus bellum suscepe-
 ' rit; multo etiam gravius, quòd sit def-
 ' titutus,' queritur. Tum demum
 Liscus, oratione Caesaris adductus, quod
 antea tacuerat, proponit: ' esse nonnul-
 ' los, quorum auctoritas apud plebem
 ' plurimum valeat; qui privati plus pos-
 ' sint, quam ipsi magistratus: hos sediti-
 ' osa atque improba oratione multitudi-
 ' nem deterrere, ne frumentum confe-
 ' rant; quod praestare dicant, si jam prin-
 ' cipatum Galliae obtinere non possint,
 ' Gallorum quam Romanorum imperia
 ' perferre; neque dubitare debeant, quin,
 ' si Helvetios superaverint Romani, una
 ' cum reliqua Gallia Aeduis libertatem
 ' sint erepturi. ab iisdem nostra consilia,
 ' quaeque in castris gerantur, hostibus
 ' enunciari: hos a se coërceri non posse.
 ' quin etiam, quòd necessario rem Caesa-
 ' ri enunciarit, intelligere sese, quanto id
 ' cum periculo fecerit; et ob eam causam,
 ' quam diu potuerit, tacuisse.' Caesar
 hac oratione Lisci, Dumnorigem Diviti-
 aci fratrem designari sentiebat: sed, quòd

pluribus praesentibus eas res jactari no-
lebat, celeriter concilium dimittit; Lis-
cum retinet. quaerit ex solo ea, quae in
conventu dixerat: dicit liberius, atque
audacius. eadem secretò ab alijs quae-
rit; reperit esse vera: ' ipsum esse Dum-
' norigem summa audacia, magna apud
' plebem propter liberalitatem gratia,
' cupidum rerum novarum: complures
' annos portoria, reliquaque omnia Ae-
' duorum vectigalia, parvo pretio re-
' dempta habere; propterea quod, illo
' licente, contra liceri audeat nemo. his
' rebus et suam rem familiarem auxisse,
' et facultates ad largiendum magnas
' comparasse: magnum numerum equi-
' tatus suo sumptu semper alere, et cir-
' cum se habere. neque solum domi, sed
' etiam apud finitimas civitates, largiter
' posse: atque hujus potentiae causa ma-
' trem in Biturigibus, homini illic nobi-
' lissimo ac potentissimo, collocasse: ip-
' sum ex Helvetiis uxorem habere: so-
' rorem ex matre, et propinquas suas,
' nuptum in alias civitates collocasse: fa-
' vere et cupere Helvetiis, propter eam
' affinitatem: odisse etiam suo nomine

- ' Caesarem, et Romanos; quòd eorum
 ' adventu potentia ejus diminuta, et Di-
 ' vitiacus frater in antiquum locum gra-
 ' tiae atque honoris sit restitutus. si quid
 ' accidat Romanis, summam in spem
 ' regni per Helvetios obtinendi venire:
 ' imperio populi Rom. non modo de
 ' regno, sed etiam de ea, quam habeat,
 ' gratia desperare.' reperiebat etiam Cae-
 ' sar inquirendo; quod proelium equestre
 ' adversum paucis ante diebus esset factum,
 ' initium ejus fugae a Dumnorige atque e-
 ' jus equitibus factum esse; (nam equita-
 ' tum, quem auxilio Caesari Aedui miserant,
 ' Dumnorix praecerat;) eorumque fuga
 ' reliquum esse equitatum perterritum.
- 6 Quibus rebus cognitis, quum ad has sus-
 ' piciones, certissimae res accederent;
 ' quòd per fines Sequanorum Helvetios
 ' transduxisset; quod obsides inter eos
 ' dando curasset; quod ea omnia non
 ' modo injussu suo et civitatis, sed etiam
 ' inscientibus ipsis, fecisset; quod a ma-
 ' gistratu Aeduorum accusaretur: satis es-
 ' se causae arbitrabatur, quare in eum aut
 ' ipse animadverteret, aut civitatem ani-
 ' madvertere juberet. his omnibus unum

repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum R. studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat: nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. itaque prius quam quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari jubet; et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Proculum, principem Galliae provinciae, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta; et ostendit, quae separatim quisque de eo apud se dixerit. petit atque hortatur, ut, sine ejus offensione animi, vel ipse de eo, causa cognita, statuat; vel civitatem statuere jubeat. Divitiacus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit, ‘ ne quid
‘ gravius in fratrem statueret: scire se,
‘ illa esse vera: nec quenquam ex eo
‘ plus, quam se, doloris capere; pro-
‘ terea quod, (quum ipse gratia pluri-
‘ mum domi atque in reliqua Gallia, il-
‘ le minimum propter adolescentiam

‘ posset,) per se crevisset : quibus opibus
‘ ac nervis, non solum ad minuendam
‘ gratiam, sed paene ad perniciem suam
‘ uteretur : sese tamen et amore frater-
‘ no, et existimatione vulgi commoveri.
‘ quod si quidei a Caesare gravius acci-
‘ disset, cum ipse eum locum amicitiae
‘ apud eum teneret, neminem existima-
‘ turum non sua voluntate factum ; qua
‘ ex re futurum, uti totius Galliae ani-
‘ mi à se averterentur.’ haec quum plu-
ribus verbis flens a Caesare peteret,
Caesar ejus dexteramprehendit : conso-
latus, rogat finem orandi faciat : tanti
ejus apud se gratiam esse ostendit, uti et
Reipubl. injuriam, et suum dolorem,
ejus voluntati ac precibus condonet.
Dumnorigem ad se vocat ; fratrem adhi-
bet : quae in eo reprehendat, ostendit ;
quae ipse intelligat, quae civitas quera-
tur, proponit : monet, ut in reliquum
tempus omnes suspiciones vitet. prae-
terita se Divitiaco fratri condonare di-
cit : Dumnorigi custodes ponit ; ut, quae
agat, quibuscum loquatur, scire possit.
17 Eodem die ab exploratoribus certior fac-
tus, hostes sub montem confedissee, mil-

lia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, et qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. renunciatum est, facilem esse. de tertiâ vigiliâ T. Labienum legatum pro Praetore cum duabus legionibus, et iisdem ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis adscendere jubet: quid sui consilii sit, ostendit. ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes lerant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante se mittit. P. Confidius, qui rei militaris peritissimus habebatur, et in exercitu L. Sullae, et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur. Prima luce, quum summus mons a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset; neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni, cognitus esset; Confidius, equo admissus, ad eum accurrit: dicit montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se ex Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit. Labienus, ut erat

ei praeceptum a Caesare, ne proelium
 committeret, nisi ipsius copiae prope
 hostium castra visae essent, ut undique
 uno tempore in hostes impetus fieret,
 monte occupato, nostros expectabat,
 proelioque abstinere. multo denique
 die per exploratores cognovit Caesar,
 et montem a suis teneri, et hostes cas-
 tra movisse; et Confidium timore per-
 territum, quod non vidisset, pro viso si-
 bi renunciasse. eo die, quo consuebat
 intervallo, hostes sequitur; et millia pas-
 sum tria ab eorum castris castra ponit.
 19 Postridie ejus diei; quod omnino bidu-
 um supererat, quum exercitui frumen-
 tum metiri oporteret; et quod a Bibrac-
 te, oppido Aeduorum longe maximo ac
 copiosissimo, non amplius millibus pas-
 sum XVIII aberat; rei frumentariae
 prospiciendum existimavit: et iter ab
 Helvetiis averit, ac Bibracte ire conten-
 dit. ea res per fugitivos L. Aemilii, De-
 curionis equitum Gallorum, hostibus
 nunciatur. Helvetii, seu quod timore
 perterritos Romanos discedere existi-
 marent, eo magis, quod pridie, superio-
 ribus locis occupatis, proelium non

commisissent; sive quod re frumentaria intercludi posse confiderent; commutato consilio, atque itinere converso, nostros a novissimo agmine insequi ac laceessere coeperunt. postquam id animum advertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum; ita, uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocaret; ac totum montem hominibus compleret. interea sarcinas in unum locum conferri, et eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii, cum omnibus suis caris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt. ipsi, confertissima acie rejecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Caesar, primum suo, deinde omnium, è ²⁹ conspectu remotis equis, ut, aequato periculo, spem fugae tolleret; cohortatus suos, proelium commisit. milites, e loco superiore pilis missis, facile hostium

phalangem perfrugerunt. ea disiecta, gladiis districtis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant: multi ut, diu jactato brachio, praeoptarent scutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. tandem, vulneribus defessi, et pedem referre, et, quòd mons suberat circiter mille passuum, eo se recipere coeperunt. capto monte, et succedentibus nostris; Boii et Tulingi, qui hominum millibus circiter xv agmen hostium claudebant, et novissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenire; et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare et proelium redintegrare coeperunt. Romani conversa signa tripartito intulerunt: prima ac secunda acies, ut victis ac submotis resisteret; tertia, ut venientes exciperet. ita, ancipiti proelio, diu atque acriter pugnatum est. diu-
ius quum nostrorum impetum sustinere

non possent, alteri se, ut coeperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. nam hoc toto proelio, quum ab hora septima ad vesperam pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est; propterea quod pro vallo carros objecerant, et e loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, et nonnulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subiciebant, nostrosque vulnerabant. diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. ibi Orgetorigis filia, atque unus e filiis captus est. ex eo proelio circiter millia hominum cxxx superfuerunt: eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die iv pervenerunt; quum et propter vulnera militum, et propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingones litteras nunciosque misit, ne eos frumento, neve alia re, juvarent: qui si juvissent, se eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. ipse, triduo intermis-

so, cum omnibus copiis eos sequi coe-
 21 pit. Helvetii, omnium rerum inopi
 adducti, legatos de deditioe ad eum mi-
 serunt. qui quum eum in itinere conve-
 nissent; seque ad pedes projecissent;
 suppliciterque locuti, flentes pacem pe-
 tissent; atque eos in eo loco, quo tunc
 essent, suum adventum exspectare iussis-
 set; paruerunt. eò postquam Caesar
 pervenit; obsides, arma, servos, qui ad
 eos per fugissent, poposcit. dum ea con-
 quiruntur, et conferuntur: nocte inter-
 missa, circiter hominum millia VI ejus
 pagi, qui Urbigenus appellatur; sive ti-
 more perterriti, ne, armis traditis, sup-
 plicio afficerentur; sive spe salutis induc-
 ti, quòd, in tanta multitudine dedititio-
 rum, suam fugam aut occultari aut om-
 nino ignorari posse existimarent; prima
 nocte ex castris Helvetiorum egressi, ad
 Rhenum fræsq; Germanorum contem-
 derunt. quod ubi Caesar rescivit; quo-
 rum per fines ierant, his, uti conquire-
 rent et reducerent; si sibi purgati esse vel-
 lent, imperavit; reductos, in hostium
 numero habuit. reliquos omnes, obsi-
 dibus, armis, per fugis traditis, in dediti-

onem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos, in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit; et quòd, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit ut his frumenti copiam facerent: ipsos, oppida vicosque, quos incenderant, restituere jussit. id ea maxime ratione fecit, quòd noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne, propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent, et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Aeduis (quòd egregia virtute erant cogniti) ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt; quosque postea in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt. in castris Helvetiorum, tabulae repertae sunt literis Graecis confectae, et ad Caesarem perlatae; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum qui arma ferre possent; et item separatim pueri, senes, mulieresque. quarum omnium rerum summa erat, capitum

Helvetiorum millia CCLXIII; Tulingorum, millia XXXVI; Latobrigorum, XIV; Rauracorum, XXIII; Boiorum, XXXII; ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII. summa omnium fuerat ad millia CCCLXVIII. eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat, repertus est numerus, millium

22 CX. Bello Helvetiorum confecto; totius fere Galliae legati, principes civitatum, ad Caesarem gratulatum conveniunt. 'intelligere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum injuriis populus R. ab iis poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi R. accidisse: propterea quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Helvetii reliquissent, ut toti Galliae bellum inferrent, imperioque potirentur; locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum judicassent; reliquasque civitates stipendiarias haberent.' petierunt, uti 'sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere, idque Caesaris voluntate facere, liceret; sese habere.

re quasdam res, quas e communi consensu ab eo petere vellent.' eâ re permisâ, diem concilio constituerunt; et jurejurando, ne quis enunciaret, nisi quibus communi concilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Caesarem reverterunt; petieruntque, uti sibi secretò de sua omniumque salute cum eo agere liceret. ea re impetrata, sese omnes flentes Caesari ad pedes projecerunt: 'non minus se id contendere et laborare, ne ea, quae dixissent, enunciarentur, quam uti ea, quae vellent, impetrarent; propterea quòd, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent.' locutus est pro his Divitiacus Aeduis: Galliae totius factiones esse duas; harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius Arvernos. hi quum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernibus Sequanisque Germani mercede accerferentur. horum primò circiter millia xv Rhenum transisse: posteaquam agros et cultum et copias Gal-

6 lorum homines feri ac barbari adamá-
 6 sent, transductos plures: nunc esse in
 6 Gallia ad c et xx millium numerum:
 6 cum his Aeduos, eorumque clientes,
 6 semel atque iterum armis contendisse;
 6 magnam calamitatem pulsos accepisse;
 6 omnem nobilitatem, omnem Senatum,
 6 omnem equitatum amisisse. quibus
 6 proeliis calamitatibusque fractos, qui
 6 et sua virtute et populi R. hospitio at-
 6 que amicitia plurimum ante in Gallia
 6 potuissent, coactos esse Sequanis obsi-
 6 des dare nobilissimos civitatis, et jure-
 6 jurando civitatem obstringere, sese ne-
 6 que obsides repetituros, neque auxili-
 6 um a populo R. imploratuos, neque
 6 recusatuos quo minus perpetuo sub
 6 illorum ditione atque imperio essent.
 6 unum se esse ex omni civitate Aeduo-
 6 rum, qui adduci non potuerit ut jura-
 6 ret, aut suos liberos obsides daret. ob
 6 eam rem se ex civitate profugisse, et
 6 Romam ad Senatum venisse, auxilium
 6 postulatum; quòd solus neque jureju-
 6 rando, neque obsidibus teneretur: sed
 6 pejus victoribus Sequanis, quam Ae-
 6 duis victis accidisse: propterea quòd

6 Ariovistus, Rex Germanorum, in eo-
6 rum finibus confedisset; tertiamque
6 partem agri Sequani, qui esset optimus
6 totius Galliae, occupavisset; et nunc
6 de altera parte tertia Sequanos decede-
6 re juberet, propterea quòd, paucis men-
6 sibus ante, Harudum millia hominum
6 xxiv ad eum venissent, quibus locus
6 ac sedes pararentur. futurum esse pau-
6 cis annis, uti omnes e Galliae finibus
6 pellerentur, atque omnes Germani
6 Rhenum transirent: neque enim con-
6 ferendum esse Gallicum cum Germa-
6 norum agro, neque hanc consuetudi-
6 nem victus cum illa comparandam. A-
6 riovistum autem, ut semel Gallorum co-
6 pias proelio vicerit, quod proelium
6 factum sit Amagetobriae, superbe et
6 crudeliter imperare, obsides nobilissi-
6 mi cujusque liberos poscere, et in eos
6 omnia exempla cruciatùs edere, si qua
6 res non ad nutum aut ad voluntatem
6 ejus facta sit. hominem esse barbarum,
6 iracundum, temerarium: non posse e-
6 jus imperia diutius sustineri. nisi quid
6 in Caesare populoque R. sit auxilii,
6 omnibus Gallis idem esse faciendum,

' quod Helvetii fecerunt, ut domo emi-
 ' grent; aliud domicilium, alias sedes,
 ' remotas a Germanis, petant; fortunam-
 ' que, quaecunque accidat, experiantur.
 ' haec si enunciata Ariovisto sint, non
 ' dubitare quin de omnibus obsidibus,
 ' qui apud eum sint, gravissimum suppli-
 ' cium sumat. Caesarem, vel auctoritate
 ' sua atque exercitus, vel recenti victo-
 ' ria, vel nomine populi R. deterrere
 ' posse, ne major multitudo Germano-
 ' rum Rhenum transducatur; Galliam-
 ' que omnem ab Ariovisti injuria posse
 24 ' defendere.' Hac oratione a Divitiaco
 habita; omnes, qui aderant, magno fle-
 tu auxilium a Caesare petere coeperunt.
 animadvertit Caesar, unos ex omnibus
 Sequanos nihil earum rerum facere, quas
 caeteri facerent; sed tristes, capite de-
 missio, terram intueri. ejus rei quae caus-
 sa esset, miratus, ex ipsis quaesivit. nihil
 Sequani respondere, sed in eadem tristi-
 tia taciti permanere. quum ab iis saepi-
 us quaereret, neque ullam omnino vo-
 cem exprimere posset; idem Divitiacus
 Aeduis respondit; ' hoc esse miserio-
 ' gravio-remque fortunam Sequanorum,

'quam reliquorum; quòd soli nec in oc-
 'culto quidem queri, nec auxilium im-
 'plorare auderent; absentisque Ariovisti
 'crudelitatem, velut si coram adesset, hor-
 'rerent; propterea quod reliquis tamen
 'fugae facultas daretur; Sequanis vero,
 'qui intra fines suos Ariovistum recepif-
 'sent, quorum oppida omnia in potestate
 'ejus essent, omnes cruciatus essent per-
 'ferendi.' his rebus cognitis, Caesar Gal-
 'lorum animos verbis confirmavit: pollici-
 'tusque est, 'sibi eam rem curae futuram :
 'magnam se habere spem, et beneficio
 'suo et auctoritate adductum Ariovistum,
 'finem injuriis facturum.' Hac oratio- 29
 'ne habita, concilium dimisit. et secundum
 'ea multae res eum hortabantur, quare si-
 'bi eam rem cogitandam et suscipiendam
 'putaret: in primis, quòd Aeduos, fratres
 'consanguineosque saepenumero ab Se-
 'natu appellatos, in servitute atque in di-
 'tione videbat Germanorum teneri; eo-
 'rumque obsides esse apud Ariovistum ac
 'Sequanos intelligebat: quod, in tanto
 'imperio populi Romani, turpissimum sibi
 'et Reipublicae esse arbitrabatur. paulla-
 'tim autem Germanos consuescere Rhe-

num transire, et in Galliam magnam e-
 orum multitudinem venire, populo Ro-
 mano periculosum videbat. neque sibi
 homines feros ac barbaros temperaturos
 existimabat, quin, quum omnem Galli-
 am occupassent, ut ante Cimbrī Teuto-
 nique fecissent, in Provinciam exirent,
 atque inde in Italiam contenderent:
 praesertim quum Sequanos a Provincia
 nostra Rhodanus divideret. quibus re-
 bus quàm maturrime occurrendum pu-
 tabat. ipse autem Ariovistus tantos sibi
 spiritus, tantam arrogantiam sumpserat,
 26 ut ferendus non videretur. Quamob-
 rem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos
 mitteret, qui ab eo postularent, ut
 'al-
 'quem locum medium utriusque collo-
 'quio deligeret; velle sese de Rep. et
 'summis utriusque rebus cum eo agere.'
 ei legationi Ariovistus respondit: 'si quid
 'ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum
 'venturum fuisse; si quid ille se velit,
 'illum ad se venire oportere. praeterea,
 'se neque sine exercitu in eas partes
 'Galliae venire audere, quas Caesar pos-
 'sideret; neque exercitum, sine magno
 'commeatu atque emolumento, in unum

locum contrahere posse. sibi autem mi-
 rum videri, quid in sua Gallia, quam
 bello vicisset, aut Caesari, aut omni-
 no populo Romano, negotii esset.
 his responsis ad Caesarem relatis, ite-
 rum ad eum Caesar legatos cum his
 mandatis mittit: quoniam, tanto suo
 populi que Romani beneficio affectus,
 (quum in consulatu suo rex atque am-
 icus a Senatu appellatus esset,) hanc
 sibi populo que Romano gratiam refer-
 ret, ut in colloquium venire invitatus
 gravaretur, neque de communi re di-
 cendum sibi et cognoscendum putaret;
 haec esse, quae ab eo postularet; pri-
 mum, ne quam multitudinem homi-
 num amplius trans Rhenum in Galliam
 transduceret: deinde obsides, quos ha-
 beret ab Aeduis, redderet; Sequanif-
 que permetteret, ut, quos illi haberent,
 voluntate ejus reddere illis liceret: ne-
 ve Aeduos injuria lacefferet: neve his,
 sociisve eorum, bellum inferret. si id i-
 ta fecisset; sibi populo que Rom. perpe-
 tuam gratiam atque amicitiam cum eo
 futuram. si non impetraret; quoniam,
 M. Messala, M. Pisone, Coss. Senatus

‘ censuisset, uti, quicumque Galliam pro-
‘ vinciam obtineret, quod commode
‘ Reipublicae facere posset, Aeduos cae-
‘ terosque amicos populi Romani defen-
‘ deret; se Aeduorum injurias non ne-
27 ‘ glecturum.’ Ad haec Ariovistus respon-
‘ dit: ‘ jus esse belli, ut, qui vicissent, iis,
‘ quos vicissent, quemadmodum vellent,
‘ imperarent: itidem populum Roma-
‘ num victis non ad alterius praescrip-
‘ tum, sed ad suum arbitrium, imperare
‘ consueisse. si ipse populo Rom. non
‘ praescriberet, quemadmodum suo jure
‘ uteretur; non oportere se a populo Ro-
‘ mano in suo jure impediri. Aeduos si-
‘ bi, quoniam belli fortunam tentassent,
‘ et armis congressi ac superati essent,
‘ stipendiarios esse factos. magnam Cae-
‘ sarem injuriam facere, qui suo adventu
‘ vestigalia sibi deteriora faceret. Aedu-
‘ is se obsides redditurum non esse: ne-
‘ que iis, neque eorum sociis, injuriã
‘ bellum illaturum; si in eo manerent,
‘ quod convenisset, stipendiumque quot-
‘ annis penderent: si id non fecissent;
‘ longe ab his fraternum nomen po-
‘ puli Romani absfuturum. quod sibi

' Caesar denunciaret, se Aeduorum in-
 ' jurias non neglecturum; neminem se-
 ' cum sine sua pernicie contendisse.
 ' quum vellet, congregaretur: intellec-
 ' turum quid invicti Germani, exerci-
 ' tatissimi in armis, qui intra annos XIV
 ' tectum non subissent, virtute possent.'
 Haec eodem tempore Caesari mandata 28
 referebantur; et legati ab Aeduis et Tre-
 viris veniebant: Aedui, questum, quòd
 Harudes, ' qui nuper in Galliam transf-
 ' portati essent, fines eorum popularen-
 ' tur; sese, ne obsidibus quidem datis,
 ' pacem Ariovisti redimere potuisse:.'
 Treviri autem, ' pagos centum Suevo-
 ' rum ad ripam Rheni confedisse, qui
 ' Rhenum transire conarentur; iis prae-
 ' esse Nasuam et Cimberium fratres.' qui-
 bus rebus Caesar vehementer commotus,
 maturandum sibi existimavit, ne, si no-
 va manus Suevorum cum veteribus co-
 piis Ariovisti sese conjunxisset, minus
 facile resisti posset. itaque, re frumenta-
 ria quam celerrime potuit comparata,
 magnis itineribus ad Ariovistum con-
 tendit. Quum tridui viam processisset; 29
 nunciatum est ei, Ariovistum cum suis

omnibus copiis ad occupandum Vefontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere; triduique viam a suis finibus processisse. id ne accideret, magnopere praecavendum sibi Caesar existimabat. namque omnium rerum, quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas: idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem; propterea quod flumen Dubis, ut circino circumductum, poene totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est non amplius pedum DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices ejus montis ex utraque parte ripae fluminis contingant: hunc murus circumdatus arcem efficit, et cum oppido conjungit. huc Caesar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit; occupatoque oppido, ibi praesidium collo-

30 eat. Dum paucos dies ad Vefontionem, rei frumentariae comaeusque eausa, moratur: ex percunctatione nostrorum, vocibusque Gallorum ac mercatorum, (qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili vir-

‘tute atque exercitatione in armis esse’
praedicabant; ‘saepenumero sese cum’
‘iis congressos, ne vultum quidem at-’
‘que aciem oculorum ferre potuisse;)’
tantus subito timor omnem exercitum
occupavit, ut non mediocriter omnium
mentes animosque perturbaret. hic pri-
mum ortus est timor a tribunis militum
ac praefectis, reliquisque, qui ex urbe,
amicitiae causa, Caesarem secuti, mag-
num periculum miserabantur; quod non
magnum in re militari usum habebant.
quorum alius, alia causa illata, quam sibi
ad proficiscendum necessariam esse dice-
ret; petebat, ut ejus voluntate discedere
liceret: nonnulli, pudore adducti, ut ti-
moris suspicionem vitarent, remane-
bant. hi neque vultum fingere, neque
interdum lacrymas tenere poterant: ab-
diti in tabernaculis aut suum fatum que-
rebantur, aut cum familiaribus suis com-
mune periculum miserabantur. vulgo
totis castris testamenta obsignabantur.
horum vocibus ac timore, paulatim eti-
am ii, qui magnum in castris usum ha-
bebant, milites centurionesque, quique
equitatu praecerant, perturbabantur. qui

se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, et magnitudinem sylvarum, quae inter eos atque Ariovistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. nonnulli etiam Caesari renuntiabant; cum castra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neque, propter timorem, signa

11 laturus. Haec quum animadvertisset Caesar; convocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incassavit: ' primum, quòd, aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quaerendam aut cogitandum putarent. Ariovistum, se consule, cupidissime populi Romani amicitiam appetisse. cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum judicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque aequitate conditionum perspecta, eum neque suam neque populi Romani gratiam répudiaturum. quod si, furore atque amentia impulsus, bellum intulisset; quid tandem vererentur? aut

cur de sua virtute, aut de ipsius diligencia, desperarent? factum ejus hostis periculum patrum nostrorum memoria, quum, Cimbris et Teutonibus a C. Mario pulsus, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus videbatur. factum etiam nuper in Italia, servili tumultu; quos tamen aliquid usus ac disciplina, quam a nobis accepissent, sublevaret: ex quo judicari posset, quantum haberet in se boni constantia; propterea quod, quos aliquandiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos ac victores superassent. denique Germanos hos esse eosdem, quibuscum saepe numero Helvetii congressi, non solum in suis, sed etiam in illorum finibus, plerumque superassent; qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. si quos adversum proelium, et fuga Gallorum, commoveret; hos, si quaerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris ac paludibus se tenuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugna et dispersos

subito adortum, magis ratione ac consilio quam virtute vicisse. cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hâc ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. qui suum timorem in rei frumentariae simulationem, angustiasque itinerum, conferrent; facere arroganter: quum aut de officio imperatoris desperare, aut ei praescribere, viderentur. haec sibi esse curae: frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare: jamque esse in agris frumenta matura. de itinere, ipsos brevi tempore judicaturos. quòd non fore dicto audientes milites, neque signa laturi dicantur; nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit; aut, male re gesta, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam: suam innocentiam, perpetua vita; felicitatem, Helvetiorum bello esse perspectam. itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, praesentaturum; et proxima nocte, de quarta vigilia, castra moturum: ut

' quamprimum intelligere posset, utrum
 ' apud eos pudor atque officium, an ti-
 ' mor, plus valeret. quod si praeterea ne-
 ' mo sequatur, tamen se cum sola deci-
 ' ma legione iturum, de qua non dubita-
 ' ret; sibi que eam Praetoriam cohortem
 ' futuram.' huic legioni et Caesar indul-
 ferat praecipue, et propter virtutem con-
 fidebat maxime. 32 Hac oratione habita,
 mirum in modum conversae sunt omni-
 um mentes, summaque alacritas et cupi-
 ditas belli gerendi innata est: princeps-
 que decima legio per tribunos mili-
 tum ei gratias egit, quod de se optimum
 iudicium fecisset; seque esse ad bellum
 gerendum paratissimam confirmavit: in-
 de reliquae legiones per tribunos mili-
 tum et primorum ordinum centuriones
 egerunt, uti Caesari satisfacerent: ' se
 ' neque unquam dubitasse, neque timu-
 ' isse; neque de summa belli suum iudici-
 ' um, sed Imperatoris esse, existimavisse.'
 eorum satisfactione accepta; et itinere
 exquisito per Divitiacum, (quod ex aliis
 Gallis ei maximam fidem habebat,) ut
 millium amplius quadraginta circuitu lo-

tolli volebat; neque salutem suam Gallo-
rum equitatu committere audebat; com-
modissimum esse statuit, omnibus equis
Gallis equitibus detractis, legionarios
eò milites legionis decimae, cui maxime
confidebat, imponere; ut praesidium
quam amicissimum, si quid opus facto
esset, haberet. quod cum fietet, non ir-
ridicule quidam ex militibus decimae
legionis dixit; ‘ plus, quam pollici-
‘ tus esset, Caesarem facere: pollicitum;
‘ in cohortis praetoriae loco decimam
‘ legionem habiturum; nunc, ad equum
‘ rescribere.’ Planicies erat magna, et 34
in ea tumulus terreus satis grandis. hic
locus aequo fere spatio ab castris utrisque
aberat. eò, ut erat dictum, ad colloqui-
um venerunt. legionem Caesar, quam
equis devexerat, passibus cc ab eo tu-
mulo constituit: item equites Ariovisti
pari intervallo constiterunt. Ariovis-
tus, ut ex equis colloquerentur, et, prae-
ter se, denos ut ad colloquium adduce-
rent, postulavit. ubi eò ventum est; Cae-
sar, initio orationis, sua senatusque in-
eum beneficia commemoravit; ‘ quod
‘ rex appellatus esset a senatu, quod a-

‘ mictis; quod munera amplissima missa:
‘ quam rem et paucis contigisse, et a Ro-
‘ manis pro maximis hominum officiis
‘ consuevisse tribui’ docebat: ‘ illum,
‘ quum neque aditum neque causam
‘ postulandi justum haberet, beneficio
‘ ac liberalitate sua ac senatûs, ea prae-
‘ mia consecutum.’ docebat etiam, ‘ quam
‘ veteres quamque justae causae necessi-
‘ tudinis ipsis cum Aeduis intercede-
‘ rent; quae senatus consulta, quoties,
‘ quamque honorifica, in eos facta es-
‘ sent: ut, omni tempore, totius Gal-
‘ liae principatum Aedui tenuissent, pri-
‘ us etiam quam nostram amicitiam ap-
‘ petissent: populi Romani hanc esse con-
‘ suetudinem, ut socios atque amicos
‘ non modo nihil sui deperdere, sed gra-
‘ tia, dignitate, honore auctos velit es-
‘ se. quod vero ad amicitiam populi Ro-
‘ mani attulissent, id iis eripi quis pati
‘ posset’ postulavit deinde eadem, quae
‘ legatis in mandatis dederat; ‘ ne aut Ae-
‘ duis, aut eorum sociis, bellum infer-
‘ ret; obsides redderet; si nullam par-
‘ tem Germanorum domum remittere
‘ posset, at ne quos amplius Rhenum

‘transire pateretur.’ Ariovistus ad post- 35
tulata Caesaris pauca respondit; de suis
virtutibus multa praedicavit: ‘transisse
‘Rhenum sese non sua sponte, sed ro-
‘gatum et accersitum a Gallis: non sine
‘magna spe magnisque praemiis, domum
‘propinquosque reliquisse: sedes habere
‘in Gallia, ab ipsis concessas; obsides,
‘ipsorum voluntate datos; stipendium,
‘jure belli, quod victores victis impo-
‘nere consueverint: non sese Gallis,
‘sed Gallos sibi, bellum intulisse: omnes
‘Galliae civitates ad se oppugnandum
‘venisse, ac contra se castra habuisse; e-
‘as omnes copias, uno abs se proelio fu-
‘sas ac superatas esse. si iterum experiri
‘velint; paratum se decertare: sin pace
‘uti malint; iniquum esse de stipendio
‘recusare, quod sua voluntate ad id tem-
‘pus pependerit. amicitiam populi
‘Romani sibi ornamento et praesidio,
‘non detrimento, esse oportere; idque
‘se ea spe petisse. si per populum Roma-
‘num stipendium remittatur; et deditit
‘subtrahantur; non minus libenter sese
‘recusaturum populi Romani amicitiam,
‘quam appetierit. quod multitudinem

Germanorum in Galliam transducatur;
 id se sui muniendi, non Galliae impug-
 nandae, causam facere: ejus rei testimo-
 nium esse, quod, nisi rogatus, non ve-
 nerit; et quod bellum non intulerit,
 sed defenderit. se prius in Galliam ve-
 nisse, quam populum Romanum. nun-
 quam ante hoc tempus exercitum po-
 puli Romani, Galliae provinciae fines
 egressum. quid sibi vellet, cur in suas
 possessiones veniret? provinciam suam
 esse hanc Galliam, sicuti Italiam nostram.
 ut sibi concedi non deberet, si in nos-
 tros fines impetum faceret; sic iterum
 nos esse iniquos, quod in suo jure se
 interpellaremus. quod ex S. C. Aedu-
 os appellatos amicos diceret; non tam
 barbarum se, neque tam imperitum es-
 se rerum, ut non sciret, neque bello Al-
 lobrogum proximo Aeduos Romanis
 auxilium tulisse, neque ipsos in his con-
 tentionibus, quas Aedui secum et cum
 Sequanis habuissent, auxilio populi Ro-
 mani usos esse. debere se suspicari, si-
 mulata Caesarem amicitia, quod exer-
 citum in Gallia habeat, sui opprimendi
 causam habere. quod nisi decedat, atque

‘ exercitum deducat ex his regionibus,
‘ sese illum non pro amico, sed pro hoste
‘ habiturum: quòd si eum interfecerit;
‘ multis se nobilibus, principibusque po-
‘ puli Romani, gratum esse facturum. id
‘ se ab ipsis per eorum nuncios comper-
‘ tum habere; quorum omnium gratiam
‘ atque amicitiam ejus morte redimere
‘ posset. quòd si discessisset, ac liberam
‘ sibi possessionem Galliae tradidisset;
‘ magno se illum praemio remuneratu-
‘ rum, et, quaecunque bella geri vellet,
‘ sine ullo ejus labore et periculo confec-
‘ turum’. Multa a Caesare in eam sen- 36
‘ tentiam dicta sunt, quare ‘ negotio de-
‘ sistere non posset; et neque suam ne-
‘ que populi Romani consuetudinem pa-
‘ ti, uti optime meritos socios desereret;
‘ neque se judicare Galliam potius esse
‘ Ariovisti, quam populi Romani. bello
‘ superatos esse Arvernos et Rutenos, a
‘ Q. Fabio Maximo; quibus populus Ro-
‘ manus ignovisset, neque in provinciam
‘ rede-gisset, neque stipendium imposuis-
‘ set. quòd si antiquissimum quodque
‘ tempus spectari oporteret; populi Ro-
‘ mani justissimum esse in Gallia imperi-

‘um: si iudicium senatus servari oportere-
 ‘ret, liberam debere esse Galliam, quara
 ‘bello victam suis legibus uti voluisset.’

37 Dum haec in colloquio geruntur; Caesari nunciatum est, equites Ariovisti propius tumulum accedere, et ad nostros adequitare; lapides telaque in nostros conijcere. Caesar loquendi finem fecit, seque ad suos recepit; suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent. nam etsi sine ullo periculo legionis delectae, cum equitatu proelium fore videbat; tamen committendum non putabat, ut, pulsus hostibus, dici posset eos a se per fidem in colloquio circumventos. posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus, omni Galliâ Romanis interdixisset; impetumque in nostros, ejus equites fecissent; eaque res colloquium diremisset: multo major alacritas, studiumque pugnandi majus exercitui

38 injectum est. Biduo post, Ariovistus legatos ad Caesarem mittit; ‘velle se de
 ‘his rebus, quae inter eos agi coeptae,
 ‘neque perfectae essent, agere cum eo:
 ‘uti aut iterum colloquio diem consti-

‘tueret; aut, si id minus vellet, ex suis
 ‘legatis aliquem ad se mitteret.’ collo-
 quendi caussa Caesari visa non est; et eò
 magis, quòd, pridie ejus diei, Germani
 retineri non potuerant, quin in nostros
 tela conjicerent. legatum ex suis sese
 magno cum periculo ad eum missurum,
 et hominibus feris objecturum, existima-
 bat. commodissimum visum est, C. Va-
 lterium Procillum, C. Valerii Caburi fi-
 lium, summa virtute et humanitate ado-
 lescentem, (cujus pater a C. Valerio
 Flacco civitate donatus erat,) et prop-
 ter fidem et propter linguae Gallicae sci-
 entiam, qua multa jam Ariovistus lon-
 ginq̄ua consuetudine utebatur; et, quòd
 in eo peccandi Germanis caussa non es-
 set; ad eum mittere: et M. Metium, qui
 hospitio Ariovisti usus erat. his manda-
 vit, ut, quae diceret Ariovistus, cognos-
 cerent, et ad se referrent. quos quum
 apud se in castris Ariovistus conspexis-
 set; exercitu suo praesente, conclama-
 vit: ‘quid ad se venirent? an speculan-
 ‘di caussâ?’ conantes dicere prohibuit,
 et in catenas conjecit. Eodem die castris 39
 intra promovit, et millibus passuum vi a

Caesaris castris sub monte confedit. post-
 tridie ejus diei praeter castra Caesaris su-
 as copias transduxit, et millibus passu-
 um 11 ultra eum castra fecit; eo consilio,
 uti frumento commeatuque, qui ex Se-
 quanis et Aeduis supportaretur, Caesa-
 rem intercluderet. ex eo die dies con-
 tinuos v Caesar pro castris suas copias
 produxit, et aciem instructam habuit;
 ut, si vellet Ariovistus proelio contende-
 re, ei potestas non deesset. Ariovistus
 his omnibus diebus exercitum castris
 continuit: equestri proelio quotidie con-
 tendit. genus hoc erat pugnae, quo se
 Germani exercuerant. equitum millia
 erant v1: totidem numero pedites velo-
 cissimi ac fortissimi, quos ex omni copia
 singuli singulos, suae salutis causa, de-
 legerant: cum his, in proeliis versaban-
 tur: ad hos, se equites recipiebant: hi,
 si quid erat durius, concurrebant: si qui,
 graviore vulnere accepto, equo decide-
 rant; circumfistebant: si quò erat longi-
 us prodeundum, aut celerius recipien-
 dum; tanta erat horum, exercitatione,
 celeritas, ut, jubis equorum sublevati,
 40 cursum adaequarent. Ubi eum castris

fese tenere Caesar intellexit; ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani confederant, circiter passus DC ab eis, castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructa, ad eum locum venit. primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. eò circiter hominum numerum XVI millia expedita, cum omni equitatu, Ariovistus misit; quae copiae nostros perterrent, et munitione prohiberent. nihilo secius Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare; tertiam opus perficere iussit. munitis castris; duas ibi legiones reliquit, et partem auxiliorum: quatuor reliquas, in castra majora reduxit. proximo die, instituto suo Caesar ex castris utrisque copias suas eduxit: paullulumque a majoribus progressus, aciem instruxit; hostibusque pugnandi potestatem fecit. ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quae castra minora oppugna-

ret, misit. acriter utrinque, usque ad vesperum, pugnatum est. solis occasu suas copias Ariovistus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in castra reduxit. quum ex captivis quaereret Caesar, quamobrem Ariovistus proelio non decertaret, hanc reperiebat causam: quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamilias fortibus et vaticinationibus declararent, utrum proelium committi ex usu esset, necne: eas ita dicere; ‘ non esse fas Germanos superare, si ante ‘ novam lunam proelio contendissent.’

41 Postridie ejus diei Caesar, praesidio utrisque castris, quod satis esse visum est, relicto, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit; (quod minus multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat;) ut ad speciem alariis uteretur: ipse, triplici instructa acie, usque ad castra hostium accessit. tum demum necessario Germani suas copias e castris eduxerunt, generatimque constituerunt; paribusque intervallis Harudes, Marcomannos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos: omnemque aciem suam rhe-

dis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. eò mulieres imposuerunt; quae in proelium proficiscentes milites, passis crinibus flentes, implorabant ne se in servitatem Romanis traderent. Caesar singulis legionibus singulos legatos, et quaestorem praefecit; uti eos testes suae quisque virtutis haberet. ipse a dextro cornu, quòd eam partem minime firmam hostium esse animadverterat, proelium commisit. ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt: itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. rejectis pilis, comminus gladiis pugnatum est. at Germani celeriter, ex consuetudine suâ, phalange factâ, impetus gladiozum exceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent, et scuta manibus revellerent, et desuper vulnerarent. quum hostium acies a sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset; a dextro cornu vehementer, multitudine suorum, nostram aciem premebant. id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatu praef-

erat; quòd expeditior erat, quam hi qui inter aciem versabantur; tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. ita proclium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt; neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. ibi perpauci aut, viribus confisi, transnatare contenderunt; aut, lintribus inventis, salutem sibi petierunt. in his fuit Ariovistus; qui naviculam deligatam ad ripam nactus, eâ profugit: reliquos omnes, equites consecuti nostri interfece- runt. duae fuerunt Ariovisti uxores; una Sueva natione, quam domo secum adduxerat; altera Noricâ, regis Voci- onis soror, quam in Gallia duxerat, a fratre missam: utraque in ea fuga periit. duae filiae harum; altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, quum a custodibus in fuga trinis catenis. vinctus traheretur, in ipsum Caesarem hostium equitatum persequentem inci- dit. quae quidem res Caesari non mi- norem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit: quòd hominem honestissimum

provinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum videbat; neque ejus calamitate, de tanta voluptate et gratulatione quidquam fortunam diminuerat. is, se praesente, de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio esse se incolumem. item M. Metius repertus, et ad eum reductus est. Hoc proelio trans Rhenum nunciato; 42
Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti coeperunt: quos Ubii, qui proxime Rhenum incolunt, perterritos infecti, magnum ex his numerum occiderunt. Caesar, unam aestate duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hibernam in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum praeposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conventus agendas, profectus est.

C. JULII CAESARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER II.

QUUM esset Caesar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus; crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum R. conjurare; obsidesque inter se dare. conjurandi has esse causas: primùm, quòd vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quòd ab nonnullis Gallis sollicitarentur; partim qui ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi R. exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant; partim qui, mobilitate et levitate animi, novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quòd in Gallia a potentioribus, atque iis qui ad conducendos

homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur; qui minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant. Iis nunciis litterisque commotus Caesar, duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit; et ineunte aestate, in interiorum Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. ipse, quum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit: dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant; uti ea, quae apud eos gerantur, cognoscant; seque de his rebus certiores faciant. hi constanter omnes nuntiaverunt; manus cogi, exercitum in unum locum conduci. tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos proficisceretur. re frumentaria provisa, castra movet, diebusque circiter xv ad fines Belgarum pervenit. Eò quum de improvviso, celeriusque omnium opinione venisset; Rhemi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Antebrogium primos civitatis suae miserunt: qui dicerent, 'se suaque omnia in fidem atque potestatem populi R. permittere; neque se cum reliquis Belgis consensif

se, neque contra populum R. omnino
 conjurasse; paratosque esse et obsides
 dare, et imperata facere, et oppidis re-
 cipere, et frumento caeterisque rebus
 juvare: reliquos omnes Belgas in ar-
 mis esse: Germanosque, qui cis Rhe-
 num incolunt, sese cum his conjunxis-
 se: tantumque esse eorum omnium fu-
 rorem, ut ne Sueffiones quidem, fra-
 tres consanguineosque suos, qui eo-
 dem jure, iisdem legibus utantur;
 unum imperium, unumque magistra-
 tum cum ipsis habeant; deterrere po-
 tuerint, quin cum his consentirent.

4 Quum ab his quaereret, quae civitates,
 quantaque in armis essent, et quid in
 bello possent; sic reperiebat: plerosque
 Belgas esse ortos a Germanis; Rhenum-
 que antiquitus transductos, propter loci
 fertilitatem ibi consedisse; Gallosque,
 qui ea loca incolerent, expulisse; solos-
 que esse, qui patrum nostrorum memo-
 riâ, omni Gallia vexata, Teutones Cim-
 brosq; intra fines suos ingredi prohi-
 buerint: qua ex re fieri, uti earum rerum
 memoriâ magnam sibi auctoritatem, mag-
 nosque spiritus in re militari sumerent.

de numero eorum, omnia se habere explorata Rhemi dicebant; propterea quod propinquitatibus affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. plurimum inter eos, Bellovacos et virtute, et auctoritate, et hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum; pollicitos ex eo numero lecta millia LX; totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones, suos esse finitimos; latissimos, feracissimosque agros possidere: apud eos fuisse regem nostram etiam memoriâ Divitiacum, totius Galliae potentissimum; qui quum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae, imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc, propter justitiam prudentiamque, summam totius belli, omnium voluntate, deferri; oppida habere numero XII; polliceri millia armata quinquaginta: totidem, Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimaeque absint: XV millia, Atrebates: Ambianos, X millia: Morinos, XXV millia: Menapios, IX millia: Caletes, X millia:

Velocasses et Veromanduos, totidem
 Atuatikos, XXIX millia: Condrusos,
 Eburones, Caeraesos, Paemanos, qui
 uno nomine Germani appellantur, arbi-
 5 trari ad XL millia. Caesar Rhemos
 cohortatus, liberaliterque oratione pro-
 secutus; omnem senatum ad se conveni-
 re; principumque liberos obsides ad se
 adduci iussit: quae omnia ab his diligen-
 ter ad diem facta sunt. ipse Divitiacum
 Aeduum magnopere cohortatus, docet
 quantopere Reipub. communisque sa-
 lutis intersit, manus hostium distineri,
 ne cum tanta multitudine uno tempore
 confligendum sit. id fieri posse, si suas
 copias Aedui in fines Bellovacorum in-
 trodlexerint, et eorum agros populari
 coeperint. his mandatis, eum ab se di-
 6 mittit. Postquam omnes Belgarum
 copias in unum coactas ad se venire, ne-
 que jam longe abesse, ab his quos mise-
 rat exploratoribus et ab Rhemis cogno-
 vit; flumen Axonam, quod est in extre-
 mis Rhemorum finibus, exercitum trans-
 ducere maturavit; atque ibi castra posu-
 it. quae res et latus unum castrorum ri-
 pis fluminis muniebat; et post eum quae

erant, tuta ab hostibus reddebat; et, com-
meatus ab Rhemis, reliquisque civitati-
bus, ut sine periculo ad eum portari pos-
set, efficiebat. in eo flumine pons erat;
ibi praesidium ponit: et in altera parte
fluminis Q. Titurium Sabinum legatum
cum VI cohortibus relinquit. castra in
altitudinem pedum XII vallo, fossaque
duodeviginti pedum, munire jubet. Ab ⁷
ipsis castris oppidum Rhemorum, nomi-
ne Bibrax, aberat millia passuum VIII.
id ex itinere, magno impetu, Belgae op-
pugnare coeperunt. aegre eo die sustenta-
tum est. Gallorum eadem, atque Belga-
rum, oppugnatio est. hi; ubi, circumjecta
multitudine hominum totis moenibus,
undique in murum lapides jaci coepti
sunt, murusque defensoribus nudatus est;
testudine facta portis succedunt, murum-
que subruunt. quod tum facile fiebat; nam
tanta multitudo lapides ac tela conjicie-
bant, ut in muro consistendi potestas es-
set nulli. quum finem oppugnandi nox
fecisset; Iccius Rhemus, summa nobili-
tate et gratia inter suos; qui tum oppi-
do praecerat; unus ex iis, qui legati de
pace ad Caesarem venerant; nuncios ad
eum mittit; ' nisi subsidium sibi mitta-

‘tur, se diutius sustinere non posse.’ Eò de media nocte Caesar; iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iecio venerant; Numidas et Cretas sagittarios, et funditores Baleares, subsidio oppidanis mittit: quorum adventu, et Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, et hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. itaque paullisper apud oppidum morati, agrosque Rhemorum depopulati; omnibus vicis aedificiisque, quò adire poterant, incensis; ad castra Caesaris cum omnibus copiis contenderunt: et a millibus passuum minus II, castra posuerunt; quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum VIII in latitudinem patebant. Caesar primo, et propter multitudinem hostium, et propter eximiam opinionem virtutis, proelio supersedere statuit; quotidie tamen equestribus proeliis, quid hostis virtute posset, et quid nostri auderent, periclitabatur. ubi nostros non esse inferiores intellexit: loco pro castris ad aciem instruendam naturam opportuno atque idoneo; quòd is collis, ubi castra posita erant, paullulum ex

DE BELLO

editus, tantum adversus in latitudine patebat, quantum loci acies occupare poterat; atque ex utraque, lateris dejectus habebat; et in niter fastigiatus, paullatim ad n redibat: ab utroque latere ejus transversam fossam obduxit circum CD: et ad extremas fossas constituit, ibique tormenta collocavit, quum aciem instruxisset, hostes tantum multitudine poterant suis suos pugnantes circumvenire hoc facto: duabus legionibus, maxime conscripserat, in castris ut, si quid opus esset, subsidio essent: reliquas sex legiones pro acie constituit. hostes item suorum ex castris eductas instruxerant. non magna, inter nostrum atque nostrum exercitum. hanc si nostri spectabant: nostri ab illis initium transeundi impeditos aggredierentur, parati essent. interim proelio equestri acies contendebatur. ubi secundum nostrorum faciunt; secundum nostrorum proelio, Caesar

suos in castra reduxit. hostes protinus
 ex eo loco ad flumen Axonam contenden-
 derunt, quòd esse post nostra castra de-
 monstratum est : ibi vadis repertis, par-
 tem suarum copiarum transducere co-
 nati sunt ; eo consilio, ut, si possent, cas-
 tellum, cui praeerat Q. Titurius lega-
 tus, expugnarent, pontemque interscin-
 derent : sin minus ; agros Rhemorum
 popularentur, qui magno nobis usui ad
 bellum gerendum erant, commeatusque
 11 nostros sustinebant. Caesar certior fac-
 tus a Titurio ; omnem equitatum, et le-
 vis armaturae Numidas, funditores, sa-
 gittariosque pontem transducit ; atque
 ad eos contendit. acriter in eo loco pug-
 natum est. hostes impeditos nostri in
 flumine aggressi, magnum eorum nume-
 rum occiderunt : per eorum corpora re-
 liquos audacissime transire conantes,
 multitudine telorum repulerunt : pri-
 mos, qui transierant, equitatu circum-
 ventos interfecerunt. hostes, ubi et de
 expugnando oppido, et de flumine trans-
 eundo spem se fefellisse intellexerunt ;
 neque nostros in locum iniquiorem pro-
 gredi, pugnandi causa, viderunt ; atque

DE BELLO

frumentaria deficere coepit: convocato, constituerunt optimum numerum suam quemque reverti; et in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendumque convenire; ut potius in suis alienis finibus decertarent; et copiis rei frumentariae uterentur eam sententiam, cum reliquis, haec quoque ratio eos deducit ad Divitiacum atque Aedubellovacorum appropinquarent. his persuaderi, ut dicerentur ne suis auxilium ferretur.

Eâ re constitutâ; 12
magna cum strepitu ac clamore egressi, nullo certo ordine, quum sibi quisque locum peteret, et donec profectio videretur. **C**aesar per speculatores exploratus; quod, quâ de re, nondum perspexerat, equitatumque castris abesse, confirmata re ab omnem equitatum, qui

bat; propter latitudinem fossae, murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. castris munitis, vineas agere; quaeque ad oppugnandum usui erant, comparare coepit. interim omnis ex fuga Sueffionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. celeriter vineis ad oppidum actis, aggerem jacto, turribusque constitutis; magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli, neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Caesarem de deditioe mittunt; et, petentibus Rhemis, ut conservarentur, impetrant. Caesar, obsidibus acceptis, primis civitatis, atque ipsius Galbae regis duobus filiis; armisque omnibus ex oppido traditis; in deditioem Sueffiones accepit: exercitumque in Bellovacos duxit. qui quum se, suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent; atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter millia passuum v abesset; omnes majores natu ex oppido egressi, manus ad Caesarem tendere, et voce significare coeperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire; neque contra populum Rom. armis con-

tendere. item quum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret; pueri mulieresque ex muro, passis manibus, suo
 15 more, pacem a Romanis petierunt. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Aeduorum copiis, ad eum reverterat,) facit verba. ‘ Bellovacos
 ‘ omni tempore in fide atque amicitia
 ‘ civitatis Aeduae fuisse: impulsos a suis principibus, qui dicerent Aeduos, a
 ‘ Caesare in servitutem redactos, omnes
 ‘ indignitates contumeliasque perferre;
 ‘ et ab Aeduis defecisse, et populo R. bellum intulisse. qui hujus consilii principes fuissent; quod intelligerent quantum calamitatem civitati intulissent, in
 ‘ Britanniam profugisse. petere non solum Bellovacos, sed etiam pro his Aeduos, ut suam clementiam ac mansuetudine in eos utatur. quod si fecerit; Aeduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueverint.’ Caesar, honoris Divitiaci atque Aeduorum causam, ‘ sese eos in fidem recepturum, et conservaturum,’ dixit: et, quod erat civitas magna,

et inter Belgas auctoritate ac hominum
multitudine praeſtabat, d c obſides po-
poſcit. His traditis, omnibuſque armis ex
oppido collatis; ab eo loco, in fines Am-
bianorum pervenit; qui ſe, ſuaque om-
nia, ſine mora, dediderunt. eorum fines
Nervii attingebant: quorum de natu-
ra moribuſque Caefar cum quaereret,
ſic reperiebat. ‘ nullum aditum eſſe ad
‘ eos mercatoribus: niſi pati vini, re-
‘ liquarumque rerum ad luxuriam perti-
‘ nentium, inferri; quòd hiſ rebus re-
‘ languere animos, eorumque remit-
‘ ti virtutem exiſtimarent: eſſe homines
‘ feros, magnaeque virtutis: increpitare
‘ atque incuſare reliquos Belgas, qui ſe
‘ populo R. dedidiſſent, et patriam virtu-
‘ tem projecidiſſent: confirmare ſeſe, ne-
‘ que legatos miſſuros, neque ullam con-
‘ ditionem pacis accepturos.’ quum per
eorum fines triduo iter feciſſet; inveni-
ebat ex captivis, Sabin flumen ab caſtris
ſuis non amplius millia paſſuum x abeſ-
ſe: trans id flumen omnes Nervios con-
ſediſſe; adventumque ibi Romanorum
exſpectare, unà cum Atrebatibus et Ve-
romanduis finitimis ſuis; nam hiſ utriſ-

que persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur: expectari etiam ab his Atuaticorum copias, atque esse in itinere: mulieres, quique per aetatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset. Caesar, his rebus cognitis, exploratores centurionesque praemittit, qui locum castris idoneum deligant. quumque ex deditiis Belgis, reliquisque Gallis, complures Caesarem secuti, unà iter facerent; quidam ex his, (ut postea ex captivis cognitum est,) eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt; atque his demonstrarunt, inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere; neque esse quidquam negotii, cum prima legio in castra venisset, reliquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum ut reliquae contra consistere non auderent. adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant; quod Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent,

(neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis:) quo facilius frangitur equitatum, si praedandi causa ad eos venisset, impedirent; teneris arboribus incisis atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis, et rubis sentibusque interjectis, effecerant ut, instar muri, haec sepes munimenta praeberent: quo non modò intrari, sed ne perspicere quidem posset. iis rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt. Lo-¹⁸ ei natura erat haec, quem nostri castris delegerant: collis ab summo aequaliter declivis, ad flumen Sabin, quod supra nominavimus, vergebat: ab eo flumine, pari acclivitate, collis nascebatur adversus huic et contrarius, passus circiter eeg; infimus, apertus; ab superiore parte, silvestris; ut non facile introrsus perspicere posset. intra eas silvas, hostes in occulto sese continebant: in aperto loco, secundum flumen, paucae stationes equitum videbantur. fluminis erat altitudo, circiter pedum III. Caesar, equitatu¹⁹ praemisso, subsequerebatur omnibus copiis. sed ratio ordoque agminis aliter se ha-

bebat, ac Belgae ad Nervios detulerant. nam, quòd hostis appropinquabat, consuetudine sua Caesar VI legiones expeditas ducebat; post eas, totius exercitus impedimenta collocabat; inde duae legiones, quae proxime conscriptae erant, totum agmen claudebant, praesidioque impedimentis erant. equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu proelium committunt. quum se illi identidem in silvas ad suos reciperent, ac rursus e silva in nostros impetum facerent; neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent; interim legiones sex, quae primae venerant, opere dimisso, castra munire coeperunt. ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui in silvis abditi latebant, visa sunt; quod tempus inter eos committendi proelii convenerat: ut intra silvam aciem ordinisque constituerant, atque ipsi sese confirmaverant; subito omnibus copiis provolaverunt, impetumque in nostros equites fecerunt. his facile pulsas ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen

decucurrerunt; ut penè uno tempore et ad silvas, et in flumine, et jam in manibus nostris hostes viderentur. eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra, atque eos qui in opere occupati erant, contenderunt. Caesari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum; quod erat insigne, quum ad arma concurrere oporteret: signum tubâ dandum: ab opere revocandi milites: qui paullo longius, aggeris petendi causâ, processerant, accersendi: acies instruenda: milites cohortandi: signum dandum. quarum rerum magnam partem temporis brevitatis, et incursum hostium, impedi-
bat. iis difficultatibus duae res erant subsidio: scientia atque usus militum; quòd superioribus proeliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi praescribere, quam ab aliis doceri, poterant: et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. hi, propter celeritatem et propinquitatem hostium, nihil jam Caesaris imperium spectabant: sed per se, quae videbantur, administrabant. Caesar, ne-

cessariis rebus imperatis; ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit: et ad legionem decimam devenit. milites non longiore oratione est cohortatus, quam uti suae pristinae virtutis memoriam retinerent; neu perturbarentur animo; hostiumque impetum fortiter sustinerent. et quòd non longius hostes aberant, quam quo telum adjici posset; proelii committendi signum dedit. atque item in alteram partem cohortandi causâ profectus, pugnantibus occurrit. temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modò ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegmenta detrahenda, tempus defuerit. quam quisque in partem ab opere casu devenit, quaeque prima signa conspexit; ad haec constitit: ne, in quaerendis suis, pugnan-

²² di tempus dimitteret. Instructo exercitu, magis ut loci natura, dejectusque collis, et necessitas temporis, quàm ut rei militaris ratio atque ordo postulabat: quum diversis locis legiones aliæ aliâ in parte hostibus resisterent; sepibusque den-

filissimis, ut ante demonstravimus, inter-
jectis, prospectus impediretur: neque
certa subsidia collocari; neque, quid in
quaque parte opus esset, provideri; ne-
que ab uno omnia imperia administrari,
poterant. itaque in tanta rerum iniqui-
tate, fortunae quoque eventus varii se-
quebantur. Legionis nonae et decimae²³
milites, ut in sinistra parte aciei constite-
rant, pisis emissis, cursu ac lassitudine
exanimatos vulneribusque confectos A-
trebates (nam his ea pars obvenerat) ce-
leriter ex loco superiore in flumen com-
pulerunt; et transire conantes, inscuti
gladiis, magnam partem eorum impedi-
tam interfecerunt. ipsi transire flumen
non dubitaverunt; et in locum iniquum
progressi, rursus regressos ac resistentes
hostes, redintegrato proelio, in fugam
dederunt. item alia in parte, diversae du-
ae legiones, undecima et octava; profligatis
Veromanduis, quibuscum erant
congressi; ex loco superiore in ipsis flu-
minis ripsis proeliabantur. At totis fere²⁴
a fronte et a sinistra parte nudatis castris:
quum in dextro cornu legio duodecima,
et, non magno ab eâ intervallo, septima

constitisset; omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum locum castrorum petere coepit. eodem tempore equites nostri, levisque armaturae pedites, quicum his unà fuerant quos primo hostium impetu pulsos dixeram; quum se in castra recipebant, adversis hostibus occurrebant; ac rursus aliam in partem fugam petebant. et calones, qui a Decumana porta ac summo jugo collis, nostros victores flumen transire conspexerant; praedandi causâ egressi; quum respexissent, et hostes in nostris castris versari vidissent, praecipites sese fugae mandabant. simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur: aliique aliam in partem perterriti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis; qui, auxilii causâ a civitate missi, ad Caesarem venerant: quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, et paene circumventas te-

neri; calones, equites, funditores Numidas, diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent; desperatis nostris rebus, domum contenderunt; Romanos pulsos superatosque; castris impedimentisque eorum hostes potitos; civitati renunciaverunt. Caesar, ab decimae legionis cohortatione, ad dextrum cornu profectus: ubi suos urgeri; signisque in unum locum collatis, duodecimae legionis milites confertos sibi ipsis ad pugnam esse impedimento; quartae cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, signo amisso; reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occisis; in his, primopilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset; reliquos esse tardiores; et nonnullos a novissimis desertos proelio excedere, ac tela vitare; hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, et ab utroque latere instare, et rem esse in angusto vidit; neque ullum esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab novissimis uni militi detracto, (quod ipse ed

sine scuto venerat,) in primam aciem
 processit; centurionibusque nominatim
 appellatis, reliquos cohortatus, milites
 signa inferre, et manipulos laxare jussit,
 quo facilius gladiis uti possent. hujus ad-
 ventu spe illata militibus, ac redintegra-
 to animo; quum pro se quisque in con-
 spectu Imperatoris, etiam in extremis
 suis rebus, operam navare cuperet; paul-
 lum hostium impetus tardatus est. Cae-
 sar, quum septimam legionem, quae
 juxta constiterat, item urgeri ab hoste
 vidisset; Tribunos-mil. monuit, ut paul-
 latim sese legiones conjungerent, et con-
 versa signa in hostes inferrent. quo fac-
 to: cum aliis alii subsidium ferrent; ne-
 que timerent, ne aversi ab hoste circum-
 venirentur; audacius resistere, ac for-
 tius pugnare coeperunt. interim mili-
 tes legionum duarum, quae in novissim.
 agmine praesidio impedimentis fuerant;
 proelio nunciato, cursu incitato, in sum-
 mo colle ab hostibus conspiciebantur: et
 T. Labienus, castris hostium potitus; et
 ex loco superiore, quae res in nostris cas-
 tris gererentur, conspicatus; decimam le-
 gionem subsidio nostris misit: qui, quum

ex equitum et calonum fuga, quo in locores esset, quantoque in periculo et castra et legiones et Imperator versaretur, cognovissent; nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. Horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuis- sent, scutis innixi, proelium redintegra- rent; tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occur- rerent. equites vero, ut turpitudinem fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo se legionariis militibus praesferrent. at hostes, etiam in extre- ma spe salutis, tantam virtutem praesti- terunt, ut, quum primi eorum cecidif- sent, proximi jacentibus insisterent, at- que ex eorum corporibus pugnarent: his dejectis, et coacervatis cadaveribus; qui superessent, ut ex rumulo, tela in nostros conjicerent, pilaque intercepta remitterent. ut non nequidquam tantae virtutis homines judicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, ascen- dere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quae facilia ex difficillimis, ani- mi magnitudo redegerat. Hoc proello

facto, et prope ad internecionem gente
 ac nomine Nerviorum redactos: majores
 natu, quos una cum pueris mulieri-
 busque in aestuaria ac paludes collectos
 dixerant; hac pugna nunciata; quum
 victoribus nihil impeditum, victis nihil
 tutum arbitrarentur; omnium, qui su-
 perarent, consensu, legatos ad Cae-
 sarem miserunt, seque ei dediderunt. et in
 commemoranda civitatis calamitate; ex
 D.C, ad IIII senatores; ex hominum
 millibus LX, vix ad D, qui arma ferre
 possent, sese redactos esse dixerunt. quos
 Caesar, ut in miseros ac supplices usus
 misericordiâ videretur, diligentissime
 conservavit; suisque finibus atque oppi-
 dis uti iussit; et finitimis imperavit, ut
 ab injuria et maleficio se suosque prohi-
 b²⁹ barent. Atuatici, de quibus supra scrip-
 simus; quum omnibus copiis auxilio
 Nervii venirent; hæc pugna nunciata,
 ex itinere domum revertentur: cunctis
 oppidis castellisque desertis, sua omnia
 in unum oppidum egregiè natura muni-
 tum contulerunt: quod quum ex omni-
 bus in circuitu partibus altissimas rupes
 despectusque haberet; unâ ex partibus

niter acclivis aditus, in latitudinem non amplius c c pedum, relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant; tum magni ponderis saxa, et praeacutas trabes in muro collocarant. ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati: qui, quum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent; his impedimentis, quae secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis; custodiae ex suis ac praesidio, v i millia hominum unà reliquerunt. hi, post eorum obitum, multos annos a finitimis exagitati; quum aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent; consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt. Ac, primo adventu exercitus nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant; parvulisque proeliis cum nostris contendebant. postea, vallo pedum x i i, in circuitu x v millium, crebrisque castellis circummuniti; oppido sese continebant. ubi, vineis actis, aggere exstructo, turrim constitui procul viderunt; primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus; quo tanta machinatio ab tanto spatio instru-

eretur! quibusnam manibus aut quibus viribus, praesertim homines tantulae staturae (nam plerisque hominibus Gallis, prae magnitudine corporum suorum, brevitatis nostrae contempti est,) tanti oneris turrim in muros sese collocare
 31 confiderent! Ubi vero moveri, et appropinquare moenibus viderunt; nova atque inusitata specie commoti, legatos ad Caesarem de pace miserunt. qui ad hunc modum locuti: ‘ non se existima-
 ‘ re Romanos sine ope deorum bellum
 ‘ gerere; qui tantae altitudinis machina-
 ‘ tiones tanta celeritate promovere, et
 ‘ ex propinquitate pugnare possent. se,
 ‘ suaque omnia, eorum potestati permit-
 ‘ tere’ dixerunt. ‘ unum petere, ac de-
 ‘ precari: si forte, pro sua clementia ac
 ‘ mansuetudine, quam ipsi ab aliis au-
 ‘ disse, statuisset Atuatikos esse con-
 ‘ servandos; ne se armis despoliaret.
 ‘ sibi omnes fere finitimos esse inimicos,
 ‘ ac suae virtuti invidere; a quibus se
 ‘ defendere, traditis armis, non possent.
 ‘ sibi praestare, si in eum casum deduce-
 ‘ rentur, quamvis fortunam a populo
 ‘ R. pati, quam ab his per cruciatum

'interfici, inter quos dominari consue-
 'sent.' Ad haec Caesar respondit: 'se³²
 'magis consuetudine sua, quàm merito
 'eorum, civitatem conservaturum; si
 'prius, quam aries murum attigisset, se
 'dedidissent: sed deditiois nullam esse
 'conditionem, nisi armis traditis. se id,
 'quod in Nervios fecisset, facturum; si-
 'nitimisque imperaturum, ne quam de-
 'dititiis populi R. injuriam inferrent.
 re nunciata ad suos; illi se, quae impe-
 rarentur, facere dixerunt. armorum
 magnâ multitudine de muro in fossam,
 quae erat ante oppidum, jactâ; sic, ut
 prope summam muri aggerisque altitudi-
 nem acervi armorum adaequarent: et
 tamen circiter parte tertiâ (ut postea per-
 spectum est) celatâ, atque in oppido re-
 tentâ: portis patefactis, eodie pace sunt
 usi. Sub vesperum Caesar portas clau-³³
 di, militesque ex oppido exire jussit; ne
 quam noctu oppidani a militibus injuri-
 am acciperent. illi, ante inito (ut intel-
 lectum est) consilio; quòd, deditioe
 facta, nostros praesidia non inducturos,
 aut denique indiligentius servaturos cre-
 diderunt: partim cum his, quae retinne-

rant et celeriter, armis; partim, scutis
 ex cortice factis, aut viminibus intextis,
 quae subito (ut temporis exiguitas pos-
 tulabat) pellibus induxerant: tertia vi-
 gilia, qua minime arduus ad nostras
 munitiones adscensus videbatur, omni-
 bus copiis repente ex oppido eruptio-
 34 nem fecerunt. Celeriter, ut ante Cae-
 sar imperaverat, ignibus significatione
 facta; ex proximis castellis eò concur-
 sum est: pugnatumque ab hostibus ita
 acriter; ut a viris fortibus, in extrema
 spe salutis, iniquo loco, contra eos qui
 ex vallo turribusque tela jacerent,
 pugnari debuit, quum in una virtute om-
 nis spes salutis confisteret. occisis ad
 hominum millibus IV, reliqui in oppi-
 dum rejecti sunt. postridie ejus diei, re-
 fractis portis, quum jam defenderet ne-
 mo; atque intromissis militibus nostris;
 sectionem ejus oppidi universam Caesar
 vendidit. ab his, qui emerant, capitum
 numerus ad eum relatus est millium
 35 LIII. Eodem tempore a P. Crasso, quem
 cum legione una miserat ad Venetos, U-
 nellos, Osismios, Curiosolitas, Sesuvi-
 os, Aulercos, Rhedones; quae sunt ma-

ritimae civitates, Oceanumque attingunt; certior factus est; omnes eas civitates in ditionem potestatemque populi Rom. esse redactas. His rebus gestis, ³⁰ omni Gallia pacata, tanta hujus belli ad Barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Caesarem, quae se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. quas legationes Caesar, quod in Italiam Illyricumque properabat; in nita proxima aestate, ad se reverti iussit. ipse, in Carnutes, Andes, Turones, quae civitates propinquae his locis erant ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis; in Italiam profectus est. ob eas res, ex litteris Caesaris, dies xv supplicatio decreta est. quod ante id tempus acciderat nulli.

C. JULII CAESARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER III.

QUUM in Italiam proficisceretur Caesar; Ser. Galbam cum legione duodecima et parte equitatus, in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit; qui a finibus Allobrogum, et lacu Lemano, et flumine Rhodano, ad summas Alpes pertinent. causa mittendi fuit; quod iter per Alpes, quo itinere magno cum periculo magnisque portoribus mercatores ire consueverant, patefieri volebat. huic permisit, si opus esse arbitraretur; uti in iis locis legionem, hiemandi causâ, collocaret. Galba, secundis aliquot proeliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis; missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, et pace factâ; constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare: ipse cum reliquis ejus legionis co-

hortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare: qui vicus positus in valle, non magnâ adjectâ planicie, altissimis montibus undique continetur. quum hic in duas partes flumine divideretur; alteram partem ejus vici, Gallis concessit; alteram vacuum ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum attribuit. eum locum vallo fossâque munivit. Quum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eò comportari jussisset: subitò per exploratores certior factus est, ex eâ parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse; montesque, qui impenderent, a maximâ multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. id aliquod de causis acciderat, ut subitò Galli bellî renovandî legionisque opprimendæ consilium caperent. primùm, quòd legionem, neque tam plenissimam; detractis cohortibus duabus; et compluribus sigillatim, qui com meatûs petendi causâ missi erant, absentibus; propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quòd, propter iniquitatem loci; quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, et tela

conjicerent; ne primum quidem posse impetum sustineri existimabant. accedebat, quòd suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; et Romanos, non solùm itineris causâ, sed etiam perpetuae possessionis, culmina Alpium occupare conari, et ea loca finitimae provinciae adjungere, sibi persuasum habebant. His nunciis acceptis, Galba; quum neque opus hibernorum, munitionesque plonè essent perfectae; neque de frumento, reliquoque commeatu, satis esset provisum; quòd, deditio-
 ne factâ, obsidibusque acceptis, nil de bello timendum existimaverat: consilio celeriter convocato, sententias exquirere coepit. quo in consilio; quum tantum repentini periculi praeter opinionem accidisset; ac jam omnia fere superiora loca, multitudine armatorum completa conspicerentur; neque subsidio veniri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, posset: propè jam desperata salute, nonnullae hujusmodi sententiae dicebantur; ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eò pervenissent, ad salutem

tem contenderent. majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, et castra defendere. Brevi spatio interjecto ; vix ut his rebus, quas constituissent, collocandis atque administrandis tempus daretur : hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere ; lapides gaesaeque in vallum conjicere. nostri, primò integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere : ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eò occurrere et auxilium ferre : sed hoc superari, quòd diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, alii integris viribus succedebant. quarum rerum à nostris, propter paucitatem, fieri nihil poterat : ac non modo defesso, ex pugna excedendi ; sed ne faucio quidem, ejus loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi, facultas dabatur. Quum jam amplius horis VI continenter pugnaretur : ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent : atque hostes acrius instarent : languidioribusque nostris, vallum scindere, et fos-

fas complere coepissent ; resque esset jam ad extremum deducta casum : P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico proelio compluribus confectum vulneribus diximus ; et item C. Volusenus tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis ; ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si, eruptione factâ, extremum auxilium experirentur. itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent proelium, ac tantummodò tela missa exciperent, seque ex labore reficerent ; post, signo dato, è castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent. quod jussi sunt, faciunt : ac subitò omnibus portis eruptione factâ ; neque cognoscendi quid fieret, neque sui colligendi, hostibus facultatem relinquunt. ita commutatâ fortunâ ; eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt ; et ex hominum millibus amplius xxx, (quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat,) plus tertiâ parte interfectâ, reliquos perterritos in

fugam conjiciunt : ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus hostium copiis fuis, armisque exutis ; se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo proelio facto : quòd saepius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat : maximè, frumenti com meatûsque inopiâ permotus : postero die, omnibus ejus vici aedificiis incensis, in provinciam reverti contendit. ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante ; incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas, perduxit ; ibique hiemavit. His rebus gestis : quum omnibus de caussis Caesar pacatam Galliam existimaret ; superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis : atque ita, in hieme, in Myricum profectus esset ; quòd eas quoque nationes adire, et regiones cognoscere volebat : subitum bellum in Galliâ coortum est. ejus belli haec fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione VII proximus mare Oceanum in Andibus hiemabat. is, quòd in his locis inopia frumenti erat, praec-

fectos tribunosque militum complures in finitimas civitates, frumenti petendâ causâ, dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Eusubios; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos. Hujus civitatis est longè amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum: quòd et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt: et scientiâ atque usu nauticarum rerum caeteros antecedunt: et in magno impetu maris, atque aperto; paucis portibus interjectis, quos tenent ipsi; omnes ferè, qui eodem mari uti consueverunt, habent vectigales. ab iis fit initium retinendi Silii atque Velanii; quòd per eos, suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi adducti, (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia,) eadem de causâ Trebium Terrasidiumque retinent: et celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant; nihil, nisi communi consilio, acturos; eundemque omnis fortunae exitum esse laturos: reliquasque civitates

sollicitant, ut in ea libertate, quam à majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre, mallent. omni orâ maritimâ celeriter ad suam sententiam perductâ; communem legationem ad P. Crassum mittunt; 'si velit suos recipere, obsides sibi remittat.' Quibus de rebus Caesar à Crasso certior factus: quòd ipse aberat longius; naves interim longas aedificari in flumine Ligeri, quod influit Oceanum; remiges ex Provinciâ institui, nautas gubernatoresque comparari, jubet. his rebus celeriter administratis; ipse, quum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquaeque item civitates, cognito Caesaris adventu: simul quòd, quantum in se facinus admisissent, intelligebant; legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos abs se et in vincula coniectos: pro magnitudine periculi bellum parare, et maxime ea, quae ad usum navium pertinerent, providere instituunt; hòc majore spe, quòd multàm naturâ loci confidebant. pedestria esse itinera concisa aestuariis; naviga-

tionem impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum, sciebant: neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, confidebant: ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse. Romanos, neque ullam facultatem habere navium; neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas novisse: ac longe aliam esse navigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. his initis consiliis; oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant; naves in Venetiam, ubi Caesarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. socios sibi ad id bellum Osismios, Lexobios, Nannetes, Ambianos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt; auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, accersunt. Erant hae difficultates belligerendi, quas supra ostendimus. sed tamen multa Caesarem ad id bellum incitabant: injuriae retentorum equitum Romanorum: rebellio facta post deditio-

nem : defectio, datis obsidibus : tot civitatum conjuratio : in primis, ne, hæc parte neglectâ, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. itaque quum intelligeret, omnes fere Gallos novis rebus studere, et ad bellum mobiliter celeriterque excitari; omnes autem homines naturâ libertati studere, et conditionem servitutis odisse: prius quam plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum patavit. Itaque T. Labienum legatum in Trevinos, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. hæc mandat : ‘ Rhemos reliquosque Belgas ‘ adeat, atque in officio contineat : Germanosque, qui auxilio a Belgis accersiti dicebantur ; si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat.’ P. Crassum cum cohortibus legionariis XII, et magno numero equitatus, in Aquitaniam proficisci jubet ; ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes jungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III, in Unellos, Curiosolitas, Lexoviosque mittit ; qui eam manum disti-

nendam curet. D. Brutum adolescentem classi Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus Santonisque et reliquis pacatis regionibus convenire jussit, praeficit; et, quam primum posset, in Venetos proficisci jubet. ipse eò pedestribus copiis contendit. Erant ejusmodi fere situs oppidorum, ut posita in extremis linguis promontoriiisque, neque pedibus aditum haberent, quam ex alto aestus incitavisset, quod his semper accidit horarum XII spatio; neque navibus, quòd rursus minuente aestu naves in vadis afflicterentur. ita utraque re oppidorum oppugnatio impediabatur. ac, si quando magnitudine operis fortè superati; extruso mari aggere ac molibus, atque his fermè moenibus adaequatis; suis fortunis desperare coeperant: magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia; seque in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. hoc eò facilius magnam partem aestatis faciebant; quòd nostrae naves tempestatibus detinebantur; summaque erat vas-

to atque aperto mari, maghis aestibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas navigandi. Namque ipsorum naves ¹³ ad hunc modum factae armataeque erant. carinae aliquanto planiores, quam nostrarum navium; quo facilius vada ac decessum aestus excipere possent: prorae admodum erectae; atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatae: naves totae factae ex robore, ad quamvis vim et contumeliam perferendam: transtra ex pedibus in latitudinem trabibus, confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine: anchorae, pro funibus, catenis ferreis revinctae: pelles pro velis, alutaeque tenuiter confectae; sive propter lini inopiam, atque ejus usus inscientiam; sive, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani, tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis, non satis commode posse arbitrabantur. cum his navibus, nostrae classi ejusmodi congressus erat; ut una celeritate, et pulsu remorum praestaret; reliqua, pro loci naturâ, pro vi tempestatum, illis essent apti-

ora et accommodatiora : neque enim his nostrae rostro nocere poterant, (tanta in his erat firmitudo ;) neque, propter altitudinem, facile telum adjiciebatur; et eadem de causâ minus commode scopulis continebantur. accedebat ut, quum faevire ventus coepisset, et se vento dedissent ; et tempestatem ferrent facilius, et in vadis confisterent tutius, et, ab aestu derelictae, nihil saxa et cautes timerent : quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

14 Compluribus expugnatis oppidis, Caesar; ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse, statuit expectandam classem. quae ubi convenit, ac primum ab hostibus visa est ; circiter CCXX naves eorum paratissimae, atque omni genere armorum ornatissimae, è portu profectae, nostris adversae constiterunt. neque satis Bruto, qui classi praecerat ; neque tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naves erant attributae ; constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnae insisterent. rostro enim noceri non

posse cognoverant: turribus autem ex-
 citatis; tamen has alitudo puppium ex
 barbaris navibus superabat, ut neque ex
 inferiore loco satis commode tela adji-
 ci possent, et missa à Gallis gravius ac-
 ciderent. una erit magno usui res prae-
 parata à nostris; falces praecentae, inser-
 tae affixaeque longuritis, non ab simili
 formâ muralium falcium. his quum fo-
 nes, qui antennas ad malos destinabant,
 comprehensi adductique erant; navigio
 semis incitato, praerampebantur: qui-
 bus abscissis, antennae necessariâ con-
 cidebant: ut, quum omnis Gallicis na-
 vibus spes in velis armamentisque con-
 sisteret; his ereptis, omnis usus navium
 uno tempore eriperetur. reliquum erat
 certamen positum in virtute; quâ nos-
 tri milites facile superabant; atque eò
 magis, quòd in conspectu Caesaris atque
 omnis exercitus res gerebatur; ut nul-
 lum paullo fortius factum latere posset:
 omnes enim colles, et loca superiora,
 unde erat propinquus despectus in ma-
 re, ab exercitu tenebantur. Disjec-¹⁵
 tis, ut diximus, antennis: quum singu-
 lae binae aut ternae naves circumstite-

rent; milites summâ vi transcendere in
 hostiam naves contendebant. quod
 postquam barbari fieri animadverterant;
 expugnatis compluribus navibus; quoniam
 ei rei nullum reperiretur auxilium; fa-
 gâ salutem petere contenderunt. ac,
 jam conversis in eam partem navibus,
 quò ventus ferebat; tanta subito ma-
 lacia ac tranquillitas exstitit, ut se loco-
 movere non possent. quae quidem res
 ad negotium conficiendum maxime fuit
 opportuna: nam singulas nostras con-
 fectas, expugnaverunt; ut perpaucae
 ex omni numero, noctis interventu, ad
 terram pervenerint; quum ab hora 1 v
 usque ad solis occasum pugnaretur. Quo
 proelio, bellum Venetorum totiusque
 orae maritimae confectum est. nam
 quum omnis juventus, omnes etiam gra-
 vioris aetatis, in quibus aliquid consili-
 ant dignitatis fuit, eò convenerant;
 tum, navium quod ubique fuerat, unum
 in locum coëgerant. quibus amissis; re-
 liqui, neque quò se reciperent, neque
 quemadmodum oppida defenderent, ha-
 bebant. itaque se, suaque omnia, Cae-
 sari dediderunt. in quos eo gravius

Caesar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conservaretur. itaque, omni senatu necato, reliquos sub coronâ vendidit. Dum haec in Venetis 17 geruntur; Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Caesare acceperat, in fines Unellorum pervenit. his praecerat Viridovix; ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quae defece- rant; ex quibus exercitum magnasque copias coëgerat. atque his paucis die- bus, Auleri, Ebuovices, Lexoviique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse volebant; portas clauserunt, se- que cum Viridovice conjunxerunt: magnaque praeterea multitudo undique ex Galliâ perditorum hominum latro- numque convenerat; quos spes praec- dandi, studiumque bellandi, ab agricul- turâ et quotidiano labore revocabat. Sabinus, idoneo omnibus rebus loco, 18 castris sese tenebat; quum Viridovix contra eum duum millium spatio con- fedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret: ut jam non solum hostibus in contemptionem.

Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur; tantamque opinionem timoris praebuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. id eâ causâ faciebat, quòd cum tantâ multitudine hostium; praesertim eo absente, qui summam imperii teneret; nisi aequo loco, aut opportunitate aliquâ datâ, legato dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione timoris; idoneum quendam hominem et callidum delegit Gallum, ex iis quos auxilii causâ secum habebat. huic magnis praemiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat: quid fieri velit, edocet. qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit; quibus angustiis ipse Caesar à Venetis prematur, docet: neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, et ad Caesarem, auxilii ferendi causâ, proficiscatur. quod ubi auditum est; conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere, multae res ad hoc consilium Gallos hor-

tabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio; perfugae confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat provisum; spes Venetici belli; et quod fere libenter id, quod volunt homines, credunt. iis rebus adducti, non prius Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arms uti capiant, et ad castra contendant. qua re concessa: laeti, velut exploratâ victoriâ; sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant; ad castra pergunt. Locus erat castrorum editus, et paullatim ab imo accessivis, circiter passus M. huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur; exanimatique pervenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. impeditis hostibus, propter ea, quae ferebant, onera; subito duabus portis eruptionem fieri jubet. factum est opportunitate loci, hostium inscientiâ ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione; ut ne unum quidem nostrorum impetum ser-

rent; ac statim terga verterent. quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt: reliquos, equites confecti; paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. sic, uno tempore, et de navali pugna Sabinus, et de Sabini victoria Caesar certior factus est. civitatesque omnes se statim Titurio dederunt. nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. Eodem fere tempore P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset; quae pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine, et multitudine hominum, ex tertia parte Galliae est aestimanda: quum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Praeconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset; atque unde L. Manilius Proconsul, impedimentis amissis, profugisset: non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. itaque, re frumentaria provisa; auxiliis, equitatuque comparato; multis praeterea viris fortibus Tolosa,

Carcafone, et Narbone, (quae sunt civitates Galliae provinciae, finitimae his regionibus,) nominatim evocatis; in Sotiatium fines exercitum introduxit. cujus adventu cognito: Sotiates, magnis copiis coactis; equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti; primùm equestre proelium commiserunt. deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris; subito pedestres copias, quas in convalle in infidijs collocaverant, ostenderunt. hi, nostros disiectos adorti, proelium renovarunt. Pugnatum est diu, atque acriter; 22 quum Sotiates, superioribus victorijs freti, in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent; nostri autem, quid sine Imperatore, et sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent. tandem tamen, confecti vulneribus hostes, terga vertere. quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare coepit; quibus fortiter resistantibus, vineas turesque egit. illi, aliàs eruptione tentata, aliàs cuniculis ad aggerem vineasque actis; cujus

rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quòd multis locis apud eos aëriae secturae sunt : ubi diligentia nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt ; legatos ad Crassum mittunt : seque in deditiōem ut recipiat, petunt. qua re impetrata ; arma tradere jussi, faciunt. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis : alia ex parte oppidi Adiatomus, qui summam imperii tenebat ; cum DC devotis (quos illi Soldurios appellant : quorum haec est conditio, ut omnibus in vita commodis unà cum his fruantur, quorum se amicitiae dediderint : si quid iis per vim accidat ; aut eundem casum unà ferant, aut sibi mortem consciscant : neque adhuc hominum memoriã repertus est quisquam, qui, eo interfecto cujus se amicitiae devovisset, mori recusaret :) cum iis Adiatomus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est. uti tamen eadem deditiōis conditione uteretur, à Crasso impetravit. Armis obsidibusque accep-

tis; Crassus in fines Vocatium et Tarusatum profectus est. tum vero barbari commoti; quod oppidum et natura loci et manu munitum, paucis diebus, quibus eò ventum fuerat, expugnatum cognoverant: legatos quoque versus dimittere, conjurare, obliques inter se dare, copias parare coeperunt. mittuntur etiam ad eas civitates legati, quae sunt citerioris Hispaniae, finitimae Aquitaniae: inde auxilia ducesque accersuntur: quorum adventu, magna cum auctoritate et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. duces vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. ii, consuetudine populi Romani, loca capere, castra munire, com meatibus nostros intercludere institunt. quod ubi Crassus animadvertit; suas copias propter exiguitatem non facile diduci; hostem et vagari, et vias obfidere, et castris satis praefidii relinquere; ob eam causam minus commode frumentum com meatumque sibi supportari; in dies hostium numerum augeri:

non cunctandum existimavit, quin pugnam
 decertaret. hac re ad consilium delata ;
 ubi omnes idem sentire intellexit, poste-
 rum diem pugnae constituit. Prima lu-
 ce, productis omnibus copiis, duplici acie
 instructa, auxiliisque in mediam aciem
 coniectis ; quid hostes consilii caperent,
 expectabat. isti, etsi propter multitudi-
 nem, et veterem belli gloriam, paucita-
 temque nostrorum, se tuto dimicatu-
 ros existimabant ; tamen tutius esse arbitra-
 bantur, obsessis viis, commentu inter-
 cluso, sine ullo vulnere victoria potiri ;
 et si, propter inopiam rei frumentariae,
 Romani sese recipere coepissent ; impe-
 ditos agmine, et sub sarcinis inferiores
 animo, adoriri cogitabant. hoc consi-
 lio probato ab ducibus ; productis Ro-
 manorum copiis, sese castris tenebant.

26 Hac re perspecta, Crassus ; quem sua
 cunctatio atque opinio timidiores hos-
 tes, nostros milites alacriores ad pug-
 nandum effecisset ; atque omnium voces
 audirentur, expectari diutius non oport-
 ere, quin ad castra iretur ; cohortatus
 suos, omnibus cupientibus, ad hostium
 castra contendit. ibi, quum alii fossas

complerent; alii, multis telis coniectis, defensores vallo munitionibusque depellerent; auxiliareſque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis, et ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium praeberent: quum item ab hostibus constanter, ac non timide, pugnaretur; telaque, ex loco superiore missa, non frustra acciderent: equites, circumitis hostium castris, Crasso renunciaverunt, 'non eadem esse diligentia ab Decumana porta castra munita, facilemque aditum habere.' Crassus, equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent; quid fieri velit, ostendit. illi, ut erat imperatum; eductis quatuor cohortibus, quae, praesidio castris relictæ, integrae ab labore erant; et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent; omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt: atque his proruptis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his

videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. tum vero, clamore ab ea parte audito; nostri, redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere consuevit, acrius impugnare coeperunt. hostes undique circumventi, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, et fuga salutem petere contenderunt. quos equitatus apertissimis campis consecutus: ex millium L numero, quae ex Aquitania Cantabrisque venisse constabat, vix quarta parte relicta; multâ nocte se in castra recepit.

28 Hac auditâ pugnâ; maxima pars Aquitaniae sese Crasso dedit, obsidesque ultro misit. quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarufates, Elufates, Garites, Ausci, Garumni, Siburzates, Cocofatesque. paucae ultimae nationes; anni tempore confisae, quòd hiems suberat; id facete neglexerunt. Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta jam aestas erat; tamen quòd, omni Gallia pacata, Morini Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum umquam legatos de pace misissent; arbitratus id.

29

bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit. qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum agere instituerunt. nam, quòd intelligebant maximas nationes, quae proelio contendissent, passas superatasque esse; continentisque silvas ac paludes habebant: eò se, suaeque omnia contulerunt. ad quarum initium silvarum quum pervenisset Caesar, castraque munire instituisset; neque hostis interioris visus esset: dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvae evolaverunt, et in nostros impetum fecerunt. nostri celeriter armar ceperrunt, eosque in silvas repulerunt; et, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt. Reliquis deinceps diebus, Caesar silvas caedere instituit: et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conversam ad hostem collocabat, et pro vallo ad utrumque latus exstruebat. incredibili celeritate, magno spatio paucis diebus confecto: quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris te-

merentur; ipsi densiores silvas peterent; ejusmodi tempestates sunt consecratae, uti opus necessario intermitteretur; et continuatione imbrum, diutius sub pel- libus milites contineri non possent. ita- que, vastatis omnibus eorum agris, vi- cis aedificiisque incensis, Caesar exerci- tum reduxit; et in Aulercis Lexoviis- que, reliquis item civitatibus, quae prox- ime bellum fecerant, in hibernis colla- cavit.

C. JULII CAESARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER IV.

EA, quae secuta est, hieme; qui fuit annus Cn. Pompejo, M. Crasso Coss. Usipetes Germani, et item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum, flumen Rhenum transierunt; non longe à mari, quo Rhenus influit. causa trans-eundi fuit; quòd ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, et agricultura prohibebantur. Suevorum gens, est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium, ii centum pagos habere dicuntur; ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi causa, suis ex finibus educunt; reliqui, qui domi manent, pro se atque illis colunt: hi rursus invicem anno post, in

armis sunt; illi domi remanent. sic neque agricultura, neque ratio atque usus belli intermittitur. sed privati ac separati agri apud eos nihil est: neque longius anno remanere uno in loco, colendi causa, licet: neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt; multumque sunt in venationibus; quae res et cibi genere, et quotidiana exercitatione, et libertate vitae, (quòd à pueris nullo officio aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant;) et vires alit, et immani corporum magnitudine efficit. atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus, praeter pelles, habeant quidquam; quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta: et laventur in fluminibus. mercatoribus est ad eos aditus; magis eò, ut, quae bello ceperint, quibus vendant, habeant; quàm quò ullam rem ad se importari desiderent. quin etiam jumentis, quibus maxime Galli delectantur, quaeque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur; sed, quae sunt apud eos nata

prava atque deformia, haec quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt, ac pedibus praedantur; eosque eodem remanere vestigio affuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus est, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quam ephippiis uti: itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. vinum ad se omnino importari non sinunt; quòd ea re ad laborem ferendam remollescere homines, atque effoeminari arbitrantur. publice maximam putant esse laudem, quam latissime à suis finibus vacare agros. hac re significari; magnum numerum civitatum, suam vim sustinere non potuisse. itaque una ex parte a Saevis, circiter millia passuum DC, agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt 3 Ubii. quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum; et qui paulo sunt ejusdem generis etiam ceteris humaniores; praeterea quod Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter

propinquitatem Gallicis sunt moribus
 assuefacti. hos quum Suevi, multis saepe
 bellis experti; propter amplitudi-
 nem gravitatemque civitatis, sinibus ex-
 pellere non potuissent: tamen vectiga-
 les sibi fecerunt, ac multo humiliores
 4 infirmioresque redegerunt. In eadem
 caussa fuerunt Uspetes et Tenctheri,
 quos supra diximus. qui complures an-
 nos Suevorum vim sustinuerunt; ad ex-
 tremum tamen agris expulsi, et multis
 locis Germaniae tricennium vagati, ad
 Rhenum pervenerunt: quas regiones
 Menapii incolebant; et, ad utramque
 ripam fluminis, agros, aedificia, vicof-
 que habebant; sed tantae multitudinis
 adventu perterriti, ex his aedificiis, quae
 trans flumen habuerant, demigraverunt;
 et cis Rhenum dispositis praesidiis, Ger-
 manos transire prohibebant. illi, omnia
 experti: quum neque vi contendere,
 propter inopiam navium; neque clam
 transire, propter custodias Menapiorum,
 possent; reverti se in suas sedes regio-
 nesque simulaverunt; et, tridua viam
 progressi, rursus reverterunt; atque omni
 hoc itinere una nocte equitatu confecto,

Inscios inopinantesque Menapios oppresserunt; qui de Germanorum discessu per explorates certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. his interfectis, navibusque eorum occupatis: priusquam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt: atque, omnibus eorum aedificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt. His de rebus Caesar certior factus, et infirmitatem Gallorum veritus; quod sunt in consiliis capiendis mobiles, et novis plerumque rebus student; nihil his committendum existimavit. est autem hoc Gallicae consuetudinis; ut et viatores, etiam invites, consistere cogant; et quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognoverit, quaerant: et mercatores in oppidis vulgus circumstet; quibus ex regionibus veniant, quasque ibi res cognoverint, pronunciare cogant. his rumoribus atque auditionibus permoti, de summis saepe rebus consilia ineunt: quorum eos è vestigio poenitere necesse est; quum incertis rumoribus serviant;

et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant. qua consuetudine cognita, Caesar, ne graviori bello occurreret; maturius, quàm consueverat, ad exercitum proficiscitur. eò quum venisset; ea, quae fore suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes a nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatosque eos, uti ab Rheno discederent; omniaque, quae postulassent, ab se fore parata. qua spe adducti Germani, latius jam vagabantur; et in fines Eburonum et Condrusonum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. principibus Galliae evocatis; Caesar ea, quae cognoverat, dissimulanda sibi existimavit: eorumque animis permulsis et confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit. Re frumentaria comparata, equitibusque delectis; iter in ea loca facere coepit, quibus in locis Germanos esse audiebat. a quibus quum paucorum dierum iter abesset; legati ad eum venerunt, quorum haec fuit oratio: ‘ Germanos neque priores populo R. bellum inferre; neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis con-

‘tendant: quòd Germanorum consue-
‘tudo haec sit à majoribus tradita; qui-
‘cumque bellum inferant, resistere, ne-
‘que deprecari: hoc tamen dicere; ve-
‘nisse invites, ejectos domo. si suam
‘gratiam Romani velint, posse eis uti-
‘les esse amicos. vel sibi agros attribu-
‘ant; vel patientur tenere eos, quos
‘armis possederint. sese unis Suevis
‘concedere, quibus ne dii quidem im-
‘mortales pares esse possint: reliquum
‘quidem in terris esse neminem, quem
‘non superare possint.’ ad haec Caesar,
‘quae visum est, respondit. sed exitus fu-
‘it orationis: ‘sibi nullam cum his ami-
‘citiam esse posse, si in Gallia remane-
‘rent: neque verum esse, qui suos fines
‘tueri non potuerint, alienos occupare:
‘neque ullos in Gallia vacare agros, qui
‘dari tantae praesertim multitudini sine
‘injuria possint: sed licere, si velint, in
‘Ubiorum finibus consistere; quorum
‘sint legati apud se, et de Suevorum in-
‘juriis querantur, et à se auxilium pe-
‘tant: hoc se ab Ubiis impetraturum.’
‘legati haec se ad suos relatueros dixerunt;
‘et, re deliberata, post diem tertium ad

Caesarem reverfuros: interea ne propius se castra moveret, petierunt. ne id quidem Caesar ab se impetrari posse dixit: cognoverat enim magnam partem equitatûs ab iis aliquot diebus ante, praedandi frumentandique caussa, ad Ambivaritos trans Mosam missam: hos exspectari equites, atque ejus rei caussa moram interponi, arbitrabatur. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum; et parte quadam Rheni recepta, quae appellatur Vhalis, insulam efficit Batavorum; neque longius ab eo millibus passuum LXXX in Oceanum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt; et longo spatio per fines Nantuatum, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Triboccorum, Trevirorumque citatus fertur: et, ubi Oceano appropinquat, in plures diffluit partes; multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur, (ex quibus sunt, qui piscibus, atque ovis avium, vivere existimantur;) multisque capitibus in Oceanum influit.

8 Caesar, quum ab hoste non amplius pas-

suum XII millibus abesset; ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: qui in itinere congressi, magnopere, 'ne
' longius progrediretur,' orabant. quum id non impetrassent; petebant, 'uti ad
' eos equites, qui agmen antecessissent,
' praemitteret; eosque pugna prohibe-
' ret: sibi que uti potestatem faceret, in
' Ubios legatos mittendi: quorum si
' principes ac senatus sibi jurejuran-
' do fidem fecissent; ea conditione,
' quae a Caesare ferretur, se usuros of-
' tendebant: ad has res conficiendas,
' sibi tridui spatium daret.' haec omnia
Caesar eodem illo pertinere arbitraba-
tur; ut, tridui mora interposita, equites
eorum, qui abessent, reverterentur. ta-
men ' sese non longius millibus passu-
' um IV, a quationis causa, processurum
' eo die' dixit: 'huc postero die quam
' frequentissimi convenirent, ut de eo-
' rum postulatis cognosceret.' interim
ad praefectos, qui cum omni equitatu
antecefferant, mittit qui nunciarent, ne
hostes proelio lacefferent; et, si ipsi lacef-
ferentur, sustinerent, quoad ipse cum ex-
ercitu propius accessisset. At hostes, 9

ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum v millium erat numerus; quum ipsi non amplius DCCC equites haberent; quòd ii, qui frumentandi caussa ierant trans Mosam, nondum redierant: nihil nostris timentibus, quòd legati eorum paullo ante à Caesare discesserant, atque is dies induciis erat ab iis petitus; impetu facto, celeriter nostros perturbaverunt. rursus resistentibus nostris; consuetudine sua, ad pedes desilierunt: suffossisque equis, compluribusque nostris dejectis, reliquos in fugam coniecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. in eo proelio, ex equitibus nostris interficiuntur IV et LXX: in his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. hic, quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipse, equo vulnerato, dejectus, quoad potuit, fortissime restitit. quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset; atque id

frater, qui jam proelio excefferat, præcul animadvertisset; incitato equo, sese hostibus obtulit, atque interfectus est. Hoc proelio facto; Caesar neque jam ¹⁰ sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque insidias petita pace, ultro bellum intulissent: expectare verò dum hostium copiae auferentur, equitatusque reverteretur; summæ dementiæ esse judicabat. et, cognita Gallorum infirmitate; quantum jam, apud eos, hostes uno proelio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus, ad consilia capienda, nihil spatii dandum existimabat. his constitutis rebus; et consilio cum legatis et quaestore communicato, ne quem diem pugnae intermitteret: opportunissima res accidit; quòd postridie ejus diei manè, eadem et perfidia et simulatione usi Germani, frequentes, omnibus principibus majoribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quòd, contra atque esset dictum, et ipsi petissent, proelium pridie commisissent; simul, ut, si quid possent, de induciis

fallendo impetrarent. quos sibi Caesar oblatos gavisus, retineri iussit : ipse omnes copias castris eduxit ; equitatum, quòd recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit. A-
 11 cie triplici instructa, et celeriter VIII millium itinere confecto ; prius ad hostium castra pervenit, quàm, quid ageretur, Germani sentire possent. qui, omnibus rebus subito perterriti, et celeritate adventus nostri, et discessu suorum ; neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato ; perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, praestaret. quorum timor quum fremitu et concursu significaretur ; milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt. quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimentaque proelium commiserunt : at reliqua multitudo puerorum mulierumque, (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant,) passim fugere coepit. ad quos consec-
 12 tandos, Caesar equitatum misit. Ger+

mani, post tergum clamore audito; quum
 nos interfici viderent; armis abjectis,
 ignisque militaribus relictis, se ex cas-
 tris ejecerunt. et quum ad confluentem
 Mosae et Rheni pervenissent; reliquâ
 vigâ desperatâ, magno numero inter-
 ecto, reliqui se in flumen praecipitave-
 runt: atque ibi timore, lassitudine, et
 in fluminis oppressi, perierunt. nostri
 ad unum omnes incolumes, perpaucis
 vulneratis, ex tanti belli timore, quum
 hostium numerus capitum ccccxxx
 millium fuisset, se in castra receperunt.
 Caesar iis, quos in castris retinuerat,
 discedendi potestatem fecit: illi suppli-
 cia cruciatuque Gallorum veriti, quo-
 rum agros vexaverant; remanere se a-
 ud eum velle dixerunt. iis Caesar li-
 bertatem concessit. Germanico bello 13
 confecto, multis de causis Caesar statuit
 ubi Rhenum esse transeundum. quarum
 una fuit justissima; quod, quum videret
 Germanos tam facile impelli, ut in Gal-
 iam venirent; suis quoque rebus eos ti-
 mere voluit, quum intelligerent et posse
 et audere populi R. exercitum Rhenum
 transire. accessit etiam quod illa pars e-

quitatus Ulpetum et Tenchtherorum,
 quam supra commemoravi praedandi
 frumentandique caussa Mosam transisse,
 neque proelio interfuisse; post fugam su-
 orum se trans Rhenum in fines Sigam-
 brorum receperat, seque cum iis con-
 junxerat. ad quos quum Caesar nunci-
 os misisset, qui postularent, ‘ eos, qui si-
 ‘ bi Galliaeque bellum intulissent, uti
 ‘ sibi dederent;’ responderunt: ‘ populi
 ‘ Romani imperium, Rhenum finire. si,
 ‘ se invito, Germanos in Galliam transf-
 ‘ ire non aequum existimaret; cur sui
 ‘ quidquam esse imperii aut potestatis
 14 ‘ trans Rhenum postularet?’ Ubii au-
 tem; qui uni ex transrhenanis ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant; magnopere orabant: ‘ ut sibi auxilium ferret, quod
 ‘ graviter ab Suevis premerentur; vel, si
 ‘ id facere occupationibus Reipubl. pro-
 ‘ hiberetur, exercitum modò Rhenum
 ‘ transportaret: id sibi ad auxilium,
 ‘ spemque reliqui temporis, satis futu-
 ‘ rum: tantum esse nomen atque opi-
 ‘ nionem exercitus Romani, Ariovisto
 ‘ pulso, et hoc novissimo proelio facto,

etiam ad ultimas Germanorum nationes; uti opinione et amicitia populi Romani, tuti esse possint. navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.' Caesar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat. sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae neque populi Romani dignitatis esse statuebat. itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum, existimabat. rationem pontis igitur hanc instituit. tigna bina sesquipedalia, paulum ab imo praecuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se iungebat. haec cum machinationibus demissa in flumen defixerat, fistucisque addegerat; non, sublicae modo, directa ad perpendicularum; sed prona, ac fastigiata, ut secundum naturam fluminis procumberent: his item contraria duo ad eundem modum iuncta, intervallo pedum quadragentum, ab inferiore parte

contra vim atque impetum fluminis con-
 versa statuebat. haec utraque bipedalibus
 trabibus immixtis, quantum eorum tigno-
 rum junctura distabat, binis utrimque fi-
 bulis ab extrema parte distinebantur. qui-
 bus disclusis, atque in contrariam par-
 tem revinctis; tanta erat operis firmi-
 tudo, atque ea rerum natura, ut, quo
 major vis aquae se incitavisset, hoc arc-
 tiùs illigata tenerentur. haec directa
 materia injecta contexebantur, ac lon-
 guriis cratibusque consternebantur. ac
 nihilo secius sublicae ad inferiorem par-
 tem fluminis oblique adigebantur; quae,
 pro pariete subjectae, et cum omni ope-
 re conjunctae, vim fluminis exciperent.
 et aliae item supra pontem, mediocri
 spatio: ut, si arborum trunci, sive naves,
 dejiciendi operis causâ, essent a barba-
 ris missae; his defensoribus earum vis
 16 minueretur, neu ponti nocerent. Di-
 ebus x, quibus materia coepta erat com-
 portari, omni opere effecto, exercitus
 transducitur. Caesar, ad utramque par-
 tem pontis firmo praesidio relicto, in fi-
 nes Sigambrorum contendit. interim
 à compluribus civitatibus ad eum legati

veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter respondet, obsidesque ad se adduci jubet. Sigambri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparata; hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant; finibus suis excesserant, suaque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac silvas abdiderant. Caesar paucos dies in eorum finibus moratus; omnibus vicis aedificiisque incensis, frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit. atque his auxilium suum pollicitus, si a Suevis premerentur; haec ab iis cognovit: Suevos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo, consilio habito, nuncios in omnes partes misisse; uti de oppidis demigrarent; liberos, uxores, suaque omnia in silvis deponerent; atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum expectare, atque ibi decertare constituisse. quod ubi Caesar comperit: omnibus his rebus confectis, quarum re-

sum causâ exercitum transducere constituerat; ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret: diebus omnino XVIII trans Rhenum consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit. Exigua parte aestatis reliqua, Caesar; etsi in iis locis, quod omnis Gallia ad Septentrionem vergit, maturae sunt hiemes; tamen in Britanniam proficisci contendit; quod omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat. et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset; genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognovisset; quae omnia fere Gallis erant incognita. neque enim temere, praeter mercatores, illò adit quisquam; neque iis ipsis quidquam, praeter oram maritimam, atque eas regiones quae sunt contra Galliam, notum est. itaque, convocatis ad se undique mercatoribus; neque quanta esset insulae magnitudo; neque quae, aut

quantae nationes incolerent; neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur; neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus; reperire poterat. ad haec cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longa praemittit. huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum revertatur. ipse, cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur; quod inde erat brevissimus in Britanniam transiectus. huc naves undique ex finitimis regionibus, et quam superiore aestate ad Veneticum bellum fecerat classem, jubet convenire. In-¹⁹terim, consilio ejus cognito, et per mercatores perlato ad Britannos; a compluribus ejus insulae civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obsides dare, atque imperio populi R. obtemperare. quibus auditis; liberaliter pollicitus, hortatusque ut in ea sententia permanerent, eos domum remittit. et cum his unà Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat; cujus et virtutem et con-

filium probabat, et quem sibi fideliorem
bitrabatur, cuiusque auctoritas in his
regionibus magna habebatur; mittit
huic imperat; quos possit, adent civita-
tes; horteturque, ut populi R. fidem
sequantur: seque solemniter eis venturum
nunciat. Volens enim ei facultatis dari po-
nibus; quantum egressi ac se hauritis com-
tuit, qui navi egredi ac se hauritis com-
mittere non audent; 5 die ad Caesarem
revertitur; quaeque sibi perspexisset,
20 nunciat. Dum in his locis Caesarem
navium parandarum causa, morantur,
magna parte Morianorum legati ad e-

venerunt, qui se de superioris tem-
ris consilio excusarent; quod homi-
barbari, et nostrae consuetudinis in-
riti, bellum populo Rom. fecissent
que ea, quae imperasset, facturos
cerentur. hoc sibi satis opportunum
far accidisse arbitratus; quod neque
tergum hostem relinquere volebat
que belli gerendi, propter anni t-
facultatem habebat; neque has
larum rerum occupationes sibi
niae anteponebat; neque has
his numerum obsidum imperat

adductis, eos in fidem recepit. navibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, quod satis esse ad duas legiones transportandas existimabat; quidquid praeterea navium longarum habebat, quaestori, legatis, praefectisque distribuit. huc accedebant XVII onerariae naves; quae ex eo loco millibus passuum VIII vento tenebantur, quo minus in eundem portum pervenire possent. has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottae legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. His²¹ constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia solvit; equitesque in ulteriorem portum progredi, et naves conscendere, ac se sequi, iussit: ab quibus quum id paullo tardius esset administratum, ipse horâ circiter diei IV cum primis navibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expositas hostium co-

pias armatas conspexit. cujus loci haec
 erat natura : adeo montibus angustis
 mare continebatur, uti ex locis superi-
 oribus in littus telum adjici posset. hunc
 ad egrediendum locum nequaquam ido-
 neum arbitratus ; dum reliquae naves
 eò convenirent, ad horam IX in ancho-
 ris exspectavit. interim legatis tribunif-
 que militum convocatis ; et quae ex
 Voluseño cognovisset, et quae fieri vel-
 let, ostendit : monuitque, (ut rei mili-
 taris ratio, maxime ut res maritimae
 postularent, ut quae celerem atque in-
 stabilem motum haberent ;) ad nutum et
 ad tempus omnes res ab iis administra-
 rentur. his dimissis ; et ventum et aef-
 tum uno tempore nactus secundum ; da-
 to signo, et sublatis anchoris, circiter
 millia passuum VIII ab eo loco progres-
 sus, aperto ac plano littore naves con-
 stituit. At barbari, consilio Roma-
 norum cognito ; praemisso equitatu et
 essedariis, quo plerumque genere in
 proeliis uti consuerunt ; reliquis copi-
 is subsecuti, nostros navibus egredi pro-
 hibebant. erat ob has causas summa
 difficultas ; quòd naves, propter mag-

nitudinem, nisi in alto constitui non poterant: militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi onere armorum pressis, simul et de navibus defiliendam, et in fluctibus consistendum, et cum hostibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paululum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis, tela audacter conjicerent, et equos infueros incitarent. quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnae imperiti; non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proclis consueverant, utebantur. Quod ubi Caesar animadvertit; naves longas, quarum et species erat barbaris inusitator, et motus ad usum expeditior, paululum removeri ab onerariis navibus, et remis incitari, et ad latus apertum hostium constitui; atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli ac submoveri, jussit. quae res magno usui nostris fuit: nam et navium figura, et remorum motu, et inusitato genere tormentorum, permoti barbari; constiterunt, ac paulum modo pedem retulerunt. atque, nostris militibus cunctantibus, max-

iste propter altitudinem maris : qui x
 legionis aquilam ferebat, contestatus de-
 os, ut ea res legioni feliciter eveniret ;
 ‘ desilite,’ inquit, ‘ milites, nisi vultis a-
 ‘ quilam hostibus prodere; ego certe me-
 ‘ um Reipub. atque Imperatori officium
 ‘ praestitero.’ hoc quum magna voce
 dixisset ; se ex navi projecit, atque in
 hostes aquilam ferre coepit. tum nostri
 cohortati inter se, ne tantum dedecus
 admitteretur ; universi ex navi desilie-
 runt. hos item alii ex proximis primis
 navibus, quum conspexissent, subsequen-
 24 ti ; hostibus appropinquarunt. Pugna-
 tum est ab utrisque acriter. nostri ta-
 men ; quòd neque ordines servare, ne-
 que firmiter insistere, neque signa subse-
 qui poterant ; atque alius aliam ex navi,
 quibuscumque signis occurrerat, se ag-
 gregabat ; magnopere perturbabantur.
 hostes verò, notis omnibus vadis : ubi
 ex littore aliquos singulares ex navi e-
 gredientes conspexerant ; incitatis equis,
 impeditos adoriebantur : plures paucos
 circumstabant : alii ab latere aperto, in
 aversos tela conjiciebant. quod quum
 animadvertisset Caesar ; scaphas longa-

rum navium, item speculatoria navigia, militibus compleri jussit: et, quos laborantes conspexerat, iis subsidia summittebat. nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt; atque eos in fugam dederunt. neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit. Hostes proelio superati; ²⁵ simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de pace miserunt: 'obsides daturus; quaeque imperasset, sese facturos,' polliciti sunt. una cum his legatis Comius Atrebas venit, quem supra demonstraveram a Caesare in Britanniam praemissum. hunc illi e navi egressum, quum ad eos Imperatoris mandata deferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant: tunc, facto proelio, remiserunt; et, in petenda pace, ejus rei culpam in multitudinem contulerunt; et, propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Caesar questus, quod, quum ultro in continentem legatis missis pacem a se

petissent, bellum sine caussa intulissent; ignoscere imprudentiae dixit, obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquiore locis accersitam paucis diebus sese daturus dixerunt. interea suos remigrare in agros jusserunt; principesque undique convenere, et se civitatesque suas Caesari commendarunt. His rebus pace firmata; post diem iv, quam est in Britanniam ventum, naves xviii, de quibus supra demonstratum est, quae equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. quae quum appropinquarent Britanniae, et ex castris viderentur; tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset; sed aliae eodem, unde erant profectae, referrentur; aliae ad inferiorem partem insulae, quae est propius Solis occasum, magno sui cum periculo dejicerentur. quae tamen, anchoris jactis, cum fluctibus complerentur; necessario, adversa nocte in altum provectae, continentem petiverunt. eadem nocte accidit, ut esset luna plena; quae dies maritimos aestus maximos in Oce-

ano efficere consuevit: nostrisque id erat incognitum. ita uno tempore et longas naves, quibus Caesar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subdukerat, aestus complebat; et onerarias, quae ad anchoras erant deligatae, tempestas afflictabat: neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. compluribus navibus fractis; reliquae quum essent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles; magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. neque enim naves erant aliae, quibus reportari possent; et omnia deerant, quae ad reficiendas naves essent usui; et, quod omnibus constabat hiemare in Galliâ oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat. Quibus 27 rebus cognitis; principes Britanniae, qui post proelium ad ea quae jusserat Caesar facienda convenerant, inter se collocti: quum equites, et naves, et frumentum Romanis deesse intelligerent; et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quae hoc erant e-

tiam angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones transportaverat: optimum factu esse duxerunt, rebellionem facta, frumento commeatuque nostros prohibere, et rem in hiemem producere; quod his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. itaque, rursus conjuratione facta, paulatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere coeperunt. at Caesar, etsi nondum eorum consilia cognoverat; tamen et ex eventu navium suarum, et ex eo quod obsides dare intermiserant, fore id quod accidit suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat: nam et frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; et, quae gravissime afflictæ erant naves, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas utebatur; et, quae ad eas res erant usui, ex continenti comportari jubebat. itaque, quum id summo studio a militibus administraretur; XII navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit. Dum ea geruntur: legione, ex consuetudine, unâ

frumentatum missa, quae appellabatur VII; neque ulla ad id tempus belli suspitione interposita; quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret: II, qui pro portis castrorum in statione erant, Caesari renunciaverunt; pulverem majorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Caesar, id quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii: cohortes, quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci; duas, in stationem succedere; reliquas armari, et confestim se subsequi, jussit. quum paullo longius a castris processisset; suos ab hostibus premi, atque aegre sustinere, et conferta legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. nam quod, omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua; suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant. tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti; paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul, equitatu atque essedis circumdederant.

29 Genus hoc est ex essedis pugnae : primo per omnes partes perequitant, et tela conjiciunt; atque ipso terrore equorum, et strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant. et quum se inter equitum turmas insinuavère; ex essedis desiliunt, et pedibus proeliantur. aurigae interim paulum è proelio excedunt, atque ita se collocant, ut, si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita, mobilitatem equitum, stabilitatem peditum, in proeliis praestant; ac tantum usu quotidiano et exercitatione efficiunt, ut in declivi ac praecipiti loco incitatos equos sustinere, et brevi moderari ac flectere, et per temonem percurrere, et in jugo insistere, et inde se in currus citissime recipere, consueverint. Qui-

30 bus rebus, perturbatis nostris novitate pugnae, tempore opportunissimo Caesar auxilium tulit : namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. quo facto: ad laceffendum hostem, et committendum proelium, alienum esse tempus arbitratus; suo se loco continuit: et, brevi tempore intermis-

fo, in castra legiones reduxit. dum haec geruntur: nostris omnibus occupatis: qui erant in agris reliqui, discesserunt. secutae sunt, continuos dies complures, tempestates; quae et nostros in castris continerent, et hostem à pugna prohiberent. interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt; paucitatemque nostrorum militum suis praedicaverunt; et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. his rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta, ad castra venerunt. Caesar, et-³¹ si idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat; ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent: tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat; legiones in acie pro castris constituit. commisso proelio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt. quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt; complures ex iis oc-

ciderunt : deinde, omnibus longe lateque aedificiis adfectis incensisque, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi ad Caesarem de pace venerunt. his Caesar numerum obsidum; quem antea imperaverat, duplicavit; eosque in continentem adduci iussit; quod, propinqua die aequinoctii, infirmis navibus, hiemi navigationem subjiciendam non existimabat. ipse idoneam tempestatem nactus, paulo post mediam noctem naves solvit; quae omnes incolumes ad continentem pervenerunt. ex his onerariae eosdem in portus, quos reliquae, capere non potuerunt; sed paulo infra delatae sunt. Quibus ex navibus quum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent; Morini, quos Caesar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe praedae adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt; ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. quum illi, orbe facto, sese defenderent; coleriter ad clamorem hominum circiter millia VI convenerunt.

qua re nunciata, Caesar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque horis amplius *IV* fortissime pugnauerunt: et, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. postea vero quam equitatus noster in conspectum venit; hostes, abjectis armis, terga verterunt; magnusque eorum numerus est occisus. Caesar postero die *T. Labienum* legatum, cum iis legionibus quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. qui quum propter siccitates paludum, quò se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes fere in potestatem Labieni venerunt. at *Q. Titurius* et *L. Cotta* legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant; omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiisque incensis, quòd Menapii omnes se in densissimas silvas abdidèrant; ad Caesarem se receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. eo duae omnino civitates ex Britannia

obsides miserunt; reliquae neglexerunt. his rebus gestis; ex litteris Caesaris, dierum xx supplicatio a senatu decreta est.

C. JULII CAESARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER V.

LUCIO Domitio, Ap. Claudio Coss. discedens ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere instituerat; legatis imperat, quos legionibus praefecerat, uti quam plurimas possent hie-
me naves aedificandas, veteresque reficiendas curarent. earum modum formamque demonstrat. ad celeritatem onerandi subductionesque, paullo facit humiliores, quam quibus in nostro mari uti consuevimus; atque id eo magis, quod propter crebras commutationes aestuum, minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat: ad onera, et ad multitudinem jumentorum transportandam, paullo latiores, quam quibus in reliquis uti-

mur maribus. has omnes, actuaras imperat fieri: quam ad rem multum humilitas adjuvat. ea, quae sunt usui ad armandas naves, ex Hispania apportari jubet. ipse, conventibus citerioris Galliae peractis, in Illyricum proficiscitur; quòd a Pirustis finitimam partem Provinciae incursionibus vastari audiebat. eò quum venisset, civitatibus milites imperat; certumque in locum convenire jubet. qua re nunciata; Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant, ' nihil earum rerum publico factum consilio; seseque paratos esse' demonstrant, ' omnibus rationibus de injuriis satisfacere.' accepta oratione eorum, Caesar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. iis ad diem adductis, ut imperaverat; arbitros inter civitates dat, qui litem aestiment, poenamque constituent. His confectis rebus, conventibusque peractis; in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. eò quum venisset: circuitis omnibus hibernis; singulari militum:

studio, in summa rerum omnium inopia, circiter DC ejus generis, cujus supra demonstravimus, naves, et longas XXVIII. invenit constructas; neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. collaudatis militibus, atque iis, qui negotio praefuerant; quid fieri velit, ostendit: atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex porto commodissimum in Britanniam transiectum esse cognoverat, circiter millium passuum XXX à continenti. huic rei quod satis esse visum est militum, relinquit: ipse cum legionibus expeditis IV, et equitibus DCCC, in fines Trevirorum proficiscitur: quòd hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant; Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur. Haec civitas longe plurimum totius Galliae equitatu valet; magnasque habet copias peditum; Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. in ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix. ex quibus alter, simul atque de Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit; se suosque

omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos, confirmavit; quaeque in Treviris gererentur, ostendit: at Indutiomarus equitatum peditatumque cogere; hisque, qui per aetatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet; bellum parare instituit. sed postea quam nonnulli principes ex ea civitate, et familiaritate Cingetorigis adducti, et adventu nostri exercitus perterriti, ad Caesarem venerunt; et de suis privatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam civitati consulere non possent: veritus, ne ab omnibus desereretur, Indutiomarus, legatos ad Caesarem mittit: ‘ sese idcirco a suis discere atque ad eum venire noluisse; quo facilius civitatem in officio contineret; ne, omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaque civitatem in sua potestate esse: seque, si Caesar permitteret, ad eum in castra venturum, et suas civitatisque fortunas ejus fidei permissurum.’ Cae-

far, etsi intelligebat quâ de causâ ea di-
 cerentur, quaeque eum res ab instituto
 consilio deterreret; tamen, ne aesta-
 tem in Treviris consumere cogeretur,
 omnibus rebus ad Britannicum bellum
 comparatis, Indutiomarum ad se cura
 et obsidibus venire iussit. his adductis,
 et in iis filio propinquisque ejus omni-
 bus, quos nominatim evocaverat; con-
 solatus Indutiomarum, hortatusque est,
 uti in officio permaneret. nihilo tamen
 secius principibus Trevirorum ad se
 convocatis, eos sigillatim Cingetorigi
 conciliavit: quod quum merito ejus à
 se fieri intelligebat; tum magni inter-
 esse arbitrabatur, ejus auctoritatem in-
 ter suos quam plurimum valere, cujus
 tam egregiam in se voluntatem perspex-
 isset. id tulit factum graviter Indutio-
 marus, suam gratiam inter sua minui:
 et, qui jam ante inimico in nos animo
 fuisset, multo gravius hoc dolore exar-
 sit. his rebus constitutis, Caesar ad
 portum Ratum cum legionibus pervenit.
 ibi cognoscit XL naves, quae in Belgis
 factae erant, tempestate rejectas, cur-
 sum tenere non potuisse; atque eodem,

unde erant profectae, relatae: reliquas
 paratas ad navigandum, atque omni-
 bus rebus instructas invenit. eodem e-
 quitatus totius Galliae convenit, nume-
 ro milium IV; principesque ex omni-
 bus civitatibus. ex quibus perpauca,
 quorum in se fidem perspexerat, relin-
 quere in Gallia; reliquos, obsidum lo-
 co, secum ducere decreverat; quod,
 quum ipse abesset, motum Galliae vere-
 5 batur. Erat una cum caeteris Dum-
 norix Aeduis, de quo à nobis antea dic-
 tum est. hunc secum ducere in primis
 constituerat; quod eum cupidum re-
 rum novarum, cupidum imperii, mag-
 ni animi, magnae inter Gallos auctori-
 tatis, cognoverat. accedebat huc, quod
 jam in concilio Aeduorum Dumnorix
 dixerat, 'sibi à Caesare regnum civita-
 'tis deferri:' quod dictum Aedui gravi-
 ter forebant; neque recusandi, neque
 deprecandi causâ, legatos ad Caesarem
 mittere audebant: id factum ex suis
 hospitiibus Caesar cognoverat. ille pri-
 mo omnibus precibus petere contendit,
 ut in Gallia relinqueretur; partim,
 quod insuetus navigandi, mare timeret;

partim, quod religionibus sese diceret impediri. posteaquam id obstinatè sibi negari vidit; omni spe impetrandi adempta; principes Galliae sollicitare, sevocare singulos, hortarique coepit, ut in continenti remanerent; metu territare, 'non sine causa fieri, ut Gallia 'omni nobilitate spoliaretur; id esse 'consilium Caesaris, ut quos in conspectu Galliae interficere vereretur, hos 'omnes in Britanniam transductos necaret.' fidem reliquis interponere; iusjurandum poscere; ut, quod esse ex usu Galliae intellexissent, communi consilio administrarent. Haec a compluribus 6 ad Caesarem deferebantur. qua re cognita, Caesar; quòd tantum civitati Aeduac dignitatis tribuebat, coërcendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quòd longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum ne quid sibi ac Reipubl. nocere posset. itaque dies circiter xxv in eo loco commoratus, quòd Corus ventus navigationem impediēbat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit; dabat operam,

ut Dumnorigem in officio contineret; nihilo tamen secius, omnia ejus consilia cognosceret. tandem idoneam tempestatem nactus, milites equitesque conscendere in naves jubet. atque impeditis omnium animis, Dumnorix, cum equitibus Aeduorum, a castris, insciente Caesare, domum discedere coepit. qua renuntiata; Caesar, intermissa profectioe, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat. fr vim faciat, neque pareat; interfici jubet: nihil hunc, se absente, pro sano factorum arbitratus, qui praesentis imperiam neglexisset. ille autem revocatus, resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare coepit; saepe clamitans, 'liberum se, liberaeque civitatis esse.' illi, ut erat imperatum, circumstant, hominemque interficiunt: at Aedui equites ad Caesarem omnes revertuntur. His rebus gestis; Labieno in continente cum III legionibus et equitum millibus II relicto, ut portus tueretur, et rem frumentariam provideret, quaeque in Gallia gererentur cog-

nosceret, et consilium pro tempore et pro re caperet; ipse cum legionibus v, et pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad solis occasum naves solvit; et leni Africo proventus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; et longius deletus aestu, orta lux, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. tum rursus aestus commutationem secutus, remis coartavit, ut eam partem insulae caperet, qua optimum esse egressum superiore aestate cognoverat. qua in re, admodum fuit militum virtus laudanda; qui vectoriis gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adaequaverunt. accessum est ad Britanniam omnibus navibus, meridiano fere tempore. neque in eo loco hostis est visus. sed, ut postea Caesar ex captivis comperit; quum magnae manus eò convenissent; multitudine navium perterritae; quae cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi causa fecerat, amplius decc unà erant visae; timore a littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Caes.

far, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto: ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiae consedissent; cohortibus X ad mare relictis, et equitibus CCC, qui praesidio navibus essent; de IIII vigilia ad hostes contendit; eominus veritus navibus, quòd in littore molli atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat: et praesidio navibus Q. Atrium praefecit. ipse noctu progressus millia passuum circiter XLI, hostium copias conspiciatus est. illi equitatu atque effedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, et proelium committere coeperunt. repulsi ab equitatu, se in silvas abdiderunt; locum nocti, egregie et naturè et opere munitum; quem, domestici belli, ut videbatur, causâ, jam ante praeparaverant: nam crebris arboribus succis, omnes introitus erant praecclusi. ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. at milites legionia VII, testudine facta, et aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt; eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. sed eos fa-

gientes longius Caesar persequi vetuit ;
et quòd loci naturam ignorabat ; et quòd,
magna parte diei consumpta, munitio-
ni castrorum tempus relinqui volebat.
Postridie ejus diei, manè, tripartito mili- 9
tes equitesque in expeditionem misit ; ut
eos, qui fugerant, persequerentur. iis ali-
quantum itineris progressis, quum jam
extremi essent in prospectu, equites a Q.
Atrio ad Caesarem venerunt, qui nuncia-
rent, ‘ superiori nocte, maximâ coortâ
‘ tempestate, prope omnes naves afflictas,
‘ atque in littore ejectas esse ; quòd neque
‘ anchorae funesque subsisterent ; neque
‘ nautae, gubernatoresque, vim tempe-
‘ tatis pati possent. itaque ex eo con-
‘ cursu navium, magnum esse incommo-
‘ dum acceptum.’ his rebus cognitis ;
Caesar legiones equitatumque revocari,
atque itinere desistere jubet : ipse ad na-
ves revertitur : eadem fere, quae ex li-
teris nunciisque cognoverat, coram per-
spicit ; sic, ut, amissis circiter XL navi-
bus, reliquae tamen refici posse magno
negotio viderentur. itaque ex legioni-
bus fabros deligit, et ex continenti alios
accerfiri jubet : Labieno scribit, ut, quam

plurimas posset, iis legionibus, quae sunt
 apud eum, naves instituat. ipse, etsi res
 erat multae operae ac laboris, tamen
 commodissimum esse statuit, omnes na-
 ves subduci, et cum castris una munitio-
 ne conjungi. in his rebus circiter dies x
 consumit, ne nocturnis quidem tempo-
 ribus ad laborem militum intermissis.
 subductis navibus, castrisque egregie
 munitis; easdem copias, quas ante,
 praesidio navibus relinquit: ipse eo-
 dem, unde redierat, proficiscitur. eo-
 quum venisset; majores jam undique in-
 eum locum copiae Britannorum conve-
 nerant. summa imperii bellique admi-
 nistrandi, communi consilio, permissa
 est Cassivellauno; cujus fines a mariti-
 mis civitatibus flumen dividit, quod ap-
 pellatur Tamesis, a mari circiter millia
 passuum LXXX. huic, superiori tempo-
 re, cum reliquis civitatibus continentia
 bella intercesserant. sed nostro adventu
 permoti Britanni, hunc toti bello impe-
 10 rioque praefecerant. Britanniae pars
 interior ab iis incolitur, quos natos in
 insula ipsa, memoriâ proditum dicunt:
 maritima pars ab iis, qui, praedae ac

belli inferendi causâ, ex Belgis transfé-
rant; qui omnes fere iis nominibus ci-
vitatum appellantur, quibus orti ex ci-
vitatibus eo pervenerunt, et bello illato
ibi remanserunt, atque agros colere coe-
perunt. hominum est infinita multitu-
do, creberrimaque aedificia fere Gallicis
confimilia: pecoris magnus numerus.
utuntur, aut aere, aut annulis ferreis
ad certum pondus examinatis, pro num-
mo. nascitur ibi plumbum album in me-
diterraneis regionibus, in maritimis fer-
rum; sed ejus exigua est copia: aere ut-
untur importato. materia cujusque ge-
neris, ut in Gallia, est; praeter fagum
atque abietem. leporem, et gallinam, et
anserem gustare, fas non putant: haec
tamen alunt, animi voluptatifque caus-
sâ. loca sunt temperatiora, quam in
Gallia; remissioribus frigoribus. in-
sula naturâ triquetra; cujus unum la-
tus est contra Galliam. hujus lateris
alter angulus, qui est ad Cantium,
quo fere ex Gallia naves appellan-
tur, ad orientem solem; inferior, ad
meridiem spectat. hoc latus tenet circi-
ter millia passuum D. alterum vergit ad

Hispaniam, atque occidentem solem. qua ex parte est Hibernia; dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia; sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. in hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona. complures praeterea minores objectae insulae existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos xxx sub bruma esse noctem: nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi, certis ex aqua mensuris, breviores esse noctes, quam in continente, videbamus. hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, dcc millium passuum. tertium est contra Septemtrionem: cui parti nulla est objecta terra; sed ejus lateris angulus maxime ad Germaniam spectat. huic millia passuum dccc in longitudinem esse existimatur. ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuum. ex his omnibus, longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quae regio est maritima omnis; neque multum a Gallica differunt consuetudine. interiores plerique frumenta non ferunt, sed lacte et carne vivunt:

pellibusque sunt vestiti. omnes vero se
Britanni vitro inficiunt, quod caerule-
um efficit colorem; atque hoc horribi-
liore sunt in pugna adspectu. capillo-
que sunt promisso; atque omni parte
corporis rafa, praeter caput et labrum
superius. uxores habent deni duodeni-
que inter se communes; et maxime fra-
tres cum fratribus, et parentes cum li-
beris. sed si qui sunt ex his nati; eo-
rum habentur liberi, a quibus primum
virgines quaeque ductae sunt. Equi- 11
tes hostium effedarii que acriter proelio
cum equitatu nostro in itinere confixe-
runt; tamen, ut nostri omnibus parti-
bus superiores fuerint, atque eos in sil-
vas collesque compulerint: sed, complu-
ribus interfectis, cupidius insecuti, non-
nullos ex suis amiserunt. at illi, inter-
misso spatio, imprudentibus nostris at-
que occupatis in munitione castrorum,
subito se ex silvis ejecerunt: impetuque
in eos facto, qui erant in statione pro
castris collocati; acriter pugnaverunt.
duabusque missis subsidio cohortibus a
Caesare, atque his primis legionum du-
arum; quum haec, intermisso perexigua

loci spatio inter se, constitissent; novo genere pugnae perterritis nostris; per medios audacissime proruperunt, seque inde incolumes receperunt. eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. ¹² Toto hoc in genere pugnae, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros, propter gravitatem armorum; quòd neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent; minus aptos esse ad hujus generis hostem: equites autem magno cum periculo dimicare; propterea quod illi etiam consultò plerumque cederent; et, quum paululum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent, et pedibus dispari proelio contenderent. equestris autem proelii ratio, et cedentibus et insequentibus, par atque idem periculum inferebat. accedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari, magnisque interval-
¹³ lis, proeliarentur; stationesque dispositas haberent; atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defatigatis succederent. Postero die, pro-

cul a castris hostes in collibus constituerunt: rarique se ostendere; et lentius, quam pridie, nostros equites proelio lacessere coeperunt. sed meridie, quum Caesar pabulandi causa III legiones, atque omnem equitatum, cum C. Trebonio legato misisset; repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic, uti ab signis legionibusque non abfisterent. nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt; neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, praecipites hostes egerunt; magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis defiliendi, facultatem dederunt. ex hac fuga protinus, quae undique convenerant, auxilia discesserunt; neque post id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt. Caesar, cognito eorum consilio; ad flumen Tamesin, in fines Cassivellauni, exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc aegre, transiri potest. eo quum venisset; animum advertit, ad alteram fluminis ripam mag-

nas esse copias hostium instructas : ripa
autem erat acutis sudibus praefixis mu-
nita ; ejusdemque generis sub aqua de-
fixae sudes, flumine tegebantur. iis re-
bus cognitis à captivis perfugisque ;
Caesar, praemisso equitatu, confestim
legiones subsequi jussit. sed ea celeritate
atque impetu milites ierunt, quum ca-
pite solo ex aqua exstarent ; ut hostes
impetum legionum atque equitum susti-
nere non possent, ripasque dimitterent,
15 ac se fugae mandarent. Cassivellaunus,
ut supra demonstravimus, omni deposti-
ta spe contentionis ; dimissis ampliori-
bus copiis ; millibus circiter IV effeda-
riorum relictis, itinera nostra servabat :
paululumque ex via excedebat, locisque
impeditis atque silvestribus sese occulta-
bat ; atque iis regionibus, quibus nos iter
facturos cognoverat, pecora atque ho-
mines ex agris in silvas compellebat : et,
quum equitatus noster liberiùs, vastan-
di praedandique causâ, se in agros effun-
deret ; omnibus viis notis semitisque,
essedarios ex silvis emittebat ; et, mag-
no cum periculo nostrorum equitum,
cum iis confligebat ; atque hoc metu,

latius vagari prohibebat. relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur: et tantum in agris vastandis, incendiisque faciendis, hostibus noceretur; quantum labore, atque itinere, legionarii milites efficere poterant. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas; ex qua Mandubratius adolescens, Caesaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat; (cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat, interfectusque erat à Cassivellauno; ipse fugâ mortem vitaverat;) legatos ad Caesarem mittunt. pollicenturque sese ei dedituros, et imperata facturos. petunt, ut Mandubratium ab injuria Cassivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui praesit, imperiumque obtineat. his Caesar imperat obsides XL, frumentumque exercitui; Mandubratiumque ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt; obsides ad numerum, frumentumque miserunt. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuria prohibitis; Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, le-

gationibus missis, sese Caesari dediderunt. ab his cognoscit, non longe ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, silvis paludibusque munitum; quò satis magnus hominum pecorisque numerus conveniret. oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossâ munierunt, quò, incursionis hostium vitandae causa, convenire consueverunt. eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie naturâ atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. hostes paullisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt; seseque ex alia parte oppidi ejecerunt. magnus ibi numerus pecoris repertus; multique in fuga sunt comprehensi, atque interfecti. Dum haec in his locis geruntur: Cassivellannus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus; quibus regionibus IV reges praecerant, Cingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax; nuncios mittit. atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, castra navalia de improviso adoriantur atque oppugnent. hi quum ad castra venissent; nostri, eruptio-

ne facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc proelio nunciato; tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum; legatos per Atrebatem Comium de deditioe ad Caesarem mittit. Caesar, quum statu-¹⁹isset hiemem in continenti propter repentinis Galliae motus agere; neque multum aestatis superesset; atque id facile extrahi posse intelligeret; obsides imperat. et, quid in annos singulos vectigalis populo R. Britannia penderet, constituit. interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio neu Trinobantibus noceat. obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare; naves invenit resectas. his deductis: quòd et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullae tempestate deperierant naves; duobus comitatibus exercitum reportare constituit. ac sic accidit, ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc neque superiore anno ulla omnino navis, quae milites portaret, desideraretur: at ex iis quae inanes

ex continente ad eum remitterentur, et prioris com meatûs expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX; perpaucae locum caperent, reliquae fere omnes rejicerentur. quas quum aliquandiu Caesar frustra expectasset: ne anni tempore navigatione excluderetur, quòd aequinoctium suberat; necessario angustiùs milites collocavit. ac summa tranquillitate consecutâ, secundâ initâ quum solvisset vigiliâ, primâ luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobriuae peracto: quòd eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustiùs provenerat; coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare; legionesque in plures civitates distribuere. ex quibus unam in Morinos ducendam, C. Fabio legato dedit: alteram in Nervios, Q. Cicero: ni: tertiam in Aeduos, L. Roscio: quartam in Rhemis cum T. Labieno, in confinio Trevirorum, hiemare iussit. tres in Belgio collocavit; his M. Crassum quaestorem, et L. Munatium Pla-

cum, et C. Trebonium legatos praefecit. unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat; et cohortes v; in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam et Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Cativulci erant, misit: his militibus Q. Titurium Sabinum, et L. Aurunculeium Cottam, legatos praeesse iussit. ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit. atque harum tamen omnium legionum hiberna, (praeter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat,) millibus passuum c continebantur. ipse interea; quoad legiones collocatas, munitaque hiberna cognovisset; in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cuius maiores in sua civitate regnum obtinuerant. huic Caesar, pro ejus virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus operâ fuerat usus, majorum locum restituerat. tertium hunc jam annum regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfece-

runt. defertur ea res ad Caesarem. ille veritus, quòd ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret; L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hibernare; quorumque operâ cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. interim ab omnibus legatis quaestoribusque, quibus legiones transfuderat, certior factus est; in hiberna perventum, locumque hibernis esse

²² munitum. Diebus circiter xv, quibus in hiberna ventum est; initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Cativulco. qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent; Indutiomari Treviri nunciis impulsus, suos concitaverunt: subitoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque ascendissent; atque una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri proelio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. tum suo more conclamaverunt,

uti aliqui ex nostris ad colloquium pro-
dissent: 'habere sese, quae de re com-
'muni dicere vellent; quibus rebus
'controversias minui posse sperarent.'
Mittitur ad eos, colloquendi causâ, C. ²³
Arpinus eques Romanus, familiaris Q.
Titurii; et Q. Junius ex Hispania quidam,
qui jam ante, missu Caesaris, ad Ambiori-
gem ventitare consueverat. apud quos,
Ambiorix in hunc modum locutus est:
'sese, pro Caesaris in se beneficiis, pluri-
'mum ei confiteri debere; quod ejus
'operâ stipendio liberatus esset, quod
'Atuaticis finitimis suis pendere con-
'suesset; quodque ei et filius et fratris fi-
'lius ab Caesare remissi essent, quos Atu-
'atici obsidum numero missos apud se in
'servitute et catenis tenuissent. neque
'id, quod fecerit de oppugnatione cas-
'trorum, aut judicio aut voluntate sua
'fecisse; sed coactu civitatis: suaque
'esse ejusmodi imperia, ut non minus
'haberet juris in se multitudo, quam
'ipse in multitudinem. civitati porro
'hanc fuisse belli causam; quod repen-
'tinae Gallorum conjurationi resistere
'non potuerit. id se facile ex humili-

'tate sua probare posse; quod non adeo
 'sit imperitus rerum, ut suis copiis po-
 'pulum R. se superare posse confidat:
 'sed esse Galliae commune consilium.
 'omnibus hibernis Caesaris oppugnan-
 'dis, hunc esse dictum diem; ne qua le-
 'gio alteri legioni subsidio venire pos-
 'set. non facile Gallos Gallis negare
 'potuisse; praesertim quum de recupe-
 'randa communi libertate consilium
 'inatum videretur. quibus quoniam pro
 'prietate satisfecerit, habere se nunc ra-
 'tionem officii; pro beneficiis Caesarem
 'monere, orare Titurium pro hospitio,
 'ut suae ac militum saluti consulat,
 'magnam manum Germanorum con-
 'ductam, Rhenum transisse; hanc affo-
 're biduo. ipsorum esse consilium, ve-
 'lintne, prius quam finitimi sentiant,
 'eductos ex hibernis milites aut ad Ci-
 'ceronem aut ad Labienum deducere;
 'quorum alter millia passuum circiter L,
 'alter paullo amplius absit. illud se pol-
 'liceri, et iurejurando confirmare; tu-
 'tum se iter per fines suos daturum.
 'quod quum faciat; et civitati sese con-
 'sulere, quod hibernis levetur; et. Caes.

‘sari pro ejus meritis gratiam referre.’
hac oratione habitâ discedit Ambiorix:
C. Arpinus et Junius, quae audierant; ²⁴
ad legatos deferunt. illi, repentina re
perturbati; etsi ab hoste ea dicebantur,
non tamen negligenda existimabant:
maximeque hac re permovebantur, quòd
civitatem ignobilem atque humilem E-
buronum sua sponte populo Rom. bel-
lum facere ausam, vix erat credendum.
itaque ad concilium rem deferunt; mag-
naque inter eos existit controversia:
L. Aurunculeius, compluresque tribuni
mil. et primorum ordinum centuriones,
‘nihil temere agendum, neque exhiber-
‘nis injussu Caesaris discedendum’ ex-
istimabant. ‘quantavis magnas copias
‘etiam Germanorum sustineri posse, mu-
‘nitis hibernis,’ docebant. ‘rem esse
‘testimonio: quòd primum hostium
‘impetum, multis ultro vulneribus illa-
‘tis, fortissime sustinuerint. re frumen-
‘tariâ non premi. interea et ex proxi-
‘mis hibernis, et a Caesare, conventu-
‘ra subsidia.’ postremo, ‘quid esse, le-
‘vius aut turpius, quam, auctore hoste,
‘de summis rebus capere consilium?’

contra ea Titurius, 'ferò facturos,'
 clamitabat, 'quum majores manus ho-
 stium, adjunctis Germanis, convenif-
 sent; aut quum aliquid calamitatis in
 proximis hibernis esset acceptum. bre-
 vem consulendi esse occasionem. Cae-
 sare m arbitrari profectum in Italiam.
 neque aliter Carnutes interficiendi
 Tasgetii consilium fuisse capturos;
 neque Eburones, si ille adesset, tanta
 cum contemptione nostri ad castra
 venturos esse. non hostem auctorem,
 sed rem, spectare. subesse Rhenum;
 magno esse Germanis dolori Ariovisti
 mortem, et superiores nostras victo-
 rias. ardere Galliam, tot contumeliis
 acceptis sub populi R. imperium re-
 ductam; superiore gloria rei militaris
 extincta.' postremo, 'quis hoc sibi
 persuaderet; sine certa re, Ambiori-
 gem ad ejusmodi consilium descendisse?
 suam sententiam in utramque partem
 esse tutam: si nil sit durius, nullo cum
 periculo ad proximam legionem per-
 venturos: si Gallia omnis cum Ger-
 manis consentiat, unam esse in celeri-
 tate positam salutem. Cottae quidem,

atque eorum qui dissentirent, consili-
um, quem haberet exitum? in quo si
non praesens periculum, at certe lon-
ginqua obsidione fames esset pertimes-
cenda.' hac in utramque partem ha-
bita disputatione: quum a Cotta, pri-
misque ordinibus, acriter resisteretur;
'Vincite,' inquit, 'si ita vultis,' Sabinus;
et id clariore voce, ut magna pars mili-
tum exaudiret: 'neque is sum,' inquit,
'qui gravissime ex vobis mortis pericu-
lo terrear. hi sapient; et, si gravius
quid acciderit, abs te rationem depos-
cent. qui, si per te liceat, perendino-
die cum proximis hibernis juncti,
communem cum reliquis casum susti-
neant; nec rejecti et relegati longe-
ab caeteris, aut ferro aut fame inte-
reant.' Consurgitur ex consilio: 25
comprehendunt utrumque, et orant;
'ne sua dissensione et pertinacia rem
in summum periculum deducant. fa-
cilem esse rem; seu maneat, seu pro-
ficiscantur; si modò unum omnes sen-
tiant ac probent. contra, in dissen-
sione nullam se salutem perspicere.'
res disputatione ad mediam noctem per-

ducitur. tandem dat manus Cotta per-
 motus: superat sententia Sabini. pro-
 nunciatur, prima luce ituros. consumi-
 tur vigiliis reliqua pars noctis; quum
 sua quisque miles circumspiceret, quid
 secum portare posset, quid ex instru-
 mento hibernorum relinquere cogeretur.
 omnia excogitantur, quare nec sine pe-
 riculo maneat; et languore militum,
 et vigiliis, periculum augeatur. prima
 luce sic ex castris proficiscuntur, ut qui-
 bus esset persuasum, non ab hoste, sed
 ab homine amicissimo Ambiorige confi-
 lium datum; longissimo agmine, mag-
 nisque impedimentis. At hostes, post-
 ea quam ex nocturno fremitu vigiliis-
 que de profectioe eorum senserant;
 collocatis insidiis bipartito in silvis, op-
 portuno atque occulto loco, a millibus
 passuum circiter II Romanorum adven-
 tum exspectabant: et, quum se major pars
 agminis in magnam convallem demisisset,
 ex utraque parte ejus vallis subito
 sese ostenderunt: novissimosque preme-
 re, et primos prohibere adscensu, atque
 iniquissimo nostris loco proelium com-
 mittere coeperunt. Tum demum Ti-

turius, uti qui nihil ante providisset, trepidare, concurrere, cohortesque disponere: haec tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. at Cotta, qui cogitasset haec posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectiois auctor non fuisset; nullâ in re communi saluti deerat. et, in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris; et, in pugnâ, militis officia praestabat. quumque, propter longitudinem agminis, minus facile per se omnia obire, et, quid quoque loco faciendum esset, providere possent; jusserunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent. quod consilium, etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnandum alacriores effecit; quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. praeterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent; quaeque quisque eorum carissima

haberet, ab impedimentis petere atque
 arripere properaret; et clamore ac fletu
 28 omnia complerentur. At barbaris con-
 silium non defuit. nam duces eorum to-
 ta acie pronunciarum jusserunt, ‘ ne quis
 ‘ ab loco discederet; illorum esse prae-
 ‘ dam, atque illis reservari, quaecumque
 ‘ Romani reliquissent; proinde omnia
 ‘ in victoria posita existimarent.’ erant
 et virtute, et numero, pugnando pares
 nostri. tametsi a duce, et a fortuna de-
 ferebantur; tamen omnem spem salutis
 in virtute ponebant; et, quoties quae-
 que cohors procurreret, ab ea parte
 magnus hostium numerus cadebat. qua
 re animadversa; Ambiorix pronunci-
 ari jubet, ut ‘ procul tela conjiciant,
 ‘ neu propius accedant: et, quam in
 ‘ partem Romani impetum fecerint, ce-
 ‘ dant; levitate armorum, et quotidiana
 ‘ exercitatione, nihil iis noceri posse:
 ‘ rursus se ad signa recipientes inse-
 ‘ quantur.’ quo praecepto ab iis dili-
 gentissime observato; quum quaequam
 cohors ex orbe excesserat atque impe-
 tum fecerat, hostes velocissime refugie-
 bant: interim eâ parte nudari necesse

erat, et ab latere aperto tela recipi. rursus, quum in eum locum, unde erant egressi, reverti coeperant; et ab iis qui cesserant, et ab iis qui proximi steterant, circumveniebantur. sin autem locum tenere vel-
 lent; neque virtuti locus relinquebatur, neque a tanta multitudine coniecta tela conferti vitare poterant. tamen tot incommodis confictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; et magna parte diei consumpta, quum à prima luce ad horam VI I R pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. tum T. Balventio, qui superiore anno primam pilum duxerat, viro forti et magnae auctoritatis, utrumque femur tragulâ transjicitur. Q. Lucanius, ejusdem ordinis, fortissime pugnans; dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes ordinesque adhortans, in adversum os funda vulneratur. His rebus permotus Q. Titu-²⁹
 rius; quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, 'ut sibi militibusque parcat.' ille appellatus, respondit: 'si velit se-

cum colloqui, licere; sperare a multi-
 tudine impetrari posse, quod ad mili-
 tum salutem pertineat; ipsi vero ni-
 hil nocitum iri; inque eam rem se su-
 am fidem interponere.' ille cum Cotta
 saucio communicat; 'si videatur,
 pugna ut excedant, et cum Ambiorige
 unà colloquantur; sperare se, ab eo
 de sua ac militum salute impetrari pos-
 se.' Cotta se ad armatum hostem itu-
 rum negat, atque in eo perseverat. Sa-
 binus, quos in praesentia tribunos mil.
 circum se habebat, et primorum ordi-
 num centuriones, se sequi jubet: et,
 quum propius Ambiorigem accessisset,
 iussus arma abjicere, imperatum facit;
 suisque, ut idem faciant, imperat. inte-
 rim, dum de conditionibus inter se a-
 gunt, longiorque consulto ab Ambiori-
 ge instituitur sermo; paullatim circum-
 ventus, interficitur. tum vero; suo mo-
 re, victoriam conclamant, atque ulula-
 tum tollunt; impetuque in nostros fac-
 to, ordines perturbant. ibi L. Cotta
 pugnans interficitur, cum maxima parte
 militum: reliqui se in castra recipiunt,
 unde erant egressi. ex quibus L. Petro

fidius aquilifer, quum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit; ipse pro castris fortissime pugnans, occiditur. illi aegre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperata salute, se ipsi interficiunt. pauci ex proelio elapsi, incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt; atque eum de rebus gestis certiores faciunt. Hac victoriâ sublatus Ambiorix,³⁰ statim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur; neque diem, neque noctem intermittit: peditatumque se subsequi jubet. re demonstratâ, Atuaticisque concitatis, postero die in Nervios pervenit: hortaturque, 'ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos pro iis quas acceperint injuriis, occasionem dimittant: interfectos esse legatos duos, magnamque partem exercitus interisse' demonstrat: 'nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quae cum Cicerone hiemet, interfici: se ad eam rem' profitetur 'adjutorem.' facile hac oratione Nervii persuadet. Itaque, con-31

festim dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumosios, Gordunos; qui omnes sub eorum imperio sunt; quam maximas manus possunt, cogunt: et de improvise ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. hic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causâ in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. his circumventis; magna manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium focii et clientes, legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt. aegre is dies sustentatur: quod omnem spem hostes in celeritate ponebant; atque hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant. Mit-
 32 tuntur ad Caesarem confestim à Cicero-
 ne litterae; magnis propositis praemiis, si pertulissent. obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. noctu ex eâ materiâ, quam munitionis causâ comporta-
 verant, turres admodum cxx excitantur incredibili celeritate: quae deesse o-

peri videbantur, perficiuntur. hostes postero die, multo majoribus copiis coniectis, castra oppugnant; fossam complent. a nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non aegris, non vulneratis, facultas quietis datur. quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur: multae praecustae fudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur: pinnae, loricaeque, ex cratibus attextuntur. ipse Cicero, quum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi ad quietem tempus relinquebat; ne ultro militum concursu, ac vocibus, sibi parcere cogeretur. Tunc 33 duces principesque Nerviorum; qui aliquem sermonis aditum, causamque amicitiae cum Cicerone habebant; colloqui sese velle dicunt. facta potestate; eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: 'omnem esse in armis Galliam: Germanos Rhenum transisse: Caesaris, reliquorumque, hiberna oppugnari.' addunt etiam de

Sabini morte. Ambiorigem ostentant,
 fidei faciundae causâ. 'errare eos' di-
 cunt, 'si quidquam ab iis praesidii spe-
 rent, qui suis rebus diffidant: sese ta-
 men hoc esse in Ciceronem populum-
 que R. animo, ut nihil nisi hiberna re-
 casent, atque hanc inveterascere con-
 suetudinem nolint: licere illis inco-
 lumibus per se ex hibernis discedere;
 et, in quascumque partes velint, sine
 metu proficisci.' Cicero ad haec unum
 modò respondit: 'non esse consuetudi-
 nem populi Rom. accipere ab hoste ar-
 mato conditionem. si ab armis disce-
 dere velint; se adjuvatore utantur, lega-
 tosque ad Caesarem mittant: sperare
 se, pro ejus justitiâ, quae petierint, im-
 petraturos.' Ab hac spe repulsi Ner-
 vii, vallo pedum XI, et fossâ pedum XV,
 hiberna cingunt haec et superiorum an-
 norum consuetudine, a nostris cogno-
 verant; et quosdam de exercitu nacti
 captivos, ab his docebantur. sed nulla
 his ferramentorum copia, quae esset ad
 hunc usum idonea. gladiis cespitem
 circumcidere; manibus, sagulisque, ter-
 ram exhaurire cogebantur. qua quidem:

ex re, hominum multitudo cognosci potuit: nam minus horis tribus, millium passuum xv in circuitu munitionem perfecerunt. reliquisque diebus, turres ad altitudinem valli; falces testudinesque, quas iidem captivi docuerant; parare ac facere coeperunt. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fusili ex argillâ glandes, fundis; et fervefacta jacula, in casas, quae more Gallico stramentis erant tectae, jacere coeperunt. haec celeriter ignem comprehenderunt; et, venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. hostes, maximo clamore insecuti, quasi parta jam atque exploratâ victoriâ; turres testudinesque agere, et scalis vallum adscendere coeperunt. at tanta militum virtus, atque ea praesentia animi fuit; ut, quum undique flammâ torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent; non modo demigrandi causâ de vallo decederet nemo, sed penè ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime fortissimeque

pugnarent. hic dies nostris longe gravissimus fuit: sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur atque interficeretur; ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. paullulum quidem intermissâ flamma; et quodam loco turri adacta, et contingente vallum; tertiae cohortis centuriones, ex eo quo stabant loco recesserunt, suosque omnes removerunt; nutu vocibusque hostes, ‘ si introire vellent,’ vocare coeperunt: quorum progredi ausus est nemo. tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque succensa est. Erant in eâ legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulvio et L. Varenius. ii perpetuas controversias inter se habebant, uter alteri anteferretur; omnibusque annis, de loco, summis simultatibus contendebant. ex iis Pulvio, quum acerrime ad munitiones pugnaretur; ‘ quid dubitas,’ inquit, ‘ Varene? aut quem locum probandae virtutis tuae expectas? hic dies, hic dies de nostris controversiis judicabit.’

haec quum dixisset, procedit ex castris; munitionemque, qua parte hostium confertissima visa est, erumpit. nec Varenius quidem tum vallo sese continet; sed omnium veritus existimationem, subsequitur; mediocri spatio relicto. Pulsius pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit; quo percusso et exanimato, hunc scutis protegunt hostes, et in illum universi tela conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. transfigitur scutum Pulsiuni, et verutum in balteo defigitur. avertit hic casus vaginam, et gladium educere conantis dextram moratur manum; impeditumque hostes circumstant. succurrit inimicus illi Varenius, et laboranti subvenit. ad hunc se confestim à Pulsiione omnis multitudo convertit: illum veruto transfixum arbitrantur. illic verò occurSAT OCIÙS GLADIO, COMINUSQUE rem gerit Varenius: atque, uno interfecto, reliquos paulum propellit: dum cupidius instat, in locum inferiorem dejectus concidit. huic rursus circumvento fert subsidium Pulsius: atque ambo incolumes, compluribus interfectis,

summa cum laude sese intra munitiones
 recipiunt. sic fortuna in contentione
 et certamine utrumque versavit, ut al-
 ter alteri inimicus auxilio salutique es-
 set; neque dijudicari posset, uter utri vir-
 37 tute anteferendus videretur. Quanto
 erat in dies gravior atque asperior op-
 pugnatio; et maxime quòd, magna par-
 te militum confecta vulneribus, res ad
 paucitatem defensorum pervenerat: tan-
 to crebriores litterae nunciique ad Cae-
 sarem mittebantur. quorum pars depre-
 hensa, in conspectu nostrorum militum
 cum cruciatu necabatur. erat unus in-
 tus Nervius, nomine Vertico, loco na-
 tus honesto; qui a prima obsidione ad
 Ciceronem profugerat, suamque ei fi-
 dem praestiterat. hic servo, spe liberta-
 tis, magnisque persuadet praemiis, ut
 litteras ad Caesarem deferat. has ille in
 jaculo illigatas affert; et Gallus inter
 Gallos sine ulla suspicione versatus, ad
 Caesarem pervenit. ab eo, de periculo
 38 Ciceronis legionisque cognoscit. Cae-
 sar, acceptis litteris circiter hora XI di-
 ei, statim nuncium in Bellovacos ad M.
 Crassum quaestorem mittit, cujus hiber-

na aberant ab eo millia passuum **xxv**: jubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire: exiit cum nuncio Crassus. alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi sit iter faciendum. scribit Labieno, si Reip. comodo facere possit, cum legione ad fines Nerviorum veniat. reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat expectandam. equites circiter **cd** ex proximis hibernis cogit. Hora circiter **iii**, ab antecursoribus de **39** Crassi adventu certior est factus: eo die millia passuum **xx** progreditur. Crassum Samarobrivae praeficit: legionemque ei attribuit; quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eò tolerandae hiemis causâ devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, et caede cohortum cognita; quum omnes ad eum Trevirorum copiae venissent; veritus ne, si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, hostium im-

petum sustinere non posset; praesertim quos recenti victoria efferi sciret: litteras Caesari dimittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educiturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet omnes peditatus equitatusque copias Trevirorum, III millia passuum longe ab suis castris confedis-
 40 Caesar, consilio ejus probato; etsi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat; tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. venit magnis itineribus in Nerviorum fines. ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur; quantoque in periculo res sit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. hanc Graecis conscriptam litteris mittit; ne, interceptâ epistolâ, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. si adire non possit; monet ut tragulam, cum epistolâ ad amentum deligatâ, intra munitiones castrorum adjiciat. in litteris scribit, ‘se cum legionibus profectum celeriter affore:’ hortatur, ‘ut pristinam virtutem retineat.’ Gallus, periculum ve-

ritus; ut erat praeceptum, tragulam mittit. haec casu ad turrin adhaesit; neque ab nostris biduo animadversa; tertio die, a quodam milite conspicitur; dempta, ad Ciceronem defertur. ille perlectam in conventu militum recitat, maximamque omnes laetitiam afficit. tum fumi incendiorum procul videbantur: quae res omnem dubitationem adventus legionum expulit. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt; ad Caesarem omnibus copiis contendunt. eae erant, armatorum circiter millia LX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, repetit; qui litteras ad Caesarem deferat. hunc admonet, iter caute diligenterque faciat. perscribit in litteris; ‘hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem convertisse.’ quibus litteris circiter media nocte Caesar allatis, suos facit certiores; eosque ad dimicandum animo confirmat. postero die, luce prima, movet castra: et, circiter millia passuum IV progressus; trans vallem magnam et rivum, hostium multitudinem conspicua-

tur. erat magni periculi res, cum tantis
 copiis iniquo loco dimicare: tum quo-
 niam liberatum obsidione Ciceronem
 sciebat, eoque omnino remittendum de
 celeritate existimabat, confedit: et, quam
 aequissimo loco potest, castra communit.
 atque haec, etsi erant exigua per se, vix
 hominum millium VII, praesertim nul-
 lis cum impedimentis; tamen angustiis
 viarum, quam maxime potest, contra-
 hit; eo consilio, ut in summam con-
 temptionem hostibus veniat. interim
 speculatoribus in omnes partes dimis-
 sis, explorat, quo commodissime itinere
 42 vallem transire possit. Eo die, parvu-
 lis equestribus proeliis ad aquam factis,
 utrique sese suo loco continent. Galli;
 quod ampliores copias, quae nondum
 convenerant, expectabant. Caesar; si
 forte timoris simulatione hostes in suum
 locum elicere posset, ut citra vallem pro
 castris proelio contenderet: si id effice-
 re non posset; ut, exploratis itineribus,
 minore cum periculo vallem rivumque
 transiret. prima luce hostium equitatus
 ad castra accedit, proeliumque cum nos-
 tris equitibus committit. Caesar con-

sultò equites cedere, seque in castra recipere; simul, ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasque obstrui; atque in iis administrandis rebus quam maxime concurrari, et cum simulatione agi timoris jubet. quibus omnibus rebus hostes invitati, copias transducunt, aciemque iniquo loco constituunt. nostris verò etiam de vallo deductis, propius accedunt; et tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt. praeconibusque circummissis, pronunciari jubent; ‘seu quis Gallus, seu Romanus, velit ante horam tertiam ad se transire; sine periculo licere: post id tempus, non fore potestatem.’ ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum; quod eà non posse introrumpere videbantur; alii vallum manu scandere, alii fossas complere, inciperent. tunc Caesar, omnibus portis eruptione facta, equitatuque emissio, celeriter hostes dat in fugam; sic, ut omnino pugnandi causâ resisteret nemo: magnumque ex his numerum occidit, atque omnes armis exiit. Longius prosequi 43

veritus; quod silvæ paludesque intercedebant; neque etiam parvulo detrimento, illum locum relinquere videbat; omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur. legione producta, cognoscit non decimum esse quemque relictum militem sine vulnere. ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, et quantâ cum virtute, sint res administratae: Ciceronem pro ejus merito, legionemque collaudat: centuriones sigillatim, tribunosque militum appellat; quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognoverat. de casu Sabini et Cottae, certius ex captivis cognoscit. postero die, concione habita, rem gestam proponit: milites consolatur, et confirmat. quod detrimentum culpâ et temeritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet: quòd, beneficio deorum immortalium, et virtute eorum, expiato incommodo; neque hostibus diutina lætatio, neque ipsius longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhe-

mos, incredibili celeritate, de victoria Caesaris fama perfertur: ut, quum ab hibernis Ciceronis millia passuum L abesset, eoque post horam IX diei Caesar pervenisset; ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur: quo clamore significatio victoriae, gratulatioque ab Rhemis Labieno fieret. hac fama ad Treviros perlata; Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Caesar Fabium cum legione, in sua remittit hiberna: ipse cum III legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit; et, quòd tantimotus Galliae exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliae civitates de bello consultabant; nuncios legationesque in omnes partes dimittebant; et, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaue in locis desertis concilia habebant: neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Caesaris in-

tercessit, quin aliquem de conciliis et
 motu Gallorum nuncium acciperet. in
 his, ab L. Roscio legato, quem legionibus
 XIII praefecerat, certior est factus;
 'magnas Gallorum copias earum civi-
 'tatum, quae Armoricae appellantur,
 'oppugnandi sui causâ convenisse; ne-
 'que longius millia passuum VIII, ab
 'hibernis suis abfuisse; sed, nuncio al-
 'lato de victoria Caesaris, discessisse; a-
 'deò ut fugae similis discessus videre-
 45 'tur.' At Caesar, principibus cujus-
 que civitatis ad se vocatis; alias terri-
 tando, quum se scire, quae fierent, de-
 nunciaret; alias cohortando; magnam
 partem Galliae in officio tenuit. tamen
 Senones, quae est civitas in primis firma,
 et magnae inter Gallos auctoritatis; Ca-
 varinum, quem Caesar apud eos regem
 constituerat, (cujus frater Moritasgus
 adventu in Galliam Caesaris, cujusque
 majores regnum obtinuerant,) interficere
 publico consilio conati: cum ille
 praesensisset ac profugisset, usque ad fi-
 nes insecuti, regno domoque expulerunt:
 et, missis ad Caesarem satisfaciun-
 di causâ legatis; quum is omnem ad se

senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. tantumque apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi; tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit; ut, praeter Aeduos et Rhemos, (quos praecipuo semper honore Caesar habuit; alteros, pro vetere ac perpetuâ erga populum R. fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officiis;) nulla fere fuerit civitas non suspecta nobis. idque adeo haud scio mirandumne sit; quum compluribus aliis de causis; tum maxime, quòd, qui virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut populi R. imperia perferrent, gravissime dolerent. Treviri verò atque Indutiomarus, totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates sollicitarent; pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transfret: quum 'se bis expertos' dicerent, 'Ariovisti bel-

'lo, et Tenchtherorum transitu; non
 'esse fortunam amplius tentaturos.' hæc
 spe lapsus Indutiomarus; nihilo minus
 copias cogere, exigere à finitimis, equos
 parare, exules damnatosque totâ Galliâ
 magnis præmiis ad se allicere coepit.
 ac tantum sibi jam iis rebus in Galliâ
 auctoritatem comparaverat, ut undique
 ad eum legationes concurrerent; gra-
 tiam atque amicitiam, publice privatim-
 47 que peterent. Ubi intellexit, ultro ad
 se veniri: altera ex parte Senones Car-
 nutesque, conscientia facinoris instiga-
 tos; altera, Nervios Atuaticosque bel-
 lum Romanis parare; neque sibi volun-
 tarios copias defore, si ex finibus suis
 progredi coepisset: armatum concilium
 indicit. hoc, more Gallorum, est initium
 belli; quo, lege communi, omnes pu-
 beres armati convenire coguntur; et,
 qui ex iis novissimus venit, in conspectu
 multitudinis omnibus cruciatibus affec-
 tus necatur. in eo concilio, Cingetori-
 gem, alterius principem factionis, gene-
 rum suum; quem supra demonstravi-
 mus Caesaris secutum fidem, ab eo non
 discessisse; hostem judicat, bonaque ejus.

publicat. his rebus confectis; in concilio pronunciat, accersitum se a Senonibus et Carnutibus, aliisque compluribus Galliae civitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum; eorumque agros populaturum; ac prius, quam id faciat, castra Labieni oppugnaturum. quaeque fieri velit, praecipit. Labienus, ⁴⁸
 quum et loci natura et manu munitissimis castris sese contineret, de suo ac legionis periculo nihil timebat: sed, nequam occasionem rei bene gerendae dimitteret, cogitabat. itaque a Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat; nuncios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique convocat: iis certam diem conveniendi dicit. interim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur; alias, ut situm castrorum cognosceret; alias, colloquendi aut territandi causa. equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat; timorisque opinionem, quibuscunque poterat rebus, augebat. Quum majore in dies con- ⁴⁹

temptione Indutiomarus ad castra accederet: nocte una, intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum quos accersendos curaverat, tantâ diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enunciari aut ad Treviros perferri posset. interim, ex consuetudine quotidiana, Indutiomarus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit: equites tela conjiciunt, et magna contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. nullo a nostris dato responso, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit. praecipit atque interdicit, perterritis hostibus atque in fugam conjectis; quod fore, sicut accidit, videbat; omnes unum peterent Indutiomarus: neu quis quemquam prius vulneraret, quam illum interfectum videret: quod, morâ reliquorum, illum, spatium nactum, effugere volebat. magna proponit iis, qui occiderint, praemia: summittit cohortes equitibus subsidio. comprobatur hominis consilium fortuna; et, quum unum omnes peterent, in ipso fluminis

vado deprehensus Indutiomarus interficitur; caputque ejus refertur in castra. redeuntes equites, quos possunt consecrantur atque occidunt. hac re cognitâ; omnes Eburonum et Nerviorum, quae convenerant, copiae discedunt; pauloque habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

C. JULII CAESARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER VI.

MULTIS de caussis, Caesar majorem Galliae motum exspectans; per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium legatos, delectum habere instituit. simul ab Cn. Pompeio proconsule petit; quoniam ipse ad urbem cum imperio, Reipubl. causâ maneret; quos ex Cisalpinâ Galliâ consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire et ad se proficisci juberet: magni interesse, etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliae existimans; tantas videri Italiae facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modò id brevi tempore refarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset.

quod quum Pompeius, et Reipubl. et amicitiae tribuisset: celeriter confecto per suos delectu; tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus; duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat: et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus; ad ejus propinquos a Trevis imperium defertur. illi finitimos Germanos sollicitare, et pecuniam polliceri, non desistunt. quum ab proximis impetrare non possent, ulteriores tentant. inventis nonnullis; civitates jurjurando inter se confirmant, obsidibusque de pecunia cavent; Amborigem sibi societate et foedere adjungunt. quibus rebus cognitis, Caesar, quum undique bellum parari videret; Nervios, Aduaticos, ac Menapios, adjunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis; Senones ad imperatum non venire, et cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare; a Trevis Germanos crebris legationibus sollicitari; maturius sibi de bello cogitari.

dum putavit. itaque, nondum hieme
 confecta, proximis IV legionibus coac-
 tis, de improvise in fines Nerviorum
 contendit; et prius, quam illi aut con-
 venire aut profugere possent, magno pe-
 coris atque hominum numero capto, at-
 que eâ prædâ militibus concessâ, vasta-
 tisque agris; in deditioem venire, at-
 que obsides sibi dare coëgit. eo celeri-
 ter confecto negotio, rursus legiones
 3 in hiberna reduxit. Concilio Gallie
 primo vere, ut instituerat, indicto; quum
 reliqui, præter Senones, Carnutes, Tre-
 virosque, venissent; initium belli ac de-
 fectionis hoc esse arbitratus; ut omnia
 postponere videretur, concilium in Lu-
 tetiam Parisiorum transfert. confines
 erant hi Senonibus, civitatemque patrum
 memoriâ conjunxerant: sed ab hoc con-
 silio absuisse existimabantur. hac re pro-
 fuggetu pronuntiata; eodem die cum
 legionibus in Senones proficiscitur, mag-
 nisque itineribus eò pervenit. cognito
 ejus adventu; Acco, qui princeps ejus
 consilii fuerat, jubet in oppida multitu-
 dinem convenire. conantibus; prius
 quam id effici posset, adesse Romanos

nunciatur. necessariò sententiã desistunt; legatosque deprecandi causã ad Caesarem mittunt: adeunt per Aeduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. libenter Caesar, petentibus Aeduis, dat veniam: excusationemque accipit: quòd aestivum tempus instantis belli, non quaestionis, esse arbitrabatur. obsidibus imperatis centum, hos Aeduis custodiendos tradit. eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt; usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. peragit conciliũ Caesar, equitesque imperat civitatibus. Hac parte Galliae pacata, totus et mente et animo in bellum Trevirorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum, secum proficisci jubet; ne quis aut ex hujus iracundia, aut ex eo quod meruerat odio, civitatis motus oriretur. his rebus constitutis; quòd pro explorato habebat Ambiorigem proello non esse certaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti; qui uni ex Gallia, de pa-

ce ad Caesarem legatos numquam miserant. cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. haec prius illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello lacefferet: ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum tranfrhenanis congregari cogere-
retur. hoc inuito consilio; totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet: ipse cum legionibus expeditis v, in Menapios proficiscitur. illi, nullâ coactâ manu, loci praesidio freti, in silvas paludesque confugiunt; suaeque eodem conferunt. Caesar, partitis copiis cum C. Fabio legato et M. Crasso quaestore; celeriterque effectis pontibus; adiit tripartitò. aedificia vicosque incendit; magno pecoris atque hominum numero potitur. quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendae causâ, mittunt. ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus suis recepissent. his confirmatis rebus; Comium Atrebatem cum

equitatu, custodis loco, in Menapiis re-
 linquit; ipse in Treviros proficiscitur.
 Dum haec a Caesare geruntur; Trevi- 6
 ri, magnis eoactis peditatus equitatus-
 que copiis, Labienum cum una legione,
 quae in eorum finibus hiemaverat, ado-
 riri parabant: jamque ab eo non lon-
 gius bidui via aberant, quum duas ve-
 nisse legiones missu Caesaris cognoscunt,
 positis castris a militibus passuum xv,
 auxilia Germanorum exspectare consti-
 tuunt. Labienus, cognito hostium con-
 filio, sperans temeritate eorum fore ali-
 quam dimicandi facultatem; praesidio v
 cohortium impedimentis relicto, cum
 xxv cohortibus magnoque equitatu con-
 tra hostem proficiscitur, et, mille passu-
 um intermisso spatio, castra communit.
 Erat inter Labienum atque hostem, dis- 7
 ficili transitu flumen, ripisque prae-
 ruptis. hoc neque ipse transire habebat in
 animo, neque hostes transituros existi-
 mabat. augebatur quotidie auxiliorum
 spes. loquitur in concilio palam; ‘quo-
 ‘niam Germani appropinquare dicant-
 ‘tur, sese suas exercitûsque fortunas in
 ‘dubium non devocaturum; et postea

‘*eo die prima luce castra moturum.*’ ce-
 leriter haec ad hostes deferuntur, ut ex
 magno Gallorum equitatus numero non-
 nullos Gallicis rebus favere natura co-
 gebat. Labienus, noctu tribunis mili-
 tum primisque ordinibus coactis; quid
 sui consilii sit, proponit. et, quò facili-
 us hostibus timoris det suspicionem;
 majore strepitu et tumultu, quàm populi
 Romani fert consuetudo, castra moveri
 jubet. his rebus fugae similem profectio-
 nem efficit. haec quoque per exploratores
 ante lucem, in tanta propinquitate cas-
 8 trorum, ad hostes deferuntur. Vix ag-
 men novissimum extra munitiones pro-
 cesserat; cum Galli, cohortati inter se,
 ‘*ne speratam praedam ex manibus di-*
 ‘*mitterent; longum esse, perterritis Ro-*
 ‘*manis, Germanorum auxilia expecta-*
 ‘*re; neque suam pati dignitatem, ut*
 ‘*tantis copiis tam exiguam manum,*
 ‘*praesertim fugientem atque impedi-*
 ‘*tam, adoriri non audeant;*’ flumen
 transire, et iniquo loco proelium com-
 mittere non dubitant. quae fore suspi-
 catus Labienus: ut omnes citra flumen
 eliceret; eadem usus simulatione itine-

ris, placide progrediebatur. tum praemissis paulum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis; 'habetis,' inquit, 'milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: praestate eandem, nobis ducibus, virtutem, quam saepenumero Imperatori praestitistis: eum adesse, et haec coram cernere existimate.' simul, signa ad hostem converti, aciemque dirigi jubet; et, paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes jaciunt. illi, ubi praeter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt; impetum modò ferre non potuerunt; ac primo concursu in fugam coniecti, proximas silvas petiverunt. quos Labienus equitatu confectatus; magno numero interfecto, compluribus captis; paucis post diebus civitatem recepit. nam Germani, qui auxilio veniebant; percepta Trevirorum fuga, sese domum contulerunt. cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate excessere. Cingeto-

rigi, quem ab initio permanſiſſe in officio
 demonſtravimus, principatus atque im-
 9 perium eſt traditum. Caefar, poſtquam
 ex Menapiis in Treviros venit, duabus
 de cauſis Rhenum tranſire conſtituit.
 quarum erat altera, quòd [Germani]
 auxilia contra ſe Treviris miſerant : al-
 tera, ne Ambiorix receptum ad eos ha-
 beret. his conſtitutis rebus ; paullum ſu-
 pra eum locum, quo antea exercitum
 tranſduxerat, facere pontem inſtituit.
 notâ atque inſtitutâ ratione ; magno
 militum ſtudio, paucis diebus, opus effi-
 citur. firmo in Treviris praefidio ad
 pontem relicto, ne quis ab iis ſubitò
 motus oriretur ; reliquas copias, equi-
 tatumque tranſducit. Ubii, qui ante ob-
 ſides dederant, atque in deditiõnem ve-
 nerant ; purgandi ſui cauſâ ad eum le-
 gatos mittunt : qui doceant, ' neque ex
 ' ſua civitate auxilia in Treviros miſſa,
 ' neque ab ſe fidem laefam : ' petunt at-
 que orant, ' ut ſibi parcat ; ne com-
 ' muni odio Germanorum, innocentes
 ' pro nocentibus poenas pendant : ſi
 ' amplius obſidum velit, dare' polli-
 centur. cognitâ Caefar cauſâ reperit,

ab Suevis auxilia missa esse: Ubiorum
 satisfactionem accipit: aditus viasque
 in Suevos perquirit. Interim, paucis 10
 post diebus, fit ab Ubiis certior, Suevos
 omnes in unum locum copias cogere;
 atque iis nationibus, quae sub eorum
 sunt imperio, denunciare ut auxilia pe-
 ditatus equitatusque mittant. his cog-
 nitis rebus; rem frumentariam providet,
 castris idoneum locum deligit: U-
 biis imperat, ut pecora deducant, sum-
 que omnia ex agris in oppida confe-
 rant; sperans, barbaros atque imperi-
 tos homines, inopia cibariorum adduc-
 tos, ad iniquam pugnandi conditionem
 posse deduci. mandat, ut crebros ex-
 ploratores in Suevos mittant; quaeque
 apud eos gerantur, cognoscant. illi im-
 perata faciunt; et, paucis diebus inter-
 missis, referunt: 'Suevos omnes, post-
 ' eaquam certiores nuncii de exercitu
 ' Romanorum venerant; cum omnibus
 ' suis sociorumque copiis, quas coëgis-
 ' sent, penitus ad extremos fines sese
 ' recepisse: silvam esse ibi infinitae mag-
 ' nitudinis, quae appellatur Bacenis:
 ' hanc longe introversus pertinere; et,

4 pro nativo muro objectam, Cheruscas
 5 a Suevis, Suevosque a Cheruscis, inju-
 6 riis incursionibusque prohibere: ad e-
 7 jus initium silvae, Suevos adventum
 11 8 Romanorum expectare constituisse.
 Quoniam ad hunc locum perventum est,
 non alienum esse videtur, de Galliae
 Germaniaeque moribus, et quo modo
 differant eae nationes inter sese, propo-
 nere. in Gallia, non solum in omnibus
 civitatibus, atque in omnibus pagis
 partibusque; sed penè etiam in singu-
 lis domibus, factiones sunt. earumque
 factionum sunt principes, qui summam
 auctoritatem eorum iudicio habere exis-
 timantur; quorum ad arbitrium iudici-
 umque, summa omnium rerum consilio-
 rumque redeat. idque ejus rei causâ
 antiquitus institutum videtur, ne quis
 ex plebe contra potentiores auxilii ege-
 ret: suos enim opprimi quisque, et cir-
 cumveniri non patitur; neque, aliter si
 faciat, ullam inter suos habeat auctori-
 tatem. haec eadem ratio est in summa
 totius Galliae; namque omnes civita-
 12 tes in partes divisae sunt duas. Quum
 Caesar in Galliam venit; alterius factio-

nis principes erant Aedui; alterius, Sequani. ii, quum per se minus valerent, quòd summa auctoritas antiquitus erat in Aeduis, magnaeque eorum erant clientelae; Germanos atque Ariovistum sibi adjunxerant; eosque ad se magnis jacturis pollicitationibusque perduxerant. proeliis verò compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Aeduum interfecta; tantum potentiâ antecesserant, ut magnam partem clientium ab Aeduis ad se transducerent; obsidesque ab iis principum filios acciperent; et publice jurare cogent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; et partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliaeque totius principatum obtinerent. qua necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi causâ Romam ad Senatum profectus, infectâ re redierat. adventu Caesaris, facta commutatione rerum; obsidibus Aeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Caesarem comparatis; (quòd ii, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atque aequiore imperio se uti videbant;) reliquis re-

bus, eorum gratiâ dignitateque amplifi-
cata; Sequani principatum dimiserant.
in eorum locum Rhemi successerant.
quos quòd adaequare apud ~~Comitum~~
gratiâ intelligebatur; ii, qui propter ve-
teres inimicitias nullo modo cum Aedu-
is conjungi poterant, se Rhemis in cli-
entelam dicabant. hos illi diligenter tu-
ebantur. ita et novam et repente col-
lectam auctoritatem tenebant. eo tum
statu res erat; ut longe principes, ha-
berentur Aedui; secundum locum dig-
nitatis, Rhemi obtinerent. In omni
13 Gallia, eorum hominum, qui aliquo sunt
numero atque honore, genera sunt duo:
nam plebs penè servorum habetur loco;
quae per se nihil audet, et nulli adhibe-
tur consilio. plerique, quum aut aere a-
lieno, aut magnitudine tributorum, aut
injuria potentiorum premuntur; sese in
servitutum dicant nobilibus: in his ea-
dem omnia sunt jura, quae domitis in
servos. sed de his duobus generibus, al-
terum est Druidum, alterum Equitum.
illi rebus divinis intersunt, sacrificia
publica ac privata procurant, religiones
interpretantur: ad hos magnus adoles-

centium numerus, disciplinae causa, concurrunt: magnoque hi sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controversiis, publicis privatisque, constituunt: et, si quod est admissum facinus; si caedes facta; si de hereditate, si de finibus controversia est; iidem decernunt. praemia poenasque constituunt. si quis aut privatus aut publicus, eorum decreto non steterit; sacrificiis interdicunt. haec poena apud eos est gravissima. quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. his autem omnibus Druidibus praest unum, qui summam inter eos habet auctoritatem. hoc mortuo; si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit: at si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, confidunt; in loco consecrato. huc omnes

undique, qui controversias habent, conveniunt; eorumque judiciis decretisque parent. disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur: et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illò discendi causâ proficiscuntur. Druides a bello abesse consueverunt; neque tributa unà cum reliquis pendunt; militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. tantis excitati præmiis, et sua sponte multi in disciplinam conveniunt, et a parentibus propinquisque mittuntur. magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. itaque nonnulli annos videnos in disciplina permanent. neque fas esse existimant, ea litteris mandare; quum in reliquis ferè rebus publicis, privatisque rationibus, Graecis litteris utantur. id mihi duabus de causis in illis videntur; quòd neque in vulgus disciplinam efferri velint; neque eos, qui discunt, litteris confisos, minus memoriae studere: quod ferè plerisque accidit, ut, praesidio litterarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. in primis hoc vo-

lunt persuadere: non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hęc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. multa præterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant; et juventuti transdunt. Alterum genus, est Equitum. 14
ii, quum est usus, atque aliquod bellum incidit; (quod ante Caesaris adventum ferè quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propulsarent;) omnes in bello versantur. atque eorum ut quisque est genere copiosusque amplissimus, ita plurimos circum se ambaetos clientesque habet. hanc unam gratiam potentiamque noverunt. Natio est omnis Gallorum, admodum 15
dedita religionibus. atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in proeliis periculisque versantur; aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vovent; administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur: quod, pro vitâ hominis nisi vita hominis reddatur, non posse aliter

deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque ejusdem generis habent instituta sacrificia. alii immani magnitudine simulacra habent: quorum contexta viminibus membra, vivis hominibus complent; quibus succensis, circumventi flammâ exanimantur homines. supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliquâ noxâ sint comprehensi; gratiora diis immortalibus esse arbitrantur: sed quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. Deum maxime Mercurium colunt: hujus sunt plurima simulacra: hunc, omnium inventorem artium ferunt: hunc, viarum atque itinerum ducem: hunc, ad quaestus pecuniæ mercaturâsque habere vim maximam arbitrantur. post hunc; Apollinem, et Martem, et Jovem, et Minervam. de his eandem ferè, quam reliquae gentes, habent opinionem; Apollinem, morbos depellere; Minervam, operum atque artificiorum initia transdere; Jovem, imperium coelestium tenere; Martem, bella regere. huic, quum proelio dimicare constituerunt, ea, quae bello

ceperint, plerumque devovent. quae superaverint; animalia capta immolant: reliquas res in unum locum conferunt. multis in civitatibus, harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet: neque saepe accidit, ut, neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatio constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos praedicant: idque ab Druidibus proditum dicunt. ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium, finiunt; et dies natales, et mensium et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. in reliquis vitae institutis, hoc fere ab reliquis differunt; quod suos liberos, nisi quum adoleverint ut munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiantur; filiumque pueri aetate, in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt. Viri quantas pecunias ab uxoribus, dotis nomine, acceperunt; tantas ex suis bonis, aestimatione facta, cum dotibus communicant. hujus om-

nis pecuniae conjunctim ratio habetur, fructusque servantur. uter eorum vitâ superarit; ad eum pars utriusque, cum fructibus superiorum temporum, pervenit. viri in uxores, sicuti in liberos, vitae necisque habent potestatem. et quum paterfamilias illustriore loco natus decessit; ejus propinqui conveniunt; et de morte, si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quaestionem habent; et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera sunt, pro cultu Gallorum, magnifica et sumptuosa: omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt; etiam animalia. ac, paullo supra hanc memoriam, servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat; justis funeribus confectis, unâ cremabantur. Quae civitates commodius suam Rempubl. administrare existimantur, habent legibus sanctum; si quis quid de Rep. a finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat; neve cum quo alio communicet: quòd saepe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, et ad facinus im-

pelli, et de summis rebus consilium ca-
 père cognitum est. magistratus, quae
 visa sunt, occultant; quaeque esse ex u-
 su judicaverint, multitudini produnt. de
 Rep. nisi per concilium loqui non con-
 ceditur. Germani multum ab hac con- 19
 suetudine differunt. nam neque Drui-
 des habent, qui rebus divinis praesint;
 neque sacrificiis student. deorum nume-
 ro ~~est~~ solos ducunt, quos cernunt, et
 quorum opibus aperte juvantur; Solem,
 et Vulcanum, et Lunam: reliquos ne
 famâ quidem acceperunt. vita omnis
 in venationibus, atque in studiis rei mi-
 litaris consistit: ab parvulis, labori ac
 duritiae student. qui diutissime impu-
 beres permanserunt, maximam inter su-
 os ferunt laudem: hoc ali staturam, a-
 li vires, nervosque confirmari putant.
 intra annum verò xx feminae notitiam
 habuisse, in turpissimis habent rebus.
 cujus rei nulla est occultatio; quòd et
 promiscuè in fluminibus perhauntur; et
 pellibus, aut parvis rhenonum tegumen-
 tis utuntur; magnâ corporis parte nu-
 dâ. Agriculturae non student; major- 20
 que pars victûs eorum, in lacte, et ca-

feo, et carne consistit. neque quisquam
 agri modum certum, aut fines proprios
 habet: sed magistratus ac principes, in
 annos singulos, gentibus cognationi-
 busque hominum qui unà coierunt, quan-
 tum et quo loco visum est, agri attribu-
 unt; atque anno pòst, aliò transire co-
 gunt. ejus rei multas afferunt causas:
 ne assidua consuetudine capti, studium
 belli gerendi agriculturâ commutent:
 ne latos fines parare studeant, potentio-
 resque humiliores possessionibus expel-
 lant: ne accuratius, ad frigora atque
 aestus vitandos, aedificent: ne qua ori-
 atur pecuniae cupiditas, quâ ex re fac-
 tiones dissensionesque nascuntur: ut a-
 nimi aequitate plebem contineant, quum
 suas quisque opes aequari cum potentif-
 21 simis videat. Civitatibus maxima laus
 est, quàm latissimas circum se vastatis
 finibus solitudines habere. hoc propri-
 um virtutis existimant; expulsos agris
 finitimos cedere, neque quemquam pro-
 pe se audere consistere: simul hoc se fo-
 re tutiores arbitrantur, repentinae in-
 cursionis timore sublato. quum bellum
 civitas aut illatum defendit, aut infert;

magistratus, qui ei bello praesint, ut vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. in pace, nullus est communis magistratus; sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuunt. latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cujusque civitatis fiunt; atque ea juventutis exercendae, ac desidia minuendae causâ fieri praedicant. atque, ubi quis ex principibus in concilio 'se' dixit 'ducem fore; qui sequi velint, 'proliteantur;' consurgunt ii qui et causam et hominem probant, suumque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur. qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur; omniumque iis rerum postea fides abrogatur. hospites violare, fas non putant. qui, quaque de causâ, ad eos venerunt; ab injuria prohibent, sanctosque habent; iis omnium domus patent, victusque communicatur. Ac fu- 23
it antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, et ultro bella inferrent; ac, propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum

colonias mitterent. itaque ea, quae fertilissima sunt, Germaniae loca; circa Hercyniam silvam, quam Eratostheni et quibusdam Graecis famâ notam esse video, quam illi Orciniam appellant; Volcae Tectosages occuparunt, atque ibi confederunt. quae gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet justitiae et bellicae laudis opinionem; nuncque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent: eodem victu, et cultu corporis, utuntur. Gallis autem, Provinciae propinquitas, et transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largitur: paullatim assuefacti superari, multisque proeliis victi, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant. Hujus Hercyniae silvae, quae supra demonstrata est, latitudo, IX dierum iter expedito patet. non enim aliter finiri potest: neque mensuras itinerum noverunt. oritur ab Helvetiorum, et Nemetum, et Rauracorum finibus; rectaque fluminis Danubii regione, pertinet ad fines Dacorum et Anartium. hinc se flectit sinistrorsum, diversis à flumine regionibus; multarum-

que gentium fines propter magnitudinem attingit; neque quisquam est hujus Germaniae, qui se aut adisse ad initium ejus silvae dicat, quum dierum iter LX processerit; aut quo ex loco oriatur, acceperit. multa in eâ genera ferarum nasci constat, quae reliquis in locis visa non sint: ex quibus quae maxime differant ab caeteris, et memoriae prodenda videantur, haec sunt. Est ²⁴ bos, cervi figurâ: cujus a media fronte inter aures unum cornu existit excelsus, magisque directum his, quae nobis nota sunt, cornibus. ab ejus summo, sicut palmae, rami latè diffunduntur. eadem est feminae marisque natura; eadem forma magnitudoque cornuum. Sunt item, quae appellantur Alces. ²⁵ harum est confimilis capreâ figura, et varietas pellium; sed magnitudine paullo antecedunt; mutilaeque sunt cornibus, et crura sine nodis articulisque habent; neque quietis causâ procumbunt; neque, si quo afflictâe casu conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. his sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant; atque ita paulum modò re-

clinatae, quietem capiunt. quarum ex vestigiis quum est animadversum a venatoribus, quò se recipere consueverint; omnes eo loco aut a radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantùm, ut summa species earum stantium relinquatur. huc quum se ex consuetudine reclinaverint; infirmas arbores pondere affligunt, atque unà ipsae concidunt. Tertium est ²⁶ genus eorum, qui Uri appellantur. ii sunt magnitudine, paullò infra elephantos; specie, et colore, et figurâ tauri. magna vis eorum est, et magna velocitas; neque homini, neque ferae, quam conspexerint, parcunt. hos studiose foveis captos interficiunt. hòc se labore durant adolescentes, atque hòc genere venationis exercent. et, qui plurimos ex his interfecerunt; relatis in publicum cornibus, quae sint testimonio; magnam ferunt laudem. sed assuescere ad homines, et mansuescieri, ne parvuli quidem excepti possunt. amplitudò cornuum, et figura, et species, multum a nostrorum boum cornibus differt. haec studiose conquista, ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis

pro poculis utuntur. Caesar, postquam 27
 per Ubios exploratores comperit, Sue-
 vos sese in silvas recepisse; inopiam fru-
 menti veritus, quòd, ut supra demon-
 stravimus, minimi omnes Germani a-
 griculturae student; constituit non pro-
 gredi longius. sed, ne omnino metum
 reditùs sui barbaris tolleret; atque ut
 eorum auxilia tardaret; reducto exer-
 citu, partem ultimam pontis, quae ri-
 pam Ubiorum contingebat, in longitu-
 dinem pedum CC rescindit; atque in ex-
 tremo ponte turrim tabulatorum IV
 constituit, praesidiumque cohortium XII
 pontis tuendi causâ ponit; magnisque
 eum locum munitionibus firmat. ei lo-
 co praesidioque, C. Volcatium Tullum
 adolescentem praefecit. ipse, quum ma-
 turescere frumenta inciperent, ad bel-
 lum Ambiorigis profectus; per Ardu-
 ennam silvam, quae est totius Galliae
 maxima, atque ab ripis Rheni finibus-
 que Trevirorum ad Nervios pertinet,
 millibusque amplius D in longitudinem
 patet; L. Minucium Basilum cum omni
 equitatu praemittit, si quid celeritate
 itineris atque opportunitate temporis

proficere possit: monet ut ignes in castris fieri prohibeat, ne qua ejus adventus procul significatio fiat; sese confestim subsequi dicit. Basilius, ut imperatum est, facit; celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse ²⁸ dicebatur. Multum, quum in omnibus rebus, tum in re militari, potest fortuna. nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque imparatum incidere, priusque ejus adventus ab hominibus videretur, quam fama ac nunciis afferretur: sic magnae fuit fortunae; omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto; rhedis, equisque comprehensis; ipsum effugere mortem. sed hoc eò factum est, quòd, aedificio circumdato silva, (ut sunt serè domicilia Gallorum, qui, vitandi aestus causa, plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates;) comites familiaresque ejus angusto in loco paullisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. in pugnantibus, illum in equum quidam ex suis

intulit: fugientem silvae texerunt. sic et ad subeundum periculum, et ad vitandum, multum fortuna valuit. Ambiorix copias suas judicione non conduxerit, quòd proelio dimicandum non existimaverit; an tempore exclusus, et repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum subsequi crederet; dubium est. sed certe, clam dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere iussit; quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit. qui proximi Oceanum fuerunt; ii in insulis sese occultaverunt, quas aestus efficere consuêrunt: multi, ex suis finibus egressi, se suaque omnia alienissimis crediderunt. Cativulcus rex dimidiae partis Eburonum, qui unà cum Ambiorige consilium inierat; aetate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugae ferre non posset; omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset; taxo, cujus magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimavit. Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Trevirosque; legatos ad Cae-

sare[m] miserunt, oratum, ‘ne se in hos-
 tium numero duceret; neve omnium
 Germanorum, qui essent citra Rhenum,
 unam esse causam judicaret: nihil se de
 bello cogitasse; nulla Ambiorigi auxi-
 lia misisse.’ Caesar, explorata re quaes-
 tione captivorum; si qui ad eos Ebu-
 rones ex fuga convenissent, ad se ut re-
 ducerentur imperavit: si ita fecissent,
 30 fines eorum se violaturum negavit. Tum,
 copiis in tres partes distributis, impe-
 dimenta omnium legionum Atuaticam
 contulit. id castelli nomen est. hoc ferè
 est in mediis Eburonum finibus; ubi
 Titurius atque Aurunculeius, hiemandi
 causâ, confederant. hunc quum reli-
 quis rebus locum probabat; tum, quòd
 superioris anni munitiones integrae ma-
 nebant, ut militum laborem sublevaret.
 praesidio impedimentis legionem quar-
 tam decimam reliquit; unam ex iis III,
 quas proximè conscriptas ex Italia transf-
 duxerat. ei legioni castrisque, Q. Tul-
 lium Ciceronem praefecit; ducentos-
 que equites attribuit. partito exercitu;
 T. Labienum cum legionibus III ad O-
 ceanum versus, in eas partes quae Me-

napios attingunt, proficisci jubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quae Atuatibus adjacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim quod influit in Mosam, extremasque Arduennae partes, ire constituit; quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. discedens, post diem VII sese reverfurum confirmat; quam ad diem ei legioni, quae in praesidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si Reipubl. commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint. Erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non praesidium, non oppidum, quod se armis defenderet; sed in omnes partes dispersa multitudo. ubi cuique aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus impedita, spem praesidii aut salutis aliquam offerebat; confederat. haec loca, vicinitatibus, erant nota: magnamque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuen-

da (nullum enim poterat univērsis, ab
perterritis ac dispersis, periculum acci-
dere;) sed in singulis militibus conser-
vandis. quae tamen, ex parte, res ad
salutem exercitūs pertinebat: nam et
praedae cupiditas, multos longius eve-
cabat; et silvae incertis occultisque iti-
neribus, confertos adire prohibebant.
si negotium confici, stirpemque homi-
num sceleratorum interfici vellet; di-
mittendae plures manus, diducendique
erant milites: si continere ad signa ma-
nipulos vellet, ut instituta ratio et con-
suetudo exercitus Romani postulabat;
locus ipse erat praesidio barbaris; neque
ex occulto infidiandi, et dispersos cir-
cumveniendi, singulis deerat audacia.
at in ejusmodi difficultatibus, quantum
diligentiā provideri poterat, provide-
batur: ut potius in nocendo aliquid o-
mitteretur, et si omnium animi ad ulcif-
cendum ardebant; quàm cum aliquo
detrimento militum noceretur. dimittit
ad finitimas civitates nuncios Caesar:
omnes evocat spe praedae, ad diripien-
dos Eburones; ut potius in silvis Gal-
lorum vita, quam legionariorum, peri-

clitetur; simul, ut magna multitudine circumfusa, pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur. magnus undique numerus celeriter convenit. Haec ³² in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diesque appetebat VII, quem ad diem Caesar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. hic, quantum in bello fortuna possit, et quātos afferat casus, cognosci potuit. dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus; manus erat nulla, quae parvam modò timoris causam afferret. trans Rhenum ad Germanos pervenit fama; diripi Eburones, atque ultro omnes ad praedam evocari. cogunt equitum II millia Sigambri, qui sunt proximi Rheno; a quibus receptos ex fuga Tencheros atque Usipetes, supra docuimus: transcunt Rhenum navibus ratibusque, xxx millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, praesidiumque ab Caesare relictum: primos Eburonum fines adeunt: multos ex fuga dispersos excipiunt: magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. invitati praeda, longius pro-

cedunt. non hos palus in bello latrocinis-
 que natos, non silvae morantur. quibus in locis sit Caesar, ex captivis
 quaerunt: profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognos-
 cunt. atque unus ex captivis: ‘quid
 ‘vos,’ inquit, ‘hanc miseram ac tenu-
 ‘em sectamini praedam, quibus jam li-
 ‘cet esse fortunatissimis? IIII horis A-
 ‘tuatucam venire potestis; huc omnes
 ‘suas fortunas exercitus Romanorum
 ‘contulit. praesidii tantum est, ut ne
 ‘murus quidem cingi possit, neque quis-
 ‘quam egredi extra munitiones aude-
 ‘at.’ oblata spe; Germani, quam naci
 ti erant praedam, in occulto relinquunt:
 ipsi Atuatucam contendunt; usi eodem
 duce, cujus haec indicio cognoverant.

- 33 Cicero, qui per omnes superiores dies,
 praeceptis Caesaris, summa diligentia
 milites in castris continuisset; ac ne ca-
 lonem quidem quemquam extra muni-
 tionem egredi passus esset: septimo die,
 diffidens Caesarem de numero dierum fi-
 dem servaturum; quòd longius eum pro-
 gressum audiebat, neque ulla de ejus redi-
 tu fama afferebatur; simul, eorum permo-

tus vocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret: nullum hujusmodi casum expectans, quo IX oppositis legionibus maximoque equitatu, dispersis ac penè deletis hostibus, in milibus passuum III offendi posset; V cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. complures erant in castris ex legionibus aegri relictis: ex quibus qui hōc spatio dierum convalescerant, circiter CCC sub vexillo unà mittuntur. magna praeterea multitudo calorum, magna vis jumentorum, quae in castris subsederat; facta potestate, sequitur. Hōc ipso tempore, casu Germani equites 34 interveniunt; protinusque eodem illo, quo venerant, cursu, ab Decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi, objectis ab ea parte silvis, quàm castris appropinquarent usque eò, ut qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. inopinantes nostri, re nova perturbantur; ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. circumfun-

duntur hostes ex reliquis partibus, si
 quem aditum reperire possent. aegre
 nostri portas tuentur; reliquos aditus
 locus ipse per se, munitioque defendit.
 totis trepidatur castris; atque alius ex
 alio caussam tumultûs quaerit: neque
 quò signa ferantur, neque quam in par-
 tem quisque conveniat, provident. ali-
 us jam capta castra pronunciat: alius,
 deleto exercitu atque imperatore, vic-
 tores barbaros venisse contendit: pleri-
 que novas sibi ex loco religiones fin-
 gunt; Cottaeque et Titurii calamitatem,
 qui in eodem occiderint castello, ante
 oculos ponunt. tali timore omnibus per-
 territis; confirmatur opinio barbaris,
 ut ex captivo audierant, nullum esse in-
 tus praesidium. perrumpere nituntur;
 seque ipsi adhortantur, ne tantam for-
 35 tunam ex manibus dimittant. Erat ae-
 ger in praesidio relictus P. Sextius Ba-
 culus, qui primum pilum apud Caesa-
 rem duxerat: cujus mentionem superio-
 ribus proeliis fecimus: ac diem jam v ci-
 bo caruerat. hic, diffusus suae atque om-
 nium saluti, inermis ex tabernaculo pro-
 dit: vidit imminere hostes, atque in sum-

mo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in porta consistit. sequuntur hunc centuriones ejus cohortis quae in statione erat: paulisper proelium unà sustinent. relinquit animus Sextiam, gravibus acceptis vulneribus: aegre, per manus tractus, servatur. hōc spatio interposito, reliqui sese confirmant; tactum ut in munitionibus consistere audeant, speciemque defensorum praebeant. Interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt. praecurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. hīc verò nulla munitio est, quae perterritos recipiat. modò conscripti, atque usus militaris imperiti, ad tribunum militum centurionesque ora convertunt; quid ab his praecipiat, exspectant. nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, oppugnatione desistunt: redisse primò legiones credunt, quas longius discessisse ex captivis cognoverant: postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. Galones in proximum tumultum procurrunt: hinc celeriter de-

jecti, se in signa manipulosque conjiciunt: eò magis timidos perterrent milites. alii, 'cuneo factò ut celeriter perumpant,' censent. 'quoniam tam propinqua sint castra; etsi pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse' confidunt. alii, 'ut in jugo consistant, atque eundem omnes ferant casum.' hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo unà profectos docuimus: itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio equite R. qui eis erat praepositus, per mediòs hostes perumpunt; incolumesque ad unum in castra perveniunt omnes. hos subsequuti calones equitesque eodem impetu, militum virtute servantur. at ii, qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto; neque in eo quod probaverant consilio permanere, ut se loco superiore defenderent; neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt: sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. centuriones; quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliqua-

rum legionum, causâ virtutis, in superiores erant ordines hujus legionis transducti; ne antè partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit: pars, a barbaris circumventa, periit. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros jam constitisse in munitio- nibus videbant; cum ea præda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. ac tantus fuit, etiam post discessum hostium, terror; ut ea nocte, quam C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret adesse com incolumi Caesarem exercitu. sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, penè alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum se ex fuga recepisse dicerent; neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnatos fuisse, contenderent. quem timorem, Caesaris adventus sustulit. Re-
versus ille, eventus belli non ignarus; unum, quòd cohortes ex statione et præ-

lidio essent emissae, questus; 'ne mini-
 'mo quidem casui locum relinqui de-
 'buisse, multum fortunam in repentino
 'hostium adventu potuisse,' indicavit :
 'multo etiam amplius, quòd penè ab
 'ipso vallo portisque castrorum barbaros
 'avertissent.' quarum omnium rerum
 maxime admirandum videbatur, quòd
 Germani, qui eo consilio Rhenum transf-
 ierant, ut Ambiorigis fines depopula-
 rentur; ad castra Romanorum delati,
 optatissimum Ambiorigi beneficium ob-
 40° tulerunt. Caesar, ad vexandos rursus
 hostes profectus; magno coacto numero
 ex finitimis civitatibus, in omnes par-
 tes dimittit. omnes vici atque omnia
 aedificia, quae quisque conspexerat, in-
 cendebantur: praeda ex omnibus locis
 agebatur: frumenta non solum a tanta
 multitudine jumentorum atque homi-
 num consumebantur, sed etiam anni
 tempore atque imbribus procubuerant.
 ut, si qui etiam in praesentia se occultas-
 sent; tamen iis, deducto exercitu, re-
 rum omnium inopia pereundum vide-
 retur. ac saepe in eum locum ventum

est; tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non modò visum ab se Ambiorigem in fuga captivi, sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent; ut, spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam a Caesare gratiam inituros putarent, penè naturam studio vincerent; semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur: atque ille latebris, ac silvis, aut saltibus se eriperet; et noctu occultatus alias regiones partesque peteret, non majore equitum praesidio quam *IV*, quibus solis vitam suam committere audebat. Tali modo vastatis regionibus; *41* exercitum Caesar, duarum cohortium damno, Durocortorum Rhemorum reducit; concilioque in eum locum Galliae indicto, de conjuratione Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit; et de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententia pronunciata, more majorum supplicium sumpsit. nonnulli, judicium veriti, profugerunt. quibus quum aqua atque igni interdixisset; *II* legiones ad fines

Trevirorum, II in Lingonibus, VI reli-
quas in Senonum finibus Agendici in hi-
bernis collocavit. frumentoque exerci-
tui proviso; ut instituerat, in Italiam ad
conventus agendos profectus est.

C. JULII CAESARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER VII.

QUIETA Galliâ; Caesar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur: ubi cognoscit de P. Clodii caede: de Senatusque consulto certior factus, ut omnes Italiae juniores conjurarent; delectum totâ provinciâ habere instituit. eae res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur: addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur; 'retineri urbano motu Caesarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse.' hac impulsî occasione; qui jam antè se populi R. imperio subjectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. indictis inter se principes Galliae concii-

his, silvestribus ac remotis locis, querantur de Aconis morte: posse hunc casum ad ipsos recidere demonstrant: miserantur communem Galliae fortunam: omnibus pollicitationibus ac praemiis deposcunt, qui belli initium faciant et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. ejus in primis rationem habendam esse dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferantur; ut Caesar ab exercitu intercludatur. id esse facile; quod neque legiones, absente Imperatore, ex hibernis egredi audeant; neque Imperator, sine praesidio, ad legiones pervenire possit. postremo, in acie praefectum interfici, quam non veterem belli gloriam, libertatemque quam à majoribus acceperint, recuperare. His rebus agitatae, profitentur Carnutes; se nullum periculum, communis salutis causa, recusare; principesque se ex omnibus, bellum facturos pollicentur. et, quoniam in praesentia obsidibus cavere inter se non possent, ne res efferatur; ut jurejurando ac fide sanciantur; petunt, (collatis militaribus signis, quo more eorum gravissimae caerimae

'niae continentur,) ne, facto initio bel-
 'li, a reliquis deserantur.' tunc, col-
 laudatis Carnutibus, dato jurejurando
 ab omnibus qui aderant, tempore ejus
 rei constituto, ab concilio disceditur.
 Ubi ea dies venit; Carnutes, Cotuato et ³
 Conetoduno ducibus, desperatis homini-
 bus, Genabum dato signo concurrunt.
 civesque Romanos, qui negotiandi caus-
 sâ ibi constiterant; in iis C. Fusium
 Cottam, honestum equitem Romanum,
 qui rei frumentariae jussu Caesaris prae-
 erat; interficiunt: bonaque eorum di-
 ripiunt. celeriter ad omnes Galliae civi-
 tates fama perfertur; (nam, ubi major
 atque illustrior incidit res, clamore per
 agros regionesque significant: hunc a-
 lli deinceps excipiunt, et proximis tra-
 dunt: ut tunc accidit:) nam, quae Ge-
 nabi oriente Sole gesta essent, ante pri-
 mam confectam vigiliam in finibus Ar-
 vernorum audita sunt: quod spatium,
 est millium passuum circiter CLX. Si-
 mili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli-
 filius, Arvernus, summae potentiae a-
 dolescens; cujus pater principatum Gal-
 liae totius obtinuerat, et, ob eam caus-

sam quòd regnum appetebat, ab civitate erat interfectus; convocatis suis clientibus, facile eos incendit. cognito ejus consilio, ad arma concurritur: prohibetur ab Gobanitione patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant: expellitur ex oppido Gergoviâ: non desistit tamen; atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. hac coacta manu; quoscumque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit: hortatur ut, communis libertatis causâ, arma capiant: magnisque coactis copiis, adversarios suos, a quibus paullo ante erat ejectus, expellit ex civitate. rex ab suis appellatur: dimittit quoque versùs legationes: obtestatur, ut in fide maneant: celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemoices, Andes, reliquosque omnes qui Oceanum attingunt, adjungit: omnium consensu, ad eum deferretur imperium. quae oblata potestate, omnibus iis civitatibus obsides imperat; certum numerum militum celeriter ad se adduci jubet: armorum quantum quaeque civitas domi,

quodque ante tempus efficiat, constituit: in primis, equitatus studet. summæ diligentiae, summam imperii severitatem addit: magnitudine supplicii, dubitantes cogit: nam, majore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat: levioꝛe de causa, auribus defectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit; ut sint reliquis documento, et magnitudine poenæ perterreant alios. His suppliciis celeriter coacto exercitu; Lutetiam Cadurcum, summæ hominum audaciæ, cum parte copiarum in Ruthenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. ejus adventu Bituriges ad Aeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum; quo facilius hostium copias sustinere possint. Aedui, de consilio legatorum quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt. qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Aeduis dividit; paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertuntur: legatisque nostris renunciant, se Biturigum perfidiam veritos revertisse; quibus id consilii fu-

ille cognoverint, ut, si flumen trans-
 sent, unâ ex parte ipsi, alterâ Arverni
 se circumfisterent.' id eâne de causa,
 quam legatis pronuntiaverunt, an perfidia
 adducti fecerint; quòd nihil nobis con-
 stat; non videtur pro certo esse ponen-
 dum. Bituriges, eorum discessu, statim
 6 se cum Arvernis conjungunt. His re-
 bus in Italiam Caesari nunciatis; quum
 jam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res
 commodiorem in statum pervenisse in-
 telligeret, in Transalpinam Galliam pro-
 fectus est. eò quum venisset; magna dif-
 ficultate afficiebatur, qua ratione ad ex-
 ercitus pervenire posset. nam, si legio-
 nes in Provinciam accerferet; se ab-
 sente, in itinere proelio dimicaturas in-
 telligebat: si ipse ad exercitum conten-
 deret; ne iis quidem, qui eo tempore
 pacati viderentur, suam salutem recte
 7 committi videbat. Interim Luterius
 Cadurcus in Ruthenos missus, eam civi-
 tatem Arvernis conciliat; progressus in
 Nitiobriges et Gabalos, ab utrisque ob-
 fides accipit; et, magna coacta manu,
 in Provinciam, Narbonem versus, e-
 ruptionem facere contendit. quâ re nun-

ciata; Caesar omnibus consiliis antev-
vertendum existimavit, ut Narbonem
proficisceretur. eò quum venisset, ti-
mentes confirmat: praesidia in Ruthe-
nis Provincialibus, Volcis Arecomicis,
Tolosatibus, circumque Narbonem;
quae loca erant hostibus finitima; con-
stituit. partem copiarum ex Provincia,
supplementumque, quod ex Italia ad-
duxerat, in Helvios, qui fines Arver-
norum contingunt, convenire jubet.
His rebus comparatis; represso jam Lu- 8
terio et remoto, quòd intrare intra prae-
sidia periculosum putabat; in Helvios
proficiscitur. etsi mons Cebenna, qui
Arvernos ab Helviis discludit, durissi-
mo tempore anni, altissima nive iter im-
pediebat; tamen discussa nive vi in al-
titudinem pedum, atque ita viis pate-
factis; summo militum labore ad fines
Arvernorum pervenit. quibus oppres-
sis inopinantibus; quòd sic se Ceben-
nâ, ut muro, munitos existimabant; ac
ne singulari quidem homini unquam, eo
tempore anni, semitae patuerant: equi-
tibus imperat, ut, quam latissime pos-
sent, vagentur; et quàm maximum hos-

tibus terrorem inferant. celeriter haec famâ ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur. quem perterriti omnes Arverni circumstant, atque obsecrant, 'ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; praesertim quum videat omne ad se bellum transfatum.' quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus. At Caesar biduum in iis locis moratus, quòd haec de Vercingetorige usu ventura opinione praeceperat; per causam supplementi equitatusque cogendi, ab exercitu discedit: Brutum adolescentem iis copiis praeficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quàm latissime pervagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. his constitutis rebus; suis inopinantibus, quàm maximis potest itineribus Viennam pervenit. ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eò praemiserat; neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Aeduorum in Lingones contendit, ubi II legiones hiemabant; ut, si quid etiam de sua salute ab Aeduis iniretur

consilii, celeritate praecurreret: eò quàm
pervenisset, ad reliquas legiones mittit;
priusque in unum locum omnes cogit,
quàm de ejus adventu Arvernīs nunci-
ari posset. Hæc re cognita, Vercinge-
torix rursus in Bituriges exercitum re-
ducit; atque inde profectus, Gergoviam
Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico
proelio victos Caesar collocaverat Ae-
duisque attribuerat, oppugnare instituit.
magnam hæc res Caesari difficultatem
ad consilium capiendum afferebat: si re-
liquam partem hiemis uno in loco legi-
ones contineret; ne, stipendiariis Ae-
duorum expugnatis, cuncta Gallia desi-
ceret, quòd nullum in eo amicis præsi-
dium videret positum esse: sin maturius
ex hibernis educeret; ne ab re frumen-
taria duris subvectionibus laboraret.
praestare visum est tamen omnes diffi-
cultates perpeti, quàm, tanta contume-
lia accepta, omnium suorum voluntates
alienare. itaque cohortatus Aeduos de
supportando comitatu; praemittit ad
Boios, qui de suo adventu doceant, hor-
tenturque ut in fide maneant, atque
hostium impetum magno animo sustine-

ant. duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis; ad Boios proficiscitur. Altero die quom ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset; ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit: idque biduo circumvallavit. tertio die missis ex oppido legatis de deditioe; arma proferti, jumenta produci, de obsides dari jubet. ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. ipse, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur. qui tunc primum, ab lato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni; quum longius eam rem ductum iri existimarent; praesidium, Genabi tuendi causa, quod eò mitterent, comparabant. hac biduo Caesar pervenit; et, castris ante oppidum positus, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quaeque ad eam rem usui sint, militibus imperat: et, quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat; veritus ne noctu ex oppido profugerent, ii legiones in armis excubare jubet. Genabenses, paullo ante mediam noctem, silentio ex oppido egres-

si, flumen transire coeperunt. qua re per exploratores nunciata; Caesar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intromittit; atque oppido positur; perpauca ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur; quod pontis atque itinerum angustiae, multitudinis fugam intercluserant. oppidum diripit, atque incendit; praedam militibus donat: exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit. Vercingetorix, ubi de Caesaris adventu cognovit, oppugnatione desistit: atque obviam Caesari proficiscitur. ille oppidum Biturigum, positum in viâ, Noviodunum oppugnare instituerat. quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, 'ut sibi ignosceret, suaeque vitae consuleret:' ut celeritate reliquas res conficeret, quâ pleraque erat consecutus; arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. parte jam obsidum transfrita; quum reliqua administrarentur; centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma jumentaque conquirent: equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simulatque oppidani conspexerunt.

runt, atque in spem auxilii venerunt; clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. centuriones in oppido, quum, ex significatione Gallorum, novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent; gladiis distric-
tis, portas occupaverunt, suosque omnes incolumes receperunt. Caesar ex castris equitatum educi jubet; proeliumque equestre committit: laborantibus jam suis Germanos equites circiter CD. submittit, quos ab initio secum habere instituerat. eorum impetum, Galli sustinere non potuerunt; atque in fugam conjecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt. quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum operâ plebem concitatam existimabant, ad Caesarem perduxerunt; seseque ei dediderunt. quibus rebus confectis, Caesar ad oppidum Avaricum, (quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione,) profectus est: quod, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat. Ver-
cingetorix, tot continuis incommodis

Velloneduni, Genabi, Novioduni acceptis; suos ad concilium convocat. docet, 'longe alia ratione esse bellam gerendam, atque antea sit gestum: omnibus modis haec rei studendum, ut pabulatione et comitatu Romani prohibeantur: id esse facile; quod equitata ipsi abundant, et quod anni tempore subleventur: pabulum secari non posse; necessariè dispersos hostes, ex aedificiis petere; hos omnes quotidie equitibus deleri posse. praeterea, saluta causa, rei familiaris commoda negligenda. viros atque aedificia incendi oportere, hoc spatio a Boia quoque versus, quò, pabulandi causa, adire posse videantur. harum ipsi rerum copiam suppeterè; quod, quorum in sinibus belibus geratur, eorum opibus subleventur. Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius a castris progressuros: neque interesse, ipsosne interficiant, impedimentive exuant; quibus amissis, bellam geri non possit. praeterea, oppida incendi oportere, quae non munitione et loci natura ab omni sunt periculo tu-

'ta; neu suis sint ad detrectandam mi-
 'litiam receptacula; neu Romanis pro-
 'posita ad copiam comitatus praedam-
 'que tollendam. haec si gravia, aut a-
 'cerba videntur: multo illa gravius
 'aestimare debere; liberos, conjuges in
 'servitum abstrahi; ipsos interfici:
 14 'quae sit necesse accidere victis.' Om-
 nium consensu hac sententia probata,
 uno die amplius xx urbes Biturigum in-
 cendantur. hoc idem fit in reliquis ci-
 vitatibus. in omnibus partibus incendia
 conspiciuntur. quae etsi magno cum do-
 lore omnes ferebant; tamen hoc sibi for-
 latii proponebant, quod se, prope ex-
 plotata victoria, celeriter amissa recupe-
 raturus confidebant. deliberatur de A-
 varico in communi concilio; incendi
 placeret, an defendi. procumbunt Gal-
 lis omnibus ad pedes Bituriges; 'ne pul-
 'cherrimam prope totius Galliae urbem,
 'quae et praesidia et ornamento sit ci-
 'vitati, suis manibus succendere coge-
 'rentur. facile se loci natura defensuros
 'dicunt; 'quod prope ex omnibus par-
 'tibus flumine et palude circumdata,
 'unum habeat et perangustum aditum.'
 datur petentibus venia; dissuadente

primò Vercingetorige, post concedente; et precibus ipsorum, et misericordiâ vulgi. defensores idonei oppido deliguatur. Vercingetorix minoribus ¹⁵
 Caesarem itineribus subsequitur; et locum castris deligit, paludibus silvisque munitum, ab Avarico longe millia passuum xv. ibi. per certos exploratores in singula diei tempora, quae ad Avaricum agerentur, cognoscebat; et, quid fieri vellet, imperabat. omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat; dispersosque, quum longius necessariò procederent, adoriebatur; magnoque incommodo afficiebat; etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur. Cas- ¹⁶
 tris ad eam partem oppidi positis Caesar, quae, intermissa a flumine et palude, aditum (ut supra diximus) angustum habebat; aggerem apparare, vineas agere, turren duas constituere coepit: nam circumvallare, loci natura prohibebat. de re frumentaria, Boios atque Aeduos adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod

civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. summa difficultate rei frumentariae affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum, incendiis aedificiorum, usque eò, ut complures dies milites frumento caruerint, et, pecore è longinquiore vicis adactò, extremam famem sustentarent: nulla tamen vox est ab iis audita, populi R. majestate et superioribus victoriis indigna. quin etiam Caesar quum in opere singulas legiones appellaret, et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, ne id faceret, petebant. ‘ sic se complures annos, illo imperante, meruisse; ‘ ut nullam ignominiam acciperent; ‘ nunquam infecta re discederent. hoc se ‘ ignominiae laturò loco, si inceptam ‘ oppugnationem reliquissent. praestare ‘ omnes perferre acerbitates, quam non ‘ civibus Romanis, qui Genabi perfidiâ ‘ Gallorum interissent, parentarent.’ haec eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Caesarem deferrentur. Quum jam muro appropinquassent turre; ex captivis

Caesar cognovit, Vercingetorigem, consumpto pabulo, castra movisse propius Avaricum; atque ipsum, cum equitata, expeditisque qui inter equites proelium consueverant, insidiarum causa eò profectum, quò nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. quibus rebus cognitis; media nocte silentio profectus, ad hostium castra manè pervenit. illi, celeriter per exploratores adventu Caesaris cognito, carros impedimenta-que sua in arctiores silvas abdiderunt; copias omnes, in loco edito atque aperto, instruxerunt. qua re nunciata; Caesar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit. Collis erat leniter ab infimo acclivis. hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant; generatimque distributi in civitates, omnia vada ac saltus ejus paludis certis custodiis obtinebant; sic animo parati, ut, si eam paludem Romani percurrere conarentur, haesitantes premerent ex loco superiore. ut, qui propinquitatem loci viderent, pa-

ratos prope aeque Marte ad dimicandum
existimarent; qui iniquitatem conditio-
nis perspicerent, inani simulatione sese
ostentare cognoscerent. indignantes mi-
lites Caesar, quòd conspectum suum hos-
tes ferre possent, tantulo spatio inter-
jecto; et signum proelii exposcentes;
edocet, ' quanto detrimento, et quot
' virorum fortium morte necesse esset
' constare victoriam: quos quum sic a-
' nimo paratos videret, ut nullum pro
' sua laude periculum recusarent; sum-
' mae se iniquitatis condemnari debe-
' re, nisi eorum vitam sua salute habeat
' cariorem.' sic milites consolatus, eo-
dem die reducit in castra: reliqua, quae
ad oppugnationem oppidi pertinebant,
administrare instituit. Vercingetorix,
quum ad suos redisset; proditiōnis in-
simulatus, ' quòd castra propius Ro-
' manos movisset, quod cum omni equi-
' tate discessisset, quòd sine imperio tan-
' tas copias reliquisset, quòd ejus dis-
' cesso Romani tanta opportunitate et
' celeritate venissent; non haec omnia
' fortuitu, aut sine consilio, accidere po-
' tuisse; regnum illum Galliae malle

‘Caesaris concessu, quam ipsorum ha-
‘bere beneficio :’ tali modo accusatus,
ad haec respondit : ‘quòd castra movis-
‘set, factum inopiâ pabuli ; etiam ipsis
‘hortantibus : quòd propius Romanos
‘accessisset ; persuasum loci opportuni-
‘tate, qui se ipsum munitione defende-
‘ret. equitum verò operam, neque in lo-
‘co palustri desiderari debuisse ; et illic
‘fuisse utilem, quo sint profecti. sum-
‘mam imperii se consultò nulli disce-
‘dentem tradidisse, ne is multitudinis
‘studio ad dimicandum impelleretur :
‘cui rei, propter animi mollitiem, stu-
‘dere omnes videret ; quod diutius la-
‘borem ferre non possent. Romani si
‘casu intervenerint, fortunae ; si alicu-
‘jus indicio vocati, huic habendam gra-
‘tiam ; quod et paucitatem eorum ex
‘loco superiore cognoscere, et virtutem
‘despicere potuerit ; qui dimicare non
‘ausi, turpiter se in castra receperint.
‘imperium se a Caesare, per proditio-
‘nem, nullum desiderare ; quod habere
‘victoriâ posset, quae jam esset sibi ac
‘omnibus Gallis explorata : quin etiam
‘ipsis remittere, si sibi magis honorem

' tribuere, quam ab se salutem accipere
 ' videantur. haec ut intelligatis,' in-
 quit, ' sincerè a me pronunciarì; audi-
 ' te Romanos milites.' producit feros,
 quos in pabulatione paucis ante diebus
 exceperat, et fame vinculisque excruci-
 averat. ii, jam antè edocti quae interro-
 gati pronunciarent, ' milites se esse le-
 ' gionarios' dicunt: ' fame et inopia
 ' adductos, clam ex castris exisse; si
 ' quid frumenti, aut pecoris, in agris
 ' reperire possent: simili omnem exer-
 ' citum inopiâ premi; nec jam vires suf-
 ' ficere cujusquam, nec ferre operis la-
 ' borem posse: itaque statuisse Impera-
 ' torem, si nihil in oppugnatione oppidi
 ' profecisset, triduo exercitum deduce-
 ' re. haec a me,' inquit Vercingetorix,
 ' beneficia habetis; quem proditionis
 ' infimulatis. cujus operâ, sine vestro
 ' sanguine, tantum exercitum victorem
 ' fame penè consumptum videtis; quem,
 ' turpiter se ex hac fuga recipientem, ne
 ' qua civitas suis finibus recipiat, a me
 20 ' provisum est.' Conclamat omnis mul-
 titudo, et suo more armis concrepat;
 quo d facere in eo consueverunt, cujus

orationem approbant: ' summum esse
' Vercingetorigem ducem; nec de ejus
' fide dubitandum; nec majori ratione
' bellum administrari posse.' statuunt,
ut decem millia hominum, delecta ex
omnibus copiis, in oppidum submittan-
tur: nec solis Biturigibus communem
salutem committendam censent; quòd
penè in eo, si id oppidum retinuissent,
summam victoriae constare intellige-
bant. Singulari militum nostrorum vir-
tuti, consilia cujusquemodi Gallorum
occurrebant: ut est summae genus sol-
lertiae; atque ad omnia imitanda atque
efficienda, quae ab quoque traduntur,
aptissimum. nam et laqueis falces aver-
tebant; quas quum destinaverant, tor-
mentis introrsus reducebant; et agge-
rem cuniculis subtrahebant: eò scienti-
us, quòd apud eos magnae sunt ferrari-
ae, atque omne genus cuniculorum no-
tum atque usitatum est. totum autem
morum ex omni parte turribus conta-
bulaverant, atque has coriis intexerant.
tum crebris diurnis nocturnisque erup-
tionibus, aut aggeri ignem inferebant,
aut milites occupatos in opere adorie-

bantur; et nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis adaequabant; et apertos cuniculos praeusta et praeacuta materia, et pice fervefacta, et maximi ponderis saxis morabantur, moenibusque appropinquare ²² prohibebant. Muris autem omnibus Gallicis haec fere forma est. trabes directae perpetuae in longitudinem, paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur: hae revinciuntur introrsus, et multo aggere vestiuntur: ea autem, quae diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. iis collocatis et coagmentatis, alius insuper ordo adjicitur; ut idem illud intervallum servetur; neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissae spatiis, singulae singulis saxis interjectis, arte contineantur. sic deinceps omne opus contexitur, dum justa muri altitudo expleatur. hoc quum in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis suos ordines servant: tum, ad utilitatem et defensionem urbium, sum-

nam habet opportunitatem; quòd et ab incendio lapis, et ab ariete materia defendit; quae, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta, neque perumpi neque distrahi potest. Iis tot rebus impedita oppugnatione; milites, quum toto tempore, luto, frigore, et assiduis imbribus tardarentur; tamen continenti labore omnia haec superaverunt; et diebus xxv aggerem latum pedes cccxxx, altum pedes lxxx, exstruxerunt. quum is murum hostium penè contingeret; et Caesar ad opus consuetudine excubaret; militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paullo ante III vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant; eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. alii faeces atque aridam materiem, de muro in aggerem eminus jaciebant; picem alii, reliquasque res quibus ignis excitari potest, fundebant: ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. tamen, quòd insti-

tuto Caesaris duae semper legiones pro castris excubabant; pluresque partitis temporibus in opere erant: celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggeremque interscinderent; omnis verò ex castris multitudo, ad restinguendum concurreret. Quum in omnibus locis, consumpta jam reliqua parte noctis, pugnaretur; semperque hostibus spes victoriae redintegraretur; eò magis, quòd deustos turrium pluteos videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertabant; semperque ipsi recentes defessis succederent; omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur: accidit inspectantibus nobis, quod, dignum memoria visum, praetermittendum non existimavimus. quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transditas glebas in ignem è regione turris projiciebat; scorpione ab latere dextro transiectus, exanimatusque, concidit: hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munereungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero,

successit tertius; et tertio, quartus: nec ille prius est à propugnatoribus vacuus relictus locus, quàm, restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia exper-²⁵ti Galli; quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante et jubente Vercingetorige. id silentio noctis conati, non magna jactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quòd neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant; et palus, quae perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. jamque hoc facere noctu apparabant, quum matresfamilias repente in publicum procurrerunt, fientesque projectae ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura et virium infirmitas impediret. ubi eos perstare in sententia viderunt, quòd plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit; conclamare, et significare de fuga Romanis coeperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equi-

26 **tatu Romanorum viae praeoccuparentur, consilio destiterunt. Postero die Caesar, promotae turri, directisque operibus quae facere instituerat; magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est; quod paullo incantius custodias in muro dispositas videbat. suosque languidius in opere versari iussit; et, quid fieri vellet, ostendit. legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriae perciperent; iis, qui primi murum ascendissent, praemia proposuit; militibusque signum dedit. illi subito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter complerunt. Hostes renova perterriti, muro turribusque dejecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt; hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contra veniretur, acie instructa depugnarent. ubi neminem in aequum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt; veritine omnino spes omnis fugae tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: parsque ibi,**

quum angusto exitu portarum se ipsi premerent, à militibus; pars jam egressa portis, ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui praedae studeret. sic, et Genabensi caede, et labore operis incitati; non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium; vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. quos ille, multa jam nocte, silentio sic ex fuga excepit, (veritus ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oriretur,) ut, procul in via dispositis familiaribus suis principibusque civitatum, disparandos deducendosque ad suos curaret, quae cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat. Postero die, concilio convocato, consolatus cohortatusque est; ²⁸ ‘ ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virtute, neque in acie vicisse Romanos; sed artificio quodam, et scientia oppugnationis; cujus rei fuerint ipsi imperiti: errare, siqui in bello omnes secundos rerum proventus expectent: sibi nun-

'quam placuisse Avaricum defendi; cu-
 'jus rei testes, ipsos haberet: sed fac-
 'tum imprudentia Biturigum, et nimia
 'obsequentia reliquorum, uti hoc in-
 'commodum acciperetur: id tamen se
 'celeriter majoribus commodis sanatu-
 'rum: nam quae ab reliquis Gallis ci-
 'vitates dissentirent, has sua diligentia
 'adjuncturum; atque unum consilium
 'totius Galliae effecturum; cujus con-
 'sensu ne orbis quidem terrarum possit
 'obstare: idque se prope jam effectum
 'habere: interea aequum esse, ab iis,
 'communis salutis causa, impetrari, ut
 'castra munire instituerent, quo facilius
 'hostium repentinos impetus sustinere
 'possent.' fuit haec oratio non ingrata
 Gallis; maxime, quod ipse animo non
 defecerat: tanto accepto incommodo;
 neque se in occultum abdiderat, et con-
 spectum multitudinis fugerat: plusque
 animo providere et praesentire existima-
 batur, quod, re integra, primò incen-
 dendum Avaricum, post deserendum
 censuerat. itaque, ut reliquorum Impe-
 ratorum res adversae auctoritatem mi-
 nuunt; sic hujus ex contrario dignitas,

incommodo accepto, in dies augebatur. simul in spem veniebant, ejus affirmatione, de reliquis adjungendis civitatibus. primun̄que eo tempore Galli castra munire instituerunt; et sic sunt animo consternati homines infueti laborum, ut omnia, quae imperarentur, sibi patienda existimarent. Nec minus, 29 quàm est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret; atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat; quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia, facillimè capi posset. qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat. simul, ut diminutae copiae redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem, et quam ante diem, in castra adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus in Gallia numerus, conquiri et ad se mitti jubet. his rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. interim Theutomatus Olloviconis filius, rex Nitiobrigum, cujus pater ab senatu nostro amicus erat appellatus;

cum magno equitum suorum numero,
 et quos ex Aquitania conduxerat, ad
 39 eum pervenit. Caesar Avarici com-
 plures dies commoratus, summamque
 ibi copiam frumenti et reliqui commeat-
 ūs nactus; exercitum ex labore atque
 inopia refecit. jam prope hieme confec-
 ta; quum ipso anni tempore ad geren-
 dum bellum vocaretur, et ad hostem
 proficisci constituisset, siue eum ex pa-
 ludibus silvisque elicere, siue obsidione
 premere posset: legati ad eum principes
 Aeduorum veniunt, oratum, ' ut maxi-
 ' me necessario tempore civitati subve-
 ' niat: summo esse in periculo rem;
 ' quòd, quum singuli magistratus anti-
 ' quitus creari, atque regiam potesta-
 ' tem annum obtinere consuessent; duo
 ' magistratum gerant; et se uterque e-
 ' orum legibus creatum esse dicat: ho-
 ' rum esse alterum Convictolitanem, flo-
 ' rentem et illustrem adolescentem; ab-
 ' terum Cotum, antiquissima familia na-
 ' tum, atque ipsum hominem summae
 ' potentiae et magnae cognationis, cu-
 ' jus frater Vedeliacus proximo anno
 ' eundem magistratum gesserit: civita-

tem omnem esse in armis ; divisum fe-
natum ; divisum populum, in suas cu-
jusque eorum clientelas : quod si diu-
tius alatur controversia ; fore, uti pars
cum parte civitatis confligat : id ne
accidat, positum in ejus diligentia at-
que auctoritate.' Caesar, etsi à bello 31
atque hoste discedere, detrimentosum
esse existimabat ; tamen non ignorans,
quanta ex dissensionibus incommoda o-
riri consuissent ; ne tanta et tam con-
juncta populo R. civitas, quam ipse
semper ahuisset omnibusque rebus orna-
set, ad vim atque ad arma descenderet ;
atque ea pars, quae minus sibi confide-
ret, auxilia à Vercingetorige accerferet ;
huic rei praevertendum existimavit. et
quod, legibus Aeduorum, iis, qui sum-
mum magistratum obtinerent, excedere
ex finibus non liceret ; ne quid de jure
aut legibus eorum diminuisse videretur,
ipse in Aeduos proficisci statuit ; sena-
tumque omnem, et quos inter contro-
versia esset, Decetiam ad se evocavit.
quum prope omnis civitas eò convenis-
set ; docereturque, paucis clam vocatis,
alio loco, alio tempore, atque oportue-

rit, fratrem à fratre renunciatum; quum
 leges, duos ex una familia, vivo utro-
 que, non solum magistratus creari veta-
 rent, sed etiam in senatu esse prohibe-
 rent: Cotum, magistratum deponere
 coëgit: Conviſtolitanem, qui per sacer-
 dotes, more civitatis, intermissis magis-
 tratribus, esset creatus, potestatem obti-
 32 nere jussit. Hôc decreto interposito;
 cohortatus Aeduos, ut controversiarum
 ac dissensionum obliviscerentur; atque
 omissis omnibus rebus, huic bello servi-
 rent; eaque, quae meruissent, praemia
 ab se, devicta Gallia, expectarent; e-
 quitatumque omnem, et peditum millia
 x sibi celeriter mitterent, quae in prae-
 ſidiis rei frumentariae causa disponeret:
 exercitum in duas partes divisit. i v le-
 giones in Senones Parisiosque, Labieno
 ducendas dedit: v i ipse in Arvernos, ad
 oppidum Gergoviam secundum flumen
 Elaver duxit. equitatûs partem illi at-
 tribuit; partem sibi reliquit. quâ re cog-
 nita; Vercingetorix, omnibus inter-
 ruptis ejus fluminis pontibus, ab altera
 33 parte fluminis iter facere coepit. Quum
 uterque utrique esset exercitus in con-

spectu, fereque è regione castris castra poneret; dispositis exploratoribus, nec ubi effecto ponte Romani copias transducerent: erat in magnis Caesari difficultatibus res, ne majorem aestatis partem flumine impediretur; quòd non fere ante autumnum Elaver vado transiri soleat. itaque, ne id accideret; silvestri loco castris positus, è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat; postero die cum II legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit; demptis quartis quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. his quam possent longissime progredi iussis; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum; iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit. celeriter effecto opere, legionibusque transductis, et loco castris idoneo delecto; reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita; ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur; magnis itineribus antecessit. Caesar ex eo loco 34

quintis castris Gergoviam pervenit : equestrique proelio eo die levi factō; perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat; de expugnatione desperavit: de obsessio-
ne non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. at Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positis; mediocribus circum se intervallis, separatim singularum civitatum copias collocaverat. atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, qua despici poterat; horribilem speciem praebat. principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se quotidie convenire jubebat; seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur. neque ullum fere diem intermittebat, quin, equestri proelio, interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atque ex omni parte circumcisus; (quem si tenerent nostri, et aquae magna parte, et pabulatione libera, prohibitori hostes videbantur:) sed

is locus praesidio ab iis non nimis firmo tenebatur. tum silentio noctis, Caesar ex castris egressus; prius quam subsidium ex oppido venire posset, dejecto praesidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit; fossamque duplicem duodecim pedum a majoribus castris ad minima perduxit; ut tutò ab repentino hostium incurfu, etiam singuli commere possent. Dum haec ad Gergoviam geruntur; 38
 Convictolitanis Aeduus, cui magistratum adjudicatum a Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernibus pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, amplissima familia nati adolescentes. cum iis praemium communicat; hortaturque eos, ‘ ut se liberos, et imperio natos, meminerint: unam esse Aeduorum civitatem, quae certissimam Galliae victoriam distineat: ejus auctoritate reliquas contineri; qua transducta, locum confitendi Romanis in Gallia non fore: esse nonnullo se Caesaris beneficio affectum; sic tamen, ut justissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus com-

‘ muni libertati tribuere. cur enim potius
 ‘ Aedui de suo jure et de legibus ad Cae-
 ‘ sare[m] disceptatorem, quam Romani
 ‘ ad Aeduos, veniant?’ celeriter ado-
 lescentibus et oratione magistratus et
 praemio deductis, quum se vel principes
 ejus consilii fore profiterentur, ratio per-
 ficiendi quaerebatur; quòd civitatem te-
 mere ad suscipiendum bellum adduci pos-
 se non confidebant. placuit, ut Litavi-
 cus decem illis millibus, quae Caesari
 ad bellum mitterentur, praeficeretur;
 atque ea ducenda curaret; fratresque
 ejus ad Caesarem praecurrerent: reliqua,
 qua ratione agi placeat, constituunt.

36. Litavicus, accepto exercitu; quum mil-
 lia passuum circiter xxx ab Gergovia
 abesset, convocatis subito militibus, la-
 crimans; ‘ quòd proficiscimur,’ inquit,
 ‘ milites? omnis noster equitatus, no-
 ‘ bilitas omnis interiit. principes civi-
 ‘ tatis Eporedorix et Virдумarus, insi-
 ‘ mulati prodicionis ab Romanis; indic-
 ‘ ta causa, interfecti sunt. haec ab his cog-
 ‘ noscite, qui ex ipsa caede fugerunt;
 ‘ nam ego, fratribus atque omnibus pro-
 ‘ pinquis meis interfectis, dolore probi-

‘beor, quae gesta sunt, pronunciare.’
producuntur ii, quos ille edocuerat quae
dici vellet: atque eadem, quae Litavi-
cus pronunciauerat, multitudini expo-
nunt: ‘multos equites Aeduorum in-
‘terfectos, quòd collocti cum Arver-
‘nis dicerentur; ipsos se inter multitu-
‘dinem militum occulasse, atque ex
‘media caede profugisse.’ conclamant
Aedui; et Litavicum obsecrant, ut sibi
consulat. ‘quasi vero,’ inquit ille,
‘consilii sit res; ac non necesse sit nobis
‘Gergoviam contendere, et cum Ar-
‘vernīs nosmet conjungere. an dubi-
‘tamus, quin, nefario facinore admisso,
‘Romani jam ad nos interficiendos con-
‘currant? proinde, si quid in nobis a-
‘nimi est, persequamur eorum mortem,
‘qui indignissime interierunt; atque hos
‘latrones interficiamus:’ ostendit cives
Romanos, qui ejus praesidii fiducia tna
erant. continuo magnum numerum fru-
menti comestusque diripit; ipsos cru-
deliter excruciatos interficit: nuncios
tota civitate Aeduorum dimittit: eodem
mendacio, de caede equitum et princi-
pum, permovet: hortatur, ut simili ra-

37 tione, atque ipse fecerit, suas injurias
 37 persequantur. Eporedorix Aeduus,
 summo loco natus adolescens, et sum-
 mae domi potentiae; et una Virduma-
 rus, pari aetate et gratia, sed genere
 dispari; quem Caesar sibi ab Divitiaco
 transditum, ex humili loco ad summam
 dignitatem perduxerat; in equitum nu-
 mero convenerant, nominatim ab eo e-
 vocati. his erat inter se de principatū
 contentio; et, in illa magistratum con-
 troversia, alter pro Convictolitane, al-
 ter pro Coto summis opibus pugnave-
 rat. ex iis Eporedorix, cognito Litavi-
 ci consilio, media fere nocte rem ad
 Caesarem desert; orat, 'ne patiatur ci-
 'vitatem, pravis adolescentium consi-
 'liis, ab amicitia populi Romani defi-
 'cere: quod futurum provideat, si se
 'tot hominum milia cum hostibus con-
 'junxerint; quorum salutem neque pro-
 'pinqui negligere, neque civitas levi
 38 'momento aestimare posset.' Magna
 affectus sollicitudine hōc nuncio Caesar,
 quod semper Aeduorum civitati prae-
 cipue indulserat; nulla interposita du-
 bitatione, legiones expeditas IV, equi-

tatumque omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra; quòd res in celeritate posita esse videbatur. C. Fabium legatum, cum legionibus II, castris praesidio relinquit. fratres Litavici, quum comprehendi jussisset, paullo ante reperit ad hostes profugisse. adhortatus milites, 'ne, necessario tempore, itineris labore permoveantur;' cupidissimis omnibus, progressus millia passuum xxv, agmen Aeduum conspicatus, immisso equitatu iter eorum moratur atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem et Viridumarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari suosque appellare jubet. iis cognitis, et Litavici fraude perspecta; Aedui manus tendere, deditionem significare, et, proiectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus, cum suis clientibus, quibus nefas more Gallorum est, etiam in extrema fortuna, deserere patronos; Gergoviam profugit. Caesar, nunciis ad civitatem Aeduum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure

belli interficere potuisset; tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis; castra ad Gergoviam movit. medio fere itinere, equites a Fabio missi, quanto res in periculo esset, exponunt: ‘ summis
 ‘ copiis castra oppugnata’ demonstrant,
 ‘ quum crebro integri defessis succederent, nostrosque assiduo labore defatigarent; quibus, propter magnitudinem castrorum, perpetuo esset iisdem
 ‘ in vallo permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum, multos vulneratos: ad haec sustinenda, magno usui fuisse tormenta:
 ‘ Fabium, discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere caeteras; pluteosque vallo addere, et se in posterum diem similem ad casum parare.’ iis rebus cognitis Caesar, summo studio militum, ante ortum solis in castra pervenit.

40 Dum haec ad Gergoviam geruntur; Aedui, primis nunciis à Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas; quae maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeat pro re comper-

ta. bona civium Romanorum diripiunt; caedes faciunt; in servitutem abstrahunt. adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit; ut, facinore admissio, ad sanitatem reverti pudeat. M. Aristium tribunum militum, iter ad legionem facientem, fide data, ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constiterant: hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes, diem noctemque obsident: multis utrimque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant. interim nuncio allato, 'omnes eorum milites in potestate Caesaris teneri;' concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quaestionem de bonis direptis decernunt. Litavici fratrumque bona publicant: legatos ad Caesarem, sui purgandi gratia, mittunt. haec faciunt, recuperandorum suorum causa. sed, contaminati facinore; et capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat; et timore poenae exterriti; consilia clam de bello inire incipi-

unt, civitatesque reliquas legationibus sollicitant. quae tametsi Caesar intelligebat; tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: ‘ nihil se, propter inscientiam levitatemque vulgi, gravius de civitate judicare; neque de sua in Aeduos benevolentia diminuere.’ ipse majorem Galliae motum expectans, ne ab omnibus civitatibus circumfisteretur, consilia inibat, quemadmodum à Gergovia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio nata a timore defectionis, similis fugae videretur. Haec cogitanti, accidere visa est facultas rei bene gerendae. nam quum minora in castra, operis perspiciendi causa, venisset; animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus; qui, superioribus diebus, vix prae multitudine cerni poterat. admiratus, quaerit ex perfugis causam; quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. constabat inter omnes, quod jam ipse Caesar per exploratores cognoverat; dorsum esse ejus jugi prope aequum; sed hac silvestre et angustum, qua esset aditus ad

alteram partem oppidi : vehementer huic illos loco timere : nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amifissent, quin penè circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur : ad hunc munierum locum omnes à Vercingetorige evocatos. Hac recognita, Caesar mittit complures equitum turmas eò de media nocte : iis imperat, ut paullo tumultuosius omnibus in locis pervagentur. prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci, deque iis stramenta detrahi ; milionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet : his paucos addit equites, qui latius, ostentationis causa, vagarentur : longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. haec procul ex oppido videbantur ; ut erat à Gergovia despectus in castra : neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. legionem unam eodem jugo mittit, et paulum progressam inferiore loco constituit, silvisque occultat. augetur Gallis suspicio ; atque omnes illò munitionum copiae transf-

ducuntur. vacua castra hostium Caesar
 conspicatus; tectis insignibus suorum,
 occultatisque signis militaribus, raros
 milites, ne ex oppido animadverteren-
 tur, ex majoribus castris in minora
 transducit: legatisque, quos singulis le-
 gionibus praefecerat, quid fieri velit, of-
 tendit: in primis monet, ut contineant
 milites, ne studio pugnandi aut spe prae-
 dae longius progrediantur: quid iniqui-
 tas loci habeat incommodi, proponit:
 hoc, una celeritate posse vitari: occasi-
 onis esse rem, non proelii. his rebus
 expositis, signum dat, et ab dextra parte
 alio adscensu eodem tempore Aeduos
 43 mittit. Oppidi murus ab planitie at-
 que initio adscensus, recta regione, si
 nullus anfractus intercederet, M C C pas-
 sus aberat. quidquid huic circuitus ad
 molliendum clivum accesserat, id spati-
 um itineris augebat. a medio fere colle
 in longitudine, ut natura montis ferebat,
 ex grandibus faxis VI pedum murum,
 qui nostrorum impetum tardaret, prae-
 duxerant Galli; atque, inferiore omni
 spatio vacuo relicto, superiorem partem
 collis, usque ad murum oppidi, densissi-

mis castris compleverant. milites, signo dato, celeriter ad munitionem perveniunt; eamque transgressi, trinis castris potiuntur. ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus rex Nitiobrigum subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus praedantium militum eriperet. Consecutus id 14 quod animo proposuerat Caesar, receptui cani iussit; legionisque decimae, quantum erat concionatus, signa constitere. at reliquarum milites legionum, non exaudito tubae sono, quod satis magna vallis intercedebat; tamen a tribunis militum, legatisque, ut erat a Caesare praeceptum, retinebantur. sed elati spe celeris victoriae, et hostium fuga, superiorumque temporum secundis proeliis; nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent. neque prius finem sequendi fecerunt, quam muto oppidi portisque appropinquarunt. tum vero ex omnibus urbis partibus orto clamore; qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, quum

hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido ejecerunt. matres-familias, demuro vestem argentumque jactabant; et pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent; neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent. nonnullae de muris per manus demissae, sese militibus transdebant. L. Fabius centurio legionis VIII, quem inter suos ea die dixisse constabat, 'excitari se Avaricensibus praemis; neque commissurum, ut prius quisquam murum ascenderet;' tres suos nactus manipulares, atque ab iis sublevatus, murum adscendit: eos ipse rursus singulos exceptans, in murum

45 extulit. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa convenerant; primo, exaudito clamore; inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri; praemissis equitibus, magno concursu eò contenderunt. eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat. quorum quum magna multi-

tudo convenisset; matres-familias, quae paullo antè Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, et more Gallico passum capillum ostentare, liberosque in conspectu proferre, coeperunt. erat Romanis nec loco, nec numero, aequa contentio: simul, et cursu et spatio pugnae defatigati, non facile recentes atque integros sustinebant. Caesar, quum iniquo loco pugnari, hostiumque augeri copias videret; praemetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, mittit; ut cohortes ex castris celeriter educeret, et sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret: ut, si nostros depulsos loco vidisset; quo minus libere hostes insequerentur, timeret. ipse paullum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat; eventum pugnae expectabat. Quum acerrime cominus pugnaretur; hostes, loco et numero; nostri, virtute confiderent: subito sunt Aedui visi, ab latere nostris aperto; quos Caesar ab dextra parte alio adscensu, manus destinendae causa, miserat. ii, similitudine armorum, ve-

hementer noströs perterruerunt : ac, tametsi dextris humeris exertis animadvertēbantur, quod insigne pacatis esse consueverat ; tamen id ipsum sui fallendi causa, milites ab hostibus factum existimabant. eodem tempore L. Fabius centurio, quique unà murum adscenderant ; circumventi atque interfecti, de muro praecipitabantur. M. Petreius ejusdem legionis centurio, quum portas excindere conatus esset ; a multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis jam vulneribus acceptis ; manipularibus suis, qui illum secuti erant, ‘ quoniam,’ inquit, ‘ me unà vobiscum servare non
 ‘ possum, vestrae quidem certe salutē
 ‘ prospiciam, quos, cupiditate gloriae
 ‘ adductus, in periculum deduxi. vos,
 ‘ data facultate, vobis consulite :’ simul irrupit in medios hostes ; duobusque interfectis, reliquos a porta paullum submovit. conantibus auxiliari suis, ‘ frustra,’ inquit, ‘ meae vitae subvenire conamini, quem jam sanguis viresque
 ‘ deficiunt. proinde hinc abite, dum est
 ‘ facultas ; vosque ad legionem recipite.’ ita pugnans, post paullum concit-

dit, se suis saluti fuit. Nostri, quoniam 48
 undique premerentur, XLVI centurionibus
 amissis, dejecti sunt loco: sed intolera-
 ntius Gallos insequentes, legio X
 tardavit; quae pro subsidio paullo aq-
 uoïore loco consisterat. hanc rursus
 XIII legionis cohortes exceperunt; quae
 ex castris minoribus eductae, cum T.
 Sextio legato ceperant locum superio-
 rem. legiones, ubi primum planitiem
 attigerunt, infestis contra hostes signis
 consisterunt. Vercingetorix ab radici-
 bus collis suos intra munitiones reduxit.
 eo die, milites sunt paullo minus DCC
 desiderati. Postero die Caesar, concio- 49
 ne advocata, temeritatem cupiditatem-
 que militum reprehendit; ‘quod sibi
 ‘ ipsi iudicavissent, quò procedendum,
 ‘ aut quid agendum videretur; neque,
 ‘ signo recipiendi dato, constitissent; ne-
 ‘ que a tribunis militum legatisque reti-
 ‘ neri potuissent:’ exposito, ‘quid ini-
 ‘ quitas loci posset; quid ipse ad Ava-
 ‘ ricum sensisset, quum, sine duce et si-
 ‘ ne equitatu deprehensis hostibus, ex-
 ‘ ploratam victoriam dimisisset, ne par-
 ‘ vum modo detrimentum in conten-

5 tione propter iniquitatem loci acciperet. quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset; tantopere licentiam arrogantiamque reprehendere, quòd plus se, quam imperatorem, de victoria atque exitu rerum sentire existimarent: non minus se in milite modestiam et continentiam, quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare.' Hac habitaconcione: et ad extremum confirmatis militibus; 'ne quòd hanc causam animo permoverentur; neu, quòd iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent;' eadem de profectioe cogitans, quae ante senserat; legiones ex castris eduxit: aciemque idoneo loco constituit. quum Vercingetorix nihilo magis in aequum locum descenderet; levi factò equestri proelio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. quum hoc idem postero die fecisset: satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos, factum existimant; in Aeduos movit ca-

tra. ne tum quidem infecutis hostibus;
III die ad flumen Elaver pontem refe-
cit, atque exercitum transduxit. Ibi à 51
Virдумaro atque Eporedorige Aeduis
appellatus, discit, 'cum omni equitatu
' Litavicum ad sollicitandos Aeduos
' profectum; opus esse et ipsos antee-
' dere, ad confirmandam civitatem.' et-
si multis jam rebus perfidiam Aeduorum
Caesar perspectam habebat, atque horum
discessu admaturari defectionem civita-
tis existimabat; tamen retinendos eos
non censuit; ne aut inferre injuriam
videretur, aut dare timoris aliquam sus-
picionem. discedentibus his, breviter
sua in Aeduos merita exposuit: 'quos
' et quàm humiles accepisset, compulsos
' in oppida, multatos agris, omnibus e-
' reptis copiis, imposito stipendio, obsi-
' dibus summa cum contumelia extortis:
' quam in fortunam, quamque in ampli-
' tudinem deduxisset; ut non solum in-
' pristinum statum redissent, sed omni-
' um temporum dignitatem et gratiam
' antecessisse viderentur.' his datis man-
datis, eos ab se dimisit. Noviodunum 52
erat oppidum Aeduorum, ad ripas Li-

geris opportuno loco positum. huc Caesar omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, hujus belli causa, in Italia atque Hispania coemptorum, miserat. eo quum Eporedorix Virдумarusque venissent, et de statu civitatis cognovissent; ‘Litavicum Bibracte ab Aeduis
 ‘receptum, quod est oppidum apud eos
 ‘maximae auctoritatis; Convictolitane
 ‘nem magistratum, magnamque partem
 ‘senatus, ad eum convenisse; legatos
 ‘ad Vercingetorigem de pace et amicitia
 ‘concilianda publice missos:’ non praetermittendum tantum commodum existimaverunt. itaque, interfectis Novioduni custodibus, quique eò negotiandi aut itineris causa convenerant; pecuniam atque equos inter se partiti sunt. obsides civitatum, Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt. oppidum, quòd ab se teneri non posse judicabant; ne cui esset usui Romanis, incenderunt. frumenti quod subito portuerunt, navibus avexerunt; reliquum,

flumine atque incendio corruperunt. ipsi ex finitimis regionibus copias cogere; praesidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere; equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris causa, ostentare coeperunt; si aut re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex Provincia expellere possent. quam ad spem multum eos adjuvabat, quòd Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado transiri non posse videretur. Quibus rebus cognitis, Caesar maturandum sibi censuit; si esset in perficiendis pontibus periclitandum; ut prius, quam essent majores eo copiae coactae, dimicaret. nam ut, commutato consilio, iter in Provinciam converteret; id ne tum quidem necessariò faciendum existimabat: quum infamia atque indignitas rei, et oppositus mons Cebenna, viarumque difficultas impediebat; tum maxime, quod adjungi Labieno, atque iis legionibus quas unà miserat, vehementer cupiebat. itaque, admodum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim pervenit: vadoque per equites invento

pro rei necessitate opportuno, ut brachia modò atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent; disposito equitatu qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit. frumentumque in agris, et copiam pecoris nactus; repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit.

54 Dum haec apud Caesarem geruntur: Labienus, eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis praesidio; cum IV legionibus Lutetiam proficiscitur; (id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanae:) cujus adventu ab hostibus cognito, magnae ex finitimis civitatibus copiae convenerunt. summa imperii transditur Camulogeno Aulerco; qui prope confectus aetate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. is, quum animadvertisset perpetuam esse paludem, quae influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret; hinc confedit: nostrosque transitu prohibere instituit. Labienus

primò vineas agere, cratibus atque agere paludem explere, atque iter munire conabatur. postquam id difficilius confieri animadvertit; silentio e castris III vigilia egressus, eodem quo venerat itinere Melodunum pervenit. id est oppidum Senonum in insula Sequanae positum, ut paullo antè Lutetiam diximus. deprehensis navibus circiter L, celeriterque conjunctis, atque eò militibus impositis; et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata; sine contentione oppido potitur. resectoque ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit; et secundo flumine ad Lutetiam iter facere coepit. hostes, re cognita ab iis qui a Meloduno profugerant; Lutetiam incendi, pontesque ejus oppidi rescindi jubent. ipsi, profecti palude; in ripis Sequanae, è regione Lutetiae, contra Labieni castra confidunt. Jam Caesar à Gergovia discessisse audiebatur: jam de Aeduorum defectione, et secundo Galliae motu, rumores afferebantur; Gallique in colloquiis, 'interclusum itinere et

‘ Ligere Caesarem, inopiâ frumenti co-
 ‘ actum, in Provinciam contendisse’ con-
 firmabant. Bellovaci autem, defectione
 Aeduorum cognita; qui ante erant per
 se infideles, manus cogere atque aperte
 bellum parare coeperunt. tum Labie-
 nus, tanta rerum commutatione, longe
 aliud capiendum consilium, atque antea
 senserat, intelligebat. neque jam, ut a-
 liquid acquireret, proelioque hostes la-
 cesseret; sed ut incolumem exercitum
 Agendicum reduceret, cogitabat. nam-
 que altera ex parte, Bellovaci, (quae
 civitas in Gallia maximam habet opini-
 onem virtutis,) instabant; alteram, Ca-
 mulogenus parato atque instructo exer-
 citu tenebat: tum legiones à praesidio
 atque impedimentis interclusas, maxi-
 mum flumen distinebat. tantis subito
 difficultatibus objectis, ab animi virtu-
 56 te auxilium petendum videbat. Ita-
 que sub vesperum concilio convocato;
 cohortatus, ut ea, quae imperasset, dili-
 genter industrieque administrarent; na-
 ves, quas à Meloduno deduxerat, sin-
 gulas equitibus Romanis attribuit: et,
 primâ confectâ vigiliâ, IV. millia passu-

um secundo flumine progredi silentio, ibique se expectare, jubet: v cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris praesidio relinquit: v ejusdem legionis reliquas, de mediâ nocte, cum omnibus impedimentis, adverso flumine, magno tumultu proficisci imperat. conquirat etiam lintres; has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit: ipse post paulo, silentio egressus cum III legionibus, eum locum petit quò naves appelli jufferat. eò quum esset ventum; exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur. exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio praefecerat; celeriter transmittitur. uno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, 'in castris Romanorum praeter consuetudinem tumultuari, et magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, et paulo infra milites navibus transportari.' quibus rebus auditis: quòd existima-

bant tribus locis transire legiones, at-
 que omnes perturbatos defectione Ae-
 duorum fugam parare; suas quoque co-
 pias in tres partes distribuerunt. nam,
 praesidio è regione castrorum relicto; et
 parva manu Metiosedum versus missa,
 quae tantum progrediretur quantum
 naves processissent; reliquas copias con-
 tra Labienum duxerunt. prima luce, et
 nostri omnes erant transportati, et hos-
 tium acies cernebatur. Labienus, mili-
 tes cohortatus, ' ut suae pristinae virtu-
 ' tis et tot secundissimorum proeliorum
 ' memoriam tenerent; atque ipsam Cae-
 ' sarem, cujus ductu saepe numero hos-
 ' tes superassent, praesentem adesse ex-
 ' istimarent;' dat signum proelii. primo
 concursu; ab dextro cornu, ubi VII le-
 gio constiterat, hostes pelluntur atque
 in fugam conjiciuntur. ab sinistro, quem
 locum XII legio tenebat; quum primi
 ordines hostium transfixi pilis concidif-
 sent, tamen acerrime reliqui resistebant,
 nec dabat suspensionem fugae quisquam.
 ipse dux hostium Camulogenus suis ade-
 rat, atque eos cohortabatur. at, incerto
 etiam nunc exitu victoriae; quum VII

legionis Tribunis esset nunciatum quae in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. ne eo quidem tempore quisquam loco cessit; sed circumventi omnes, interfectique sunt. eandem fortunam tulit Camulogenus. at ii, qui praesidio contra castra Labieni erant relictique, quum proelium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt; neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. sic, cum suis fugientibus permisti, quos non silvae montesque texerunt; ab equitatu sunt interfecti. hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitus relictas erant; inde, cum omnibus copiis, ad Caesarem pervenit. Defectione Aeduorum cognita, bellum augetur: legationes in omnes partes circummittuntur. quantum gratia, auctoritate, pecunia valent; ad sollicitandas civitates nituntur. nacti obsides, quos Caesar apud eos deposuerat; horum supplicio dubitantes teritant. petunt à Vercingetorige Aedui, ut ad se veniant; rationesque belliger-

rendi communicet. re impetrata, contendunt ut ipsis summa imperii tradatur: et, re in controversiam deducta, totius Galliae concilium Bibracte indicitur. eodem conveniunt undique frequentes: multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. ab hoc concilio, Rhemi, Lingones, Treviri abfuerunt. illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treviri, quod aberant longius, et ab Germanis premebantur; quae fuit causa, quare toto abessent bello, et neutris auxilia mitterent. magno dolore Aedui ferunt, se dejectos principatu: queruntur fortunae commutationem; et Caesaris indulgentiam in se requirunt. neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. inviti summae spei adolescentes, Eporedorix et Viridumarus, 59 Vercingetorigi parent. Ille imperat reliquis civitatibus obsides. denique ei rei constituit diem. huc omnes equites, xv millia numero, celeriter convenire jubet. 'peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum' dicit: 'neque fortu-

nam tentaturum, aut in acie dimica-
 turum: sed, quoniam abundet equita-
 tu; perfacile esse factu, frumentatio-
 nibus pabulationibusque Romanos pro-
 hibere. aequo modo animo sua ipsi
 frumenta corrumpant, aedificiaque in-
 cendant; quae rei familiaris jacturam,
 perpetuum imperium libertatemque se-
 consequi videant. his constitutis re-
 bus; Aeduis, Segusianisque, qui sunt
 finitimi Provinciae, x millia peditum
 imperat; huc addit equites DCCC: his
 praeficit fratrem Eporedorigis; bellum-
 que inferre Allobrogibus jubet. altera
 ex parte, Gabalos, proximisque pa-
 gos Arvernorum; in Helvios: item
 Ruthenos Gadurcosque, ad fines Vol-
 carum Arecomicorum depopulandos,
 mittit. nihilominus clandestinis nun-
 ciis legationibusque, Allobroges sollici-
 tat; quorum mentes nondum a superi-
 ore bello resedisse sperabat. horum prin-
 cipibus, pecunias; civitati autem, im-
 perium totius provinciae, pollicetur.
 Ad hos omnes casus provisae erant prae-
 sidia cohortium duarum et viginti; quae
 ex ipsa coacta Provincia, ab L. Caesare

legato ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis proelio congressi, pelluntur; et, C. Valerio Donatore Caburi filio principi civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis, magna cum cura et diligentia suos fines tinentur. Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat; et, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat; trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat; equitesque ab his accersit, et levis armaturae pedites, qui inter eos proellari consueverant. eorum adventu; quod minus idoneis equis utebantur; a tribunis militum, reliquisque, sed et equitibus Romanis, atque evocatis, equos sumit Germanisque distribuit. Interea dum haec geruntur; hostium copiae ex Arvernibus, equitesque qui totae Galliae erant imperati, conveniunt. magno horum coacto numero: quum Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facili-

us subsidium Provinciae ferri posset; circiter millia passuum x ab Romanis, trinis castris Vercingetorix confedit; convocatisque ad consilium praefectis equitum, 'venisse tempus victoriae' demonstrat: 'fugere in Provinciam Romanos, Galliaque excedere: id sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse; ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici: majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem bellandi facturos. proinde, agmine impeditos adoriantur. si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur; iter confici non posse: *si*, (id quod magis futurum confidat,) relictis impedimentis, suae salutis consulant; et usu rerum necessariarum, et dignitate spoliatum iri. nam, de equitibus hostium; quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, et terrori hostibus futurum.' conclamant equites, 'sanc-tissimo jurejurando confirmari oportere; ne tecto recipiatur, ne ad liberos,

‘ ne ad parentes, ne ad uxorem aditum
‘ habeat, qui non bis per hostium agmen
61 ‘ perequitâisset.’ Probata re, atque omnibus jurejurando adactis; postero die, in tres partes distributo equitatu, duae se acies à duobus lateribus ostendunt; una a primo agmine iter impedire coepit. qua re nunciata, Caesar suum quoque equitatum tripartito divisum ire contra hostem jubet. pugnatur unà omnibus in partibus. consistit agmen. impedimenta inter legiones recipiuntur. si qua in parte nostri laborare, aut gravius premi videbantur; eò signa inferri Caesar, aciemque converti jubebat: quae res et hostes ad insequendum tardabat, et nostros spe auxilii confirmabat. tandem Germani ab dextro latere, summum jugum nacti, hostes loco depellunt: fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis confederat, persequuntur; compluresque interficiunt. qua re animadversa; reliqui, ne circumvenirentur veriti, se fugae mandant. omnibus locis fit caedes. tres nobilissimi Aedui capti, ad Caesarem perducuntur; Cotus praefectus equi-

tum, qui controversiam cum Convictolitanis proximis comitiis habuerat; et Cavarillus, qui, post defectionem Litavici, pedestribus copiis praefuerat; et Eporedorix, quo duce, ante adventum Caesaris, Aedui cum Sequanis bello contenderant. Fugato omni equitatu; Ver-⁶²cingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit; protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, interfacere coepit; celeriterque impedimenta ex castris educi, et se subsequi iussit. Caesarem, impedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus praesidio relictis, sequutus, quantum diei tempus est passum; circiter III millibus hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. perspecto urbis situ, perterritisque hostibus; quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi: adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit. Ipsum erat oppidum in colle summo, ad-⁶³modum edito loco; ut, nisi obsidione, expugnari non posse videretur: cuius collis radices, duo duabus ex partibus

flumina subleebant. ante oppidum planities circiter milia passuum 111 in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. sub muro, quae pars collis ad orientem Solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleverant; fossamque, et maceriam sex in altitudinem pedum praeduxerant. ejus munitionis, quae ab Romanis instituebatur, circuitus, XI milia passuum tenebat. castra opportunis locis erant posita; ibique castella XXI I I facta; in quibus castellis interdum stationes disponebantur, ne qua subito irruptio fieret: haec eadem, noctu, excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur. Opere in-
 64 fituto; fit equestre proelium in ea planitie, quam, intermissam collibus, 111 millium passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. summa vi ab utrisque contenditur. laborantibus nostris, Caesar Germanos submittit; legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. praesidio legionum addito, nostris ani-

mus augetur: hostes in fugam coniecti, se ipsi multitudine impediunt; atque angustioribus portis [relictis] coarctantur. Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. fit magna caedes. nonnulli; relictis equis, fossam transire et maceriam transcendere conantur. paululum legiones Caesar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur; venire ad se confestim existimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis; Germani sese recipiunt. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem a se equitatum noctu dimittere. discedentibus mandat, ut
' suam quisque eorum civitatem adeat;
' omnesque, qui per aetatem arma ferre possent, ad bellum cogant. sua in illos merita' proponit; obtestaturque, ut suae salutis rationem habeant; ne se, de communi libertate optime meritum, in cruciatum hostibus dedant:

' qui si indiligentiores fuerint, millia ho-
 ' minum LXXX delecta secum interitu-
 ' ra' demonstrat: ' ratione inita, fru-
 ' mentum se exiguè dierum xxx habe-
 ' re, sed paullo etiam longius tolerare
 ' posse parcendo.' his datis mandatis;
 qua erat nostrum opus intermissum, se-
 cundâ vigiliâ silentio equitatum dimit-
 tit: frumentum omne ad se ferri jubet:
 capitis poenam iis, qui non paruerint,
 constituit: pecus, cujus magna erat ab
 Mandubiis compulsâ copia, viritim dis-
 tribuit: frumentum parcè et paullatim
 metiri instituit: copias omnes, quas
 pro oppido collocaverat, in oppidum re-
 cipit. his rationibus auxilia Galliae ex-
 spectare, et bellum administrare parat.

66 Quibus rebus cognitis ex perfugis et
 captivis; Caesar haec genera munitio-
 nis instituit. fossam pedum xx directis
 lateribus duxit; ut ejus solum tantun-
 dem pateret, quantum summa labra dif-
 tabant: reliquas omnes munitiones ab
 ea fossa pedibus cō reduxit: id hoc
 consilio, (quoniam tantum esset necessa-
 rio spatium complexus, nec facile totum
 opus corona militum cingetur;) ne

de improvise aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdium tela in nostros operi destinatos conjicere possent. hęc intermissis spatio; duas fossas, xv pedes latas, eadem altitudine, perduxit: quarum anteriorem, campestribus ac demissis locis, aqua ex flumine derivata complevit. post eas aggerem, et vallum xii pedum extruxit: huic loricas pinnasque adjecit; grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui adscensum hostium tardarent: et turres toto opere circumdedit, quae pedes Lxxx inter se distarent. Erat uno tempore 67 et materiari, et frumentari, et tantas munitiones fieri necesse; diminutis nostris copiis, quae longius ab castris progrediebantur: et nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere summa vi conabantur. quare ad haec rursus opera addendum Caesar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abscissis, atque horum dolabratis atque praecutis

cacuminibus; perpetuae fossae, quinos
 pedes altae, ducebantur. huc illi stipi-
 tes dimissi; et ab infimo revincti, ne re-
 velli possent, ab ramis eminebant. qui-
 ni erant ordines conjuncti inter se, at-
 que implicati; quò qui intraverant, se
 ipsi acutissimis vallis inducebant: hos,
 Cippos appellabant. ante hos, obliquis
 ordinibus in quincuncem dispositis, scro-
 bes trium in altitudinem pedum fodie-
 bantur; paulatim angustiore ad infi-
 mum fastigio. huc teretes stipites, femi-
 nis crassitudine, ab summo praecuti et
 praecusti, demittebantur; ita ut non am-
 plius IV digitis ex terra emerent: si-
 mul, confirmandi et stabiliendi causa,
 singuli ab infimo solo pedes terra ex-
 culcabantur. reliqua pars serobis, ad
 occultandas insidias, viminibus ac vir-
 gultis integebatur. hujus generis octo-
 ni ordines ducti, ternos inter se pedes
 distabant: id, ex similitudine floris, Li-
 lium appellabant. ante haec, taleae pe-
 dem longae, ferreis hamis infixis, totae
 in terram infodiebantur; mediocribus-
 que intermissis spatiis, omnibus locis
 differebantur; quos Stimulos nomina-

bant. His rebus perfectis : regiones se- 68
 cutus quàm potuit aequissimas, pro loci
 natura ; XIV millia passuum complexus,
 pares ejusdem generis munitiones, di-
 versas ab his, contra exteriorem hostem
 perfecit ; ut ne magna quidem multitu-
 dine, si ita accidat, ejus discessu, muni-
 tionum praesidia circumfundi possent.
 neu cum periculo ex castris egredi coge-
 rentur ; dierum XXX pabulum, frumen-
 tumque habere omnes convectum jubet.
 Dum haec ad Alesiam geruntur ; Galli, 69
 concilio principum indicto, non om-
 nes, qui arma ferre possent, (ut censuit
 Vercingetorix) convocandos statuunt,
 sed certum numerum cuique civitati im-
 perandum ; ne, tanta multitudine con-
 fusa, nec moderari nec discernere suos,
 nec frumentandi rationem habere pos-
 sent. imperant Aeduis ; atque eorum
 clientibus, Segusianis, Ambivaretis, Au-
 lercis Brannovicibus, Brannoviis ; mil-
 lia XXXV : parem numerum Arvernais ;
 adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis,
 Velaunis, qui sub imperio Arvernorum
 esse consueverunt : Senonibus, Sequa-
 nis, Biturigibus, Xantonibus, Ruthenis,

Carnutibus, XII millia: Bellovacis, X: totidem, Lemovicibus: octona Pictonibus, et Turonis, et Parisiis, et Eleutheris Sueffionibus: Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviiis, Morinis, Nitiobrigibus, quina millia: Aulercis Cenomanis, totidem: Atrebatibus, IV millia: Bellocassis, Lexoviis, Aulercis Ebuovicibus, terna: Rauracis, et Boiis, XXX: universis civitatibus, quae Oceanum attingunt, quaeque eorum consuetudine Armoricae appellantur; (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Caletes, Osismii, Lemovices, Veneti, Unelli;) sena. ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt; quòd se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujusquam imperio obtemperaturos: rogati tamen a Comio, pro ejus hospitio II

70 millia miserunt. Hujus operâ Comii, ita ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Caesar: pro quibus meritis civitatem ejus immunem esse jusserat; jura legesque reddiderat; atque ipsi Morinos attribuerat. tanta tamen uniyer-

sae Galliae consensus fuit libertatis vindicandae, et pristinae belli laudis recuperandae; ut neque beneficiis, neque amicitiae memoria, moverentur; omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent; coactis equitum VIII milibus, et peditum circiter CCXL. haec in Aeduorum finibus recenscebantur; numerusque inibatur. praefecti constituebantur. Comio, Atrebatii; Virдумaro, et Eporedorigi Aeduis; Vergasillauo Arverno, consobрино Vercingetorigis, summa imperii transditur. iis delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. omnes alacres, et fiduciae pleni, ad Alesiam proficiscuntur: nec erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantae multitudinis sustineri posse arbitraretur: praesertim ancipiti proelio, quum ex oppido eruptione pugnaretur, et foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur. At ii, qui Alesiae obsidebantur; praeterita die, qua suorum auxilia expectaverant; consumpto omni frumento; inscii, quid in Aeduis gereretur; concilio coacto, de exitu fortuna-

rum suarum consultabant. ac variis dictis sententiis; quarum pars, deditio-
nem; pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant: non praetereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. hic summo in Arvernus natus loco, et magnae habitus auctoritatis, ‘nihil,’ inquit, ‘de eorum sententia dic-
‘ turus sum, qui turpissimam servitutem
‘ deditiois nomine appellant; neque
‘ hos habendos civium loco, neque ad
‘ concilium adhibendos censeo. cum iis
‘ mihi res sit, qui eruptionem probant:
‘ quorum in consilio, omnium vestrum
‘ consensu, pristinae residere virtutis
‘ memoria videtur. animi est ista molli-
‘ ties, non virtus; inopiam paullisper
‘ ferre non posse. qui se ultro morti offerant,
‘ facilius reperiuntur, quam qui
‘ dolorem patienter ferant. atque ego
‘ hanc sententiam probarem, (nam apud
‘ me multum dignitas potest;) si nul-
‘ lam, praeterquam vitae nostrae, jac-
‘ turam fieri viderem. sed, in consilio
‘ capiendo, omnem Galliam respiciamus;
‘ quam ad nostrum auxilium con-

‘ citavimus. quid, hominum millibus
‘ LXXX uno loco interfectis, propin-
‘ quis consanguineisque nostris animi
‘ fore existimatis; si penè in ipsis cada-
‘ veribus proelio decertare cogentur?
‘ nolite hos vestro auxilio spoliare, qui
‘ vestrae salutis causa suum periculum
‘ neglexerint; nec stultitia ac temeritate
‘ vestra, aut imbecillitate animi, omnem
‘ Galliam prosternere, ac perpetuae ser-
‘ vituti addicere. an, quòd ad diem non
‘ venerint, de eorum fide constantiaque
‘ dubitatis? quid ergo? Romanos in
‘ illis ulterioribus munitiõnibus, animi-
‘ ne causa quotidie exerceri putatis? si
‘ illorum nunciis confirmari non potes-
‘ tis, omni aditu praesepto; iis utimi-
‘ ni testibus, appropinquare eorum ad-
‘ ventum; cujus rei timore exterriti,
‘ diem noctemque in opere versantur.
‘ quid ergo mei consilii est? facere quod
‘ nostri majores, nequaquam pari bello
‘ Cimbrorum Teutonumque, fecerunt:
‘ qui in oppida compulsi, ac simili ino-
‘ pia subacti; eorum corporibus, qui ae-
‘ tate inutiles ad bellum videbantur, vi-
‘ tam toleraverunt; neque se hostibus

6 transdiderunt : cujus rei exemplum si
 6 non haberemus, tamen libertatis caus-
 6 sa institui et posteris prodi, pulcher-
 6 rimum judicarem. nam quid huic simi-
 6 le bello fuit ? depopulata Gallia, mag-
 6 naque illata calamitate, Cimbri fini-
 6 bus nostris aliquando excefferunt, at-
 6 que alias terras petierunt ; jura, leges,
 6 agros, libertatem nobis reliquerunt :
 6 Romani vero quid petunt aliud, aut
 6 quid volunt, nisi, invidia adducti, quos
 6 fama nobiles potentesque bello cogno-
 6 verunt, horum in agris civitatibusque
 6 considerare, atque his aeternam injun-
 6 gere servitatem ? neque enim unquam
 6 alia conditione bella gesserunt. quod
 6 si ea, quae in longinquis nationibus ge-
 6 runtur, ignoratis ; respicite finitimam
 6 Galliam, quae in provinciam redacta,
 6 jure et legibus commutatis, securibus
 6 subjecta, perpetua premitur servitute.
 6 sententiis dictis ; constituunt ut, qui
 6 valetudine aut aetate inutiles sunt bello,
 6 oppido excedant ; atque omnia prius
 6 experiantur, quam ad Critognati sen-
 6 tentiam descendant : illo tamen potius
 6 utendum consilio, si res cogat atque

auxilia morerentur, quàm deditiois aut
 pacis subeundam conditionem. Mandu-
 bii, qui eos oppido receperant, cum li-
 beris atque uxoribus exire coguntur. ii,
 quum ad munitiones Romanorum acces-
 sissent, flentes omnibus precibus ora-
 bant, ut se in servitatem receptos cibo
 juvarent. hos Caesar, dispositis in vallo
 custodiis, recipi prohibebat. Interea ⁷²
 Comius, reliquique duces, quibus sum-
 ma imperii permiffa erat, cum omnibus
 copiis ad Alesiam perveniunt: et, colle
 exteriore occupato, non longius o pas-
 sibus à nostris munitionibus confidunt.
 postero die, equitatu ex castris educto,
 omnem eam planitiem, quam in longi-
 tudinem III millia passuum patere de-
 monstravimus, complent; pedestresque
 copias, paulum ab eo loco, abditas in
 locis superioribus constituunt. erat ex
 oppido Alesia despectus in campum.
 concurritur, his auxiliis visis: fit gratu-
 latio inter eos, atque omnium animi ad
 laetitiam excitantur. itaque productis
 copiis, ante oppidum confidunt; et
 proximam fossam cratibus integunt, at-
 que aggere explent; seque ad eruptio-

nem atque omnes casus comparant.

73 **C**aesar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito; ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit: equitatum ex castris educi, et proelium committi jubet. erat ex omnibus castris, quae summum undique jugum tenebant, despectus: atque omnium militum intenti animi, pugnae eventum exspectabant. Galli, inter equites, rarios sagittarios, expeditosque levis armaturae, interjecerant; qui suis cedentibus auxilio succurrerent, et nostrorum equitum impetum sustinerent. ab his complures de improvise vulnerati, proelio excedebant. quum suos pugna superiores esse Galli considerent, et nostros multitudine premi viderent; ex omnibus partibus, et ii qui munitionibus continebantur, et ii qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum animos confirmabant. quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte aut turpiter factum celari poterat; utrosque et laudis cupiditas, et timor ignominiae, ad virtutem excitabat. quum a meridie prope ad solis occasum dubiam victoriam

pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt: quibus in fugam coniectis, sagittarii circumventi interfectique sunt. item ex reliquis partibus nostri, cedentes usque ad castra infecuti, sui colligendi facultatem non derunt. at ii, qui ab Alesia processerant, moesti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt. Uno die intermisso, Galli; atque hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto; media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. subito clamore sublato; quâ significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent: crates projicere; fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare; reliquaque, quae ad oppugnationem pertinent, administrare. eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix; atque ex oppido educit, nostros, ut superioribus diebus suis cuique locus erat definitus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus sudibusque, quas in opere disposu-

erant, ac glandibus Gallos perterrent. prospectu tenebris adempto; multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. at M. Antonius, et C. Trebonius legati, quibus eae partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant. posteaquam propius successerunt; aut se ipsi stimulis inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo et turribus transjecti pilis muralibus interibant. multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta; quum lux appeteret, veriti ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. at interiores, dum ea, quae a Vercingetorige ad eruptionem praeparata erant, proferunt, priores fossas explent; diutius in iis rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. ita, re infecta, in oppidum reverterunt.

exspectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstravimus. exiguum loci ad declivitatem fastigium, magnum habet momentum. alii tela conjiciunt; alii, testudine facta, subeunt; defatigatis, invicem integri succedunt. agger ab universis in munitionem conjectus, et adscensum dat Gallis, et, quae in terram occultaverant Romani, contegit: nec jam arma nostris, nec vires suppetunt. His rebus cognitis, Caesar Labienum ⁷⁹ cum cohortibus vi subsidio laborantibus mittit. imperat, si sustinere non possit; deductis cohortibus eruptione pugnet: id, nisi necessariò, non faciat. ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum, in eo die atque hora docet consistere. interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca praerupta ex adscensu tentant: huc ea, quae paraverant, conferunt: multitudine telorum, ex turribus propugnantes deturbant: aggere et cratibus, aditus expediunt: ~~salcibus~~, vallum ac loricam rescindunt.

80 **Caesar** mittit primò Brutum adolescentem, cum cohortibus VI; post, cum aliis VII, C. Fabium legatum: postremo ipse, quum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. restituto proelio, ac repulsis hostibus; eò, quò Labienum miserat, contendit. cohortes IV ex proximo castello educit. equitum se partem sequi; partem, circumire exteriores munitiones, et ab tergo hostes adoriri, jubet. Labienus, postquam neque aggeres neque fossae vim hostium sustinere poterant; coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas fors obtulit; Caesarem per nuncios facit certiolem, quid faciendum existimet. accelerat Caesar, ut proelio intersit. Ejus adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in proeliis uti consueverat; turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi jusserat; ut de locis superioribus haec declivia et devexa cernebantur: hostes proelium committunt. utrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. te-

pente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliae appropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna caedes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur: Vergasillaunus Arvernus, vivus in fuga comprehenditur: signa militaria LXXIV ad Caesarem referuntur: pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex oppido caedem et fugam suorum; desperata salutē, copias a munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidiis, ac totius diei labore, milites fuissent defessi; omnes hostium copiae deleri potuissent. de media nocte missus equitatus, novissimum agmen consequitur: magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in civitates discedunt. Postero die Vercingetorix, concilio convocato; 'id se bellum suscepisse, non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa,' demonstrat: 'et, quoniam iam sit fortunae cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu vivum transf-

'dere veliat.' mittuntur de his rebus ad
 Caesarem legati. jubet arma transdi-
 ptinicipes. produci. ipse in munitione
 pro castris confedit: eò duces produ-
 cantur: Vercingetorix deditur; arma
 projiciuntur. reservatis Aeduis atque
 Arvernīs, si per eos civitates recupera-
 re posset; ex reliquis captivis toto ex-
 ercitu capita singula, praedae nomine,
 distribuit. His rebus confectis, in Ae-
 duos proficiscitur; civitatem recipit. co-
 legati ab Arvernīs missi; quae impera-
 ret, se facturos pollicentur: imperat
 magnum numerum obsidum. legiones
 in hiberna mittit; captivorum circiter
 xx millia, Aeduis Arvernisque reddit.
 T. Labienum, cum II legionibus et e-
 quitatu, in Sequanos proficisci jubet: huic
 M. Sempronium Rutilum attribuit. C.
 Fabium et L. Minucium Basilum, cum
 II legionibus, in Rhemis collocat; ne
 quam a finitimis Bellovacis calamitatem
 accipiant. C. Antistium Reginum, in
 Ambivaretos; T. Sextium, in Bituri-
 ges; C. Caninium Rebilum, in Ruthe-
 nos; cum singulis legionibus mittit.

Q. Tullium Ciceronem, et P. Sulpicium, Cabiloni et Matiscone in Aeduis ad Ararim, rei frumentariae causa, collocat. ipse Bibracte hiemare constituit. his rebus Caesaris litteris cognitis, Romae dierum xx supplicatio indicitur.

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBER VIII.

SCRIPTORE A. HIRTIO PANSÆ.

COACTUS assiduis tuis vocibus, Balbe; quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere; difficillimam rem suscepi. Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae, non comparandos superioribus atque insequentibus ejus scriptis, contexui: novissimeque, imperfecta ab rebus gestis Alexandriae confeci; usque ad exitum, non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus; sed vitae Caesaris. quos utinam qui legent, scire possent, quam invitus susceperim

scribendos; quo facilius caream stultitiae atque arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis. constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantiam commentariorum superetur. qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset. adeoque probantur omnium iudicio; ut praerepta, non praebita facultas, scriptoribus videatur. cuius tamen rei major nostra, quam reliquorum est admiratio. caeteri enim, quam bene atque emendate; nos etiam, quam facile atque celeriter eos confecerit, scimus. erat autem in Caesare, quum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima suorum scientia consiliorum explicandorum. mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem. quae bella quanquam ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota; tamen aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt; aliter, quae pro testimonio sumus dicturi. sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum

Caesare conferat; hoc ipsum crimen arrogantis subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Caesare comparari. vale.

¹ **O**MNI Gallia devicta; Caesar quum superiore aestate nullam bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli confissa nunciabantur, conjurationesque facere. cuius rei verisimilis causa afferebatur; quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habiturum exercitum populi Rom. ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquae possent se vindicare in libertatem. Quae ne opinio Gallorum confirmaretur; Caesar M. Antonium quaestorem suis praeficit hibernis; ipse, equitatus praesidio, pridie kal. Jan. ab oppido Bibracte pro-

²

ficiscitur ad legionem XIII, quam non longe a finibus Aednorum collocaverat in finibus Biturigum; eique adjungit legionem XI, quae proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui, quum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent conjurationesque facerent. Repentino adventu Caesaris accidit, quod imparatis disjectisque accidere fuit necesse; ut, sine timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent. namque etiam illud vulgare incursionis hostium signum, quod incendiis aedificiorum intelligi consuevit, Caesaris erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur; aut hostes incendiis terrerentur. multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitiiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant,

frustrà : nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit ; nec dat ulli civitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute, cogitandi : qua celeritate, et fideles amicos retinebat, et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. tali conditione Bituriges proposita, quum sibi viderent clementia Caesaris reditum patere in ejus amicitiam ; finitimasque civitates sine ulla poena dedisse obsides, atque in fidem receptas esse ; idem fecerunt. Caesar militibus, pro tanto labore ac patientia ; qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime permanferant in labore ; ducenos sestertios : centurionibus, I I millia nummum praedae nomine condonanda pollicetur : legionibusque in hiberna remissis, ipse se recipit die XL Bibracte.

4 Ibi quum jus diceret ; Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita ; quum non amplius X et V I I I dies in hibernis esset commoratus, legiones X I V et V I ex hibernis ab Arare educit ; quas ibi colloca-

tas, explicandas rei frumentariae causa, superiore commentario demonstratum est. ita cum XI legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. quum fama exercitus ad hostes esset perlata: calamitate caeterorum ducti Carnutes; desertis vicis oppidisque, quae, tolerandae hiemis causa, constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis, incolebant; (nuper enim devicti, complura oppida dimiserant:) dispersi profugiunt. Caesar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates quum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit. atque in tecta, partim Gallorum; partim quae, coniectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratiâ, erant inaedificata; milites contegit. equites tamen, et auxiliaarios pedites, in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes. nec frustra; nam plerumque magnâ praedâ potiti nostri revertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec sivarum praesidio tempestatibus durissimè

tegi possent; dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas civitates. Caesar, tempore anni difficillimo, quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus aestivorum nullum summum bellum posse conflare; C. Trebonium cum II legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocavit. ipse, quum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellovacos (qui belli gloriâ Gallos omnes Belgasque praestabant,) finitimasque civitates, duce Correo Bellovaco et Comio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere; ut omni multitudine in fines Sueffionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem: pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam calamitatem socios optime de republ. meritis accipere: legionem ex hibernis evocat rursus XI: literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueffionum legiones II, quas habebat, adduceret; alteram-

que ex duabus a T. Labieno accersit. ita, quantum hibernorum opportunitas bellique ratio postulabat; perpetuo suo labore, invicem legionibus expeditionum onus injungebat. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur. castrisque in eorum finibus positis; equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. equites officio functi, renunciant paucos in aedificiis esse inventos; atque hos, non qui agrorum incolendorum causa remansissent, (namque esse undique diligenter demigratum;) sed qui, speculandi gratiâ, essent remissi. a quibus quum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bellovacorum; quodque esset consilium eorum: inveniebat, ‘Bellovacos omnes, ‘qui arma ferre possent, in unum locum convenisse: itemque Ambianos, ‘Aulercos, Caletes, Vellocaesses, Atrebates: locum castris excelsum, impedimentâ circumdatâ palude, delegisse; omnia impedimenta in posteriores silvas contulisse: complures esse principes belli auctores; sed multitudinem ma-

' xime Correo obtemperare, quòd ei
 ' summo esse odio populi Romani no-
 ' men intellexissent. paucis ante diebus,
 ' ex his castris Comium discessisse ad
 ' auxilia Germanorum adducenda; quo-
 ' rum et vicinitas propinqua, et multi-
 ' tudo esset infinita. constituisse autem
 ' Bellovacos, omnium principum con-
 ' sensu, summa plebis cupiditate; si, ut
 ' diceretur, Caesar cum III legionibus
 ' veniret; offerre se ad dimicandum;
 ' ne, miseriore ac duriore postea condi-
 ' tione, cum toto exercitu decertare co-
 ' gerentur: sin majores copias adduce-
 ' ret; in eo loco permanere, quem dele-
 ' gissent; pabulatione autem, (quae
 ' propter anni tempus, quum exigua,
 ' tum disjecta esset,) et frumentatione,
 ' et reliquo commeatu, ex insidiis prohi-
 7 ' bere Romanos.' Quae Caesar quum,
 consentientibus plurimis, cognovisset;
 atque ea quae proponerentur consilia,
 plena prudentiae, longeque a temerita-
 te barbarorum remota esse judicaret;
 omnibus rebus inserviendum statuit,
 quòd celerius hostes, contempta suorum
 paucitate, prodirent in aciem. singularis

enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII, et IX habebat: summae spei, delectaeque juventutis, XI; quae octavo jam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis et virtutis ceperat opinionem. itaque concilio advocato; rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis; animos multitudinis confirmat. si forte hostes, III legionum numero posset elicere ad dimicandum; agminis ordinem ita constituit, ut legio VII, VIII, et IX ante omnia irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen, (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit,) cogeret XI; ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi deposcissent. hac ratione pene quadrato agmine instructo; in conspectu hostium, celerius opinione eorum, exercitum adducit. Quum repente instructas velut 8 in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Caesarem plena fiduciae consilia perlata; si ve certaminis periculo, si ve subito adventu, seu expectatione nostri consilii,

copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaverat; tamen admiratus tantam multitudinem hostium; valle intermissa, magis in altitudinem depresso, quam late patente; castra castris hostium confert. hæc imperat vallo pedum **xii** muni-
 niri; coronisque pro ratione ejus altitudinis inædificari: fossam duplicem, pedum quinque denum, lateribus directis, deprimi: turres crebras excitari, in altitudinem **iii** tabulorum; pontibus transjectis contratisque conjungi; quorum frontes vimineâ loriculâ munirentur, ut hostis a duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque tela permitteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. portis fores, altioresque turres imposuit. Hujus munitionis duplex erat consilium. namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; et, quum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum,

parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. interim, crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interjecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriusque hostes insequabantur; aut vicissim hostes eandem transgressi, nostros longius submovebant. accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, quum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquireretur,) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quae res etsi medio cre detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum: atque eò magis, quòd Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus venerat; qui, tametsi numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari inflabantur. Caesar, quum animadverteret hostem complures dies castris palude et loci natura munitis se tenere; neque oppugnari castra eorum si-

ne dimicatione pernicioſa, nec locum
munitionibus claudi niſi a majore exer-
citu poſſe: litteras ad Trebonium mit-
tit, ut, quam celerrime poſſet, legionem
XIII, quae cum T. Sextio legato in Bi-
turigibus hiemabat, accerſeret; atque
ita cum III legionibus, magnis itineri-
bus, ad ſe veniret. ipſe equites invicem
Rhemorum, ac Lingonum, reliquarum-
que civitatum, quorum magnam nume-
rum evocaverat, praefidio pabulationibus
mittit, qui ſubitas hoſtium incurſiones
11 ſuſtinerent. Quod quum quotidie fie-
ret; ac jam conſuetudine diligentia mi-
nueretur, (quod plerumque accidit diu-
turnitate;) Bellovaci delecta manu pe-
ditum, cognitis ſtationibus quotidianis
equitum noſtrorum, ſilveſtribus locis
inſidias diſponunt; eodemque equites
poſtero die mittunt, qui primum elice-
rent noſtros in inſidias, deinde circum-
ventos aggredierentur. cujus mali ſors
incidit Rhemis, quibus illa dies fungen-
di muneris obvenerat: namque ii, quum
repente hoſtium equites animadvertiſ-
ſent, ac numero ſuperiores paucitatem
contemiſſent; cupidius inſecuti, a pe-

ditibus undique sunt circumdati. quo facto perturbati, celerius, quam consuetudo fert equestris proelii, se receperunt; amisso Vertisco, principe civitatis, praefecto equitum; qui quum vix equo propter aetatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum, neque aetatis excusatione in suscipienda praefectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. inflammantur atque incitantur hostium animi secundo proelio, principe et praefecto Rhemorum interfecto: nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem. Non intermittuntur interim quotidiana ¹² proelia in conspectu utrorumque castrorum, quae ad vada transitusque fiebant paludis. qua contentione Germani, (quos propterea Caesar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi proeliarentur;) quum constantius universi paludem transissent; paucisque resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti: perterriti non solum ii qui aut cominus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, sed

etiam qui longius subsidiari consueverant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugae fecerunt, saepe amissis superioribus locis, quàm se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longius profugerent: quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, ut vix judicari posset, utrum secundis minimis rebus insolentiores, an adversis mediocribus timidiores essent.

13 Complurimis diebus iisdem in castris consumptis: quum propius accessisse legiones, et C. Trebonium legatum, cognovissent; duces Bellovacorum, veritiformilem obsessionem Alesiae, noctu dimittunt eos, quos aut aetate aut viribus inferiores, aut inermes habebant; unaque reliqua impedimenta. quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carro- rum, etiam expeditos sequi Gallos consuevit;) oppressi luce, copias armatorum pro suis instruunt castris; ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. at Caesar neque resistente tanto collis ascensu aggrediendos judi-

cabat ; neque non usque eò legiones ad-
movendas, ut discedere ex eo loco sine
periculo barbari, nostris militibus in-
stantibus, non possent. ita; quum palu-
dem impeditam a castris castra dividere,
(quae transeundi difficultas, celeritatem
insequendi tardare posset;) atque id ju-
gum, quod trans paludem penè ad hos-
tium castra pertineret, mediocri valle à
castris eorum intercisum animadvertet-
ret : pontibus palude constrata, legiones
transducit; celeriterque in summam pla-
nitiam jugi pervenit, quae declivi fasti-
gio duobus ab lateribus munebatur. ibi
legionibus instructis, ad ultimum jugum
pervenit; aciemque eo loco constituit,
unde tormento missa tela in hostium cu-
neos conjici possent. Barbari, confisi 14
loci natura; quum dimicare non recusa-
rent, si forte Romani subire collem co-
narentur; paullatimque copias distribu-
tas dimittere non auderent, ne dispersi
perturbarentur; in acie permanserunt;
quorum pertinaciâ cognitâ; Caesar, xx
cohortibus instructis, castrisque eo loco
metatis, muniri jubet castra. absolutis
operibus, legiones pro vallo instructas

collocat; equites, fraenatis equis, in stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent; neque pernoctare, neque diutius permanere sine cibariis eodem loco possent; tale consilium sui recipiendi inierunt. fasces, ubi confederant, [nam, in acie federe Gallos consueisse, superioribus commentariis declaratum est,] stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt; extremoque tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum; quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt. Caesar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat, incendiis oppositis; tamen id consilium quum fugae causa initum suspicaretur, legiones promovet, et turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsisteret hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum; tardius procedit. equites, quum intrare fumum et flammam densis-

simam timerent; ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum; insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. ita, fuga timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento, millia non amplius x progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. inde, quum saepe in insidiis equites peditesque disponderent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. Quod quum crebrius accideret; ex captivo quodam comperit Caesar, Correum Bellovacorum ducem, fortissimorum millia vi peditum delegisse, equitesque ex omni numero mille, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. quo cognito consilio, Caesar legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, quem praesidio pabulatoribus mittere semper consueverat, praemittit: huic interponit auxilia levis armaturae: ipse cum legionibus quam potest maxime appropinquat. hostes in insidiis dispositi, quum sibi de-

legissent campum ad rem gerendam, non amplius patentem in omnes partes passibus M; silvis undique impeditissimis, aut altissimo flumine, velut indagine, munitum; hunc circumdederunt. nostri, explorato hostium consilio, ad proeliandum animo atque armis parati; quum, subsequenter legionibus, nullam dimicationem recusarent; turmatim in eum locum devenerunt. quorum adventu quum sibi Correas oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primum cum paucis se ostendit; atque in proximas turmas impetum facit. nostri constanter incursum sustinent insidiatum: neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus proeliis quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. quum, dispositis turmis, invicem rari proeliarentur; neque ab lateribus circumveniri suos paterentur: erumpunt caeteri, Correo proeliante, ex silvis, fit magna contentione diversum proelium: quod quum diutius pari Marte iniretur; paullatim ex silvis instructa multitudo procedit

peditum, quae nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subveniunt levis armaturae pedites, quos ante legiones missos docui; turmisque nostrorum interpositi, constanter proeliantur. pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat proelii; qui sustinuerant primos impetus infidiarum, hœc ipso fiunt superiores, quòd nullum ab infidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. accedunt propius interim legiones: crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuncii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. quâ re cognitâ; praesidio cohortium confisi nostri, acerrime proeliantur: ne, si tardius rem gessissent, victoriae gloriam communicasse cum legionibus viderentur. hostes concidunt animis, atque itineribus diversis fugam quaerunt. nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. victi tamen propulsique; majore parte amissa; consternati, quo fors tulerat, confugiunt; partim silvis petitis, partim flumine: qui tamen in fuga a nostris acriter insequen-

tibus conficiuntur; quum interim nulla calamitate victus Correuus, excedere proelio, silvasque petere, aut, invitantibus nostris ad deditiorem, potuit adduci, quin fortissime procliando, compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conjicere. Tali modo re gesta: recentibus proelii vestigiis ingressus Caesar: quum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse plus minus VIII millibus passuum dicebantur; tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen, exercitu transducto, progreditur. at Bellovaci, reliquaeque civitates; repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant; omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus; quum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato conclamant, ut legati obsidesque ad Caesarem mittantur. Hoc omnibus probato consilio; Comius Atrebas ad eos profugit

Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. caeteri e vestigio mittunt ad Caesarem legatos; petuntque, ut ea poena sit contentus hostium, quam, si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam profecto esset illaturus: afflictas opes, equestri proelio, Bellovacorum esse: delectorum peditum multa millia interuisse: vix refugisse nuncios caedis. tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo proelio commodum esse confectos; quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. numquam enim Senatum tantum in civitate, illo vivo; quantum imperitam plebem, potuisse.' haec orantibus legatis, commemorat Caesar; eodem tempore, superiore anno, Bellovacos caeterasque Galliae civitates suscepisse bellum: pertinacissime hos ex omnibus in sententia permanisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire atque intelligere se, causam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tan-

' tum pollere, ut, invitis principibus,
 ' resistente senatu, omnibus bonis re-
 ' pugnantibus, infirma manu plebis bel-
 ' lum concitare et gerere posset : sed ta-
 ' men se contentum fore eâ poenâ, quam
 19 ' sibi ipsi contraxissent.' Nocte inse-
 quenti, legati responsa ad suos referunt;
 obsides conficiunt. concurrunt reliqua-
 rum civitatum legati, quae Bellovaco-
 rum speculabantur eventum : obsides
 dant; imperata faciunt. excepto Comio;
 quem timor cohibebat cujusquam fidei
 suam committere salutem. nam superi-
 ore anno T. Labienus, Caesare in Gal-
 lia citeriore jus dicente; quum Comi-
 um comperisset sollicitare civitates, et
 conjurationem contra Caesarem facere;
 infidelitatem ejus sine ulla perfidia judi-
 cavit comprimi posse. quem quia non
 arbitrabatur vocatum in castra ventu-
 rum; ne tentando cautiorem faceret,
 C. Volusenum Quadratum misit, qui e-
 um, per simulationem colloquii, curaret
 interficiendum. ad eam rem delectos i-
 doneos ei transdidit centuriones. quum
 in colloquium ventum esset; et, ut con-
 venerat, manum Comii Volusenus arri-

puisset; et centurio, velut insueta re permotus, vellet hominem conficere; celeriter a familiaribus prohibitus Comii, non potuit: graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. quum utrimque gladii districti essent, non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium; nostrorum, quòd mortifero vulnere Comium credebant affectum; Gallorum, quòd, insidiis cognitis, plura, quam viderant, extimescebant. quo facto; statuisse Comius dicebatur, nunquam in conspectu cujusquam Romani venire. Bellicosissimis gentibus devictis, 20
Caesar; quum videret nullam jam esse civitatem, quae bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad praesens imperium evitandum; plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quaestorem, cum legione XI, sibi conjungit. C. Fabium legatum, cum cohortibus XXV, mittit in diversissimam partem Galliae: quòd ibi quasdam civitates in armis esse audiebat; neque C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus praecerat, satis firmas II legio-

nes habere existimabat. T. Labienum ad se evocat: legionemque XII, quae cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis accidisset, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi. ipse ad devastandos depopulandosque fines Ambiorigis, proficiscitur: quem perterritum atque fugientem, quum redigi posse in suam potestatem desperasset; proximum suae dignitati esse ducebat, adeo fines ejus vastare civibus, aedificiis, pecore; ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem. quum in omnes partes finium Ambiorigis, aut legiones aut auxilia dimisisset; atque omnia caedibus, incendiis, rapinis, vastasset; magno numero hominum interfecto aut capto: Labienum cum II legionibus in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniae vicinitatem quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate non multum a Germanis differebat; neque

imperata unquam, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim, C. Caninius legatus; quum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum, litteris nunciisque Duracii cognovisset, qui perpetuò in amicitia Romanorum permanerat quum pars quaedam civitatis ejus defecisset; ad oppidum Limonem contendit. quò quum adventaret; atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco ducet Andium, Duracium clausum Limone oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset; copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. quum complures dies in oppugnatione consumpsisset; et, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum conveltere potuisset; rursus ad obsidendum Limonem redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat; litterisque C. Caninii certior fit, quae in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio

ferendum. at Dumnaeus, adventu Fabii cognito; desperata salute, si tempore eodem coactus esset et Romanum exercitum sustinere hostem, et respicere ac timere oppidanos; repente eo ex loco cum copiis recedit; nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectu venerat hostibus, neque se cum Caninio junxerat; tamen, doctus ab iis qui locorum noverant naturam, potissimum credit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. itaque cum copiis ad eundem pontem contendit; equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. consequuntur equites nostri, ut erat praeceptum; invaduntque Dumnaei agmen: et fugientes perterritosque, sub sarcinis in itinere aggressi; magnâ praedâ, multis interfectis, potiuntur. ita, re bene gesta, se recipiunt in castra. Insequenti nocte Fabius equites praemittit, sic paratos,

ut confligerent atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. cujus praeceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, praefectus equitum, singularis et animi et prudentiae vir, suos hortatur; agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum proelium committit. consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus; qui, toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit proelium acri certamine. namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus; quum subsequi legiones meminissent; et pudore cedendi, et cupiditate celerius per se conficiendi proelii, fortissime contra pedites proeliantur: hostesque, nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant; delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur. quum aliquandiu summâ contentione dimicaretur; Dumnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus invicem praesidio. tum repente confertae legiones in conspectu hostium veniunt. quibus visis, percussae barbarorum turmae, ac

perterritae acies hostium, perturbato im-
 pedimentorum agmine, magno clamore
 discursuque passim fugae se mandant. at
 nostri equites, qui paullo ante cum re-
 sistentibus fortissime confixerant; lae-
 titia victoriae elati, magno undique cla-
 more sublato, cedentibus circumfusi;
 quantum equorum vires ad perfequen-
 dum, dextraeque ad caedendum valent;
 tantum eo proelio interficiunt. itaque
 amplius millibus XII aut armatorum,
 aut eorum qui timore arma projecerant,
 24 interfectis; omnis multitudo capitur
 impedimentorum. Qua ex fuga, quum
 constaret Drapetem Senonem, (qui, ut
 primum defecerat Gallia, collectis un-
 dique perditis hominibus, servis ad li-
 bertatem vocatis, exulibus omnium ci-
 vitatum accitis, receptis latronibus, im-
 pedimenta et commeatus Romanorum
 interceperat,) non amplius hominum v
 millibus ex fuga collectis, Provinciam
 petere: unaque consilium cum eo Lute-
 rium Cadurcum cepisse; quem in supe-
 riore Commentario, prima defectione
 Galliae, facere in Provinciam impetum
 voluisse cognitum est: Caninius legatus,

cum legionibus 11, ad eos persequendos contendit; ne de timore aut detrimento Provinciae, magna infamia, perditorum hominum atrociniis, caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu, in Carnutes reliquasque proficiscitur civitates; quarum eo proelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futurae: dato verò spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. qua in re, summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. nam Carnutes, qui, saepe vexati, nunquam pacis fecerant mentionem; datis obsidibus, veniunt in deditionem. caeteraeque civitates positae in ultimis Galliae finibus, Oceano conjunctae, quae Armoricae appellantur; auctoritate adductae Carnutum, adventu Fabii legionumque, imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitansque, solus extremas Galliae regiones petere coactus est. At Drapes, unaque Luterius, quum legiones Caniniumque adesse cognoscerent; nec se sine certa

pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciae fines intrare posse; nec jam liberam vagandi latrocinandique facultatem haberent: consistunt in agris Cadurcorum. ibi quum Luterius apud suos cives quondam, integris rebus, multum potuisset; semperque auctor novorum consiliorum, magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat ejus, natura loci egregie munitum, occupat suis et Drapetis copiis, oppidanisque sibi conjungit. Quo quum confestim C. Caninius venisset; animadverteretque omnes oppidi partes praeruptissimis faxis esse munitas, quò, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae, si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartito cohortibus divisus, trina excelsissimo loco castra fecit; a quibus paullatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere instituit. quod quum animadverterent oppidani; miserrimaque

Alesia memoria solliciti, similem casum
 obsessionis vererentur; maximeque ex
 omnibus Luterius, qui fortunae illius
 periculum fecerat, moneret rationem
 frumenti esse habendam: constituunt
 omnium consensu, parte ibi relicta copi-
 arum, ipsi cum expeditis ad importan-
 dum frumentum proficisci. eo consilio
 probato; proxima nocte, ii millibus
 armatorum relictis, reliquos ex oppido
 Drapes et Luterius educunt. ii, paucos
 dies morati; ex finibus Cadurcorum,
 (qui partim re frumentaria sublevare eos
 cupiebant; partim prohibere, quo mi-
 nus sumerent, non poterant;) magnum
 numerum frumenti comparant. non-
 numquam autem expeditionibus noctur-
 nis castella nostrorum adoriuntur. quam
 ob causam C. Caninius toto oppido
 munitiones circumdare moratur; ne aut
 opus effectum tueri non possit, aut plu-
 rimis in locis infirma disponat praesidia.
 Magna copia frumenti comparata; con- 28
 sidunt Drapes et Luterius non longius
 ab oppido x millibus passuum, unde
 paullatim frumentum in oppidum sup-
 portarent. ipsi inter se provincias par-

tiuntur: Drapes, castris praesidio cum parte copiarum restitit: Luterius, agmen jumentorum ad oppidum adducit. dispositis ibi praesidiis; hora noctis circiter x, silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent; exploratoresque missi, quae agerentur renunciassent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis, in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua praesidia. quae nostri ut viderunt; acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. effugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in castra. Re bene gesta; Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drapete esse in castris a millibus non amplius x. qua re ex compluribus cognita: quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse; magnae felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex caede refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret.

sed, quum in experiundo periculum nullum videret; equitatum omnem, Germanosque pedites, summae velocitatis omnes, ad castra hostium praemittit: ipse legionem unam in trina castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. quum propius hostem accessisset; ab exploratoribus, quos praemiseraat, cognoscit; castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa; at Germanos, equitesque, imprudentibus omnibus, de improvise advolasse et proelium commisisse. qua re cognita; legionem armatam instructamque adducit. ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. quod ubi accidit; Germani, equitesque, signis legionis visis, vehementissime proeliantur. confestim omnes cohortes undique impetum faciunt. omnibus aut interfectis, aut captis; magnâ praedâ potiuntur. capitur ipse eo proelio Drapes. Caninius, felicissime re gesta, sine ullo penè militis vulnere; ad obsidendos oppidanos revertitur. externoque hoste deleto; cujus timore augere praesidia,

et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat; opera undique imperat administrari. venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius; partemque oppidi sumit ad obsidendum. Caesar interim M. Antonium quaestorem, cum cohortibus xv, in Bellovacis reliquit; ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. ipse reliquas civitates adit: obsides plures imperat: timentes omnium animos consolatione sanat. quum in Carnutes venisset: quorum in civitate, superiore Commentario, Caesar exposuit initium belli esse ortum: quod praecipue eos propter conscientiam facti, timere animadvertibat; quo celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius et concitatore[m] belli Guturvatum ad supplicium deposcit: qui, etsi ne civibus quidem suis se committebat; tamen celeriter, omnium cura quaesitus, in castra perducitur. cogitur in ejus supplicium Caesar contra naturam suam, maximo militum concursu; qui omnia pericula et detrimenta belli, Guturvato accepta referebant; adeo ut verberibus

exanimatum corpus securi feriretur. Ibi ³²
crebris litteris Caninii fit certior, quae
de Drapete et Luterio gesta essent; quo-
que in consilio permanerent oppidani.
quorum etsi paucitatem contemnebat,
tamen pertinaciam magnâ poenâ esse af-
ficiendam judicabat; ne universa Gallia
non vires sibi defuisse ad resistendum Ro-
manis, sed constantiam, putaret; neve
hòc exemplo caeterae civitates, locorum
opportunitate fretae, se vindicarent in
libertatem; quum omnibus Gallis no-
tum esse sciret, reliquam esse unam aef-
tatem suae provinciae; quam si susti-
nere potuissent, nullum ultra pericu-
lum vererentur. itaque Q. Calenum le-
gatum cum legionibus II relinquit, qui
justis itineribus, se subsequeretur: ipse
cum omni equitatu, quam potest celer-
rime, ad Caninium contendit. Quum, ³³
contra expectationem omnium, Caesar
Uxellodunum venisset, oppidumque o-
peribus clausum animadverteret, neque
ab oppugnatione recedi videret ulla con-
ditione posse; magna autem copia fru-
menti abundare oppidanos, ex perfugis
cognovisset: aqua prohibere hostem ten-

tare coepit. flumen infimam vallem dividebat, quae penè totum montem cingebat, in quo positum erat praeruptum undique oppidum Uxellodunum. hoc avertere, loci natura prohibebat : sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, derivari posset. erat autem oppidanis difficilis et praeruptus eò descensus; ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. qua difficultate eorum cognita; Caesar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos; quorum omnis postea multitudo aequatum unum in locum conveniebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons prorumpebat ab ea parte, quae, fere pedum ccc intervallo, fluminis circuitu vacabat. hòc fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui, Caesar unus videret; non sine magno periculo, e regione ejus vineas agere adversus montem, et aggeres struere

coepit; magno cum labore, et continua dimicatione. oppidani enim loco superiore decurrentes, sine periculo proeliabantur; multosque pertinaciter succedentes vulnerabant: ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, et labore atque operibus locorum vincere difficultates. eodem tempore tectos cuniculos, ab aggere et vineis agunt ad caput fontis: quod genus operis sine ullo periculo, et sine suspitione hostium facere licebat. extruitur agger in altitudinem pedum LX: collocatur in eo turris X tabularum; non quidem quae moenibus aequaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quae superaret fontis fastigium. ex ea quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent ad-aquari oppidani; non tantum pecora atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. Quo 34 malo perterriti oppidani; cupas sevo, pice, scandulis complent: eas ardentibus in opera provolvunt. eodem tempore acerrime praeliantur, ut ab incendio restinguendo dimicatione et periculo de-

terreant Romanos. magna repente in
 ipsis operibus flamma existit. quaecun-
 que enim per locum praecipitem missa
 erant; ea, vineis et aggere suppressa,
 comprehendebant id ipsum quod mora-
 batur. milites contra nostri, quanquam
 periculoso genere proelii, locoque iniquo
 premebantur; tamen omnia paratissimo
 sustinebant animo. res enim gerebatur et
 excelso loco, et in conspectu exercitus
 nostri; magnusque utrimque clamor o-
 riebatur. ita, quam quisque poterat ma-
 xime insignis, quo notior testatiorque
 virtus ejus esset, telis hostium flammae-
 35. que se offerebat. Caesar, quum com-
 plures suos vulnerari videret; ex omni-
 bus oppidi partibus cohortes montem
 adscendere, et, simulatione moenium
 occupandorum, clamorem undique ju-
 bet tollere. quo facto perterriti oppida-
 ni; quum, quid ageretur in locis reli-
 quis, essent ignari; revocant ab impug-
 nandis operibus armatos, murisque dis-
 ponunt. ita nostri, sine proelio facto,
 celeriter opera flammâ comprehensa par-
 tim restinguunt, partim interscindunt.
 quum pertinaciter resisterent oppidani;

et, jam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerent: ad postremum cuniculis venae fontis intercisae sunt, atque averisae. quo facto repente fons perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. itaque necessitate coacti, se tradiderunt. Caesar, ³⁶ quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret; neque vereretur, ne quid crudelitate naturae videretur asperius fecisse; neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare coepissent: exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. itaque, omnibus, qui arma tulerunt, manus praecidit: vitam concessit; quo testatior esset poena improborum. Drapes, quem captum esse a Caninio docui; sive indignatione et dolore vinculorum; sive timore gravioris supplicii, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. eodem tempore Luterius, quem profugisse ex proelio scripsi; quum in potestatem venisset Epasnaeti Arverni, (crebro enim

mutandis locis, multorum fidei se committebat; quòd nusquam diutius sine periculo commoratus videbatur, quum sibi conscius esset quàm inimicum deberet Caesarem habere:) hanc Epasnaetus Arvernus, amicissimus populi Romani, sine dubitatione ulla vinctum ad Caesarem duxit. Labienus interim in Treviris equestre proelium secundum facit: compluribusque Treviris interfectis, et Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant; principes eorum vivos in suam redegit potestatem; atque in iis Surum Aeduum; qui et virtutis et generis summam nobilitatem habebat, solusque ex Aeduis ad id tempus permanerat in armis. ea re cognita, Caesar; quum in omnibus partibus Galliae, bene res gestas videret; iudicaretque, superioribus aestivis Galliam devictam et subactam esse; Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset: cum 11 legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret aestivorum. quam rem, sicut caetera, celeriter feliciterque confecit; namque omnes Aequi-

taniae civitates legatos ad eum miserunt, obsidesque ei dederunt. quibus rebus gestis, ipse cum equitum praesidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hiberna deduxit: IV legiones in Belgio collocavit, cum M. Antonio et C. Trebonio et P. Vatinio et Q. Tullio legatis: duas in Aeduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat: II in Turonis ad fines Carnutum posuit, quae omnem regionem conjunctam Oceano continerent: II reliquas in Lemovicum finibus non longe ab Arvernis, ne qua pars Galliae vacua ab exercitu esset. paucos dies ipse in Provincia moratus; quum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias cognovisset, bene meritis praemia tribuisset; (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in rempublicam fuisset totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciae illius;) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit; hibernatque Nemetocennae. Ibi cognoscit; Comium Atrebatem proelio cum equi-

zatu suo contendisse. nam quum An-
 tonius in hiberna venisset, civitasque
 Atrebatum in officio maneret; Comi-
 us, qui post illam vulnerationem, quam
 supra commemoravimus, semper ad om-
 nes motus paratus suis civibus esse con-
 suëssset; ne consilia belli quaerenti-
 bus auctor armorum duxque deesset;
 parente Romanis civitate, cum suis e-
 quitibus se suosque latrociniis alebat;
 infestisque itineribus commeatus com-
 plures, qui comportabantur in hiber-
 39 na Romanorum, intercipiëbat. . . . Erat
 attributus Antonio praefectus equitum
 C. Volusenus Quadratus; qui cum eo
 hiemaret. hunc Antonius ad persequen-
 dum equitatum hostium mittit. Voluse-
 nus autem ad eam virtutem, quae singu-
 laris in eo erat, magnum odium Co-
 mii adjungebat; quo libentius id face-
 ret, quod imperabatur. itaque, disposi-
 tis insidiis, saepius ejus equites aggressus,
 secunda proelia faciebat. novissime,
 quum vehementius contenderetur: ac
 Volusenus, ipsius intercipiendi Comii
 cupiditate, pertinacius eum cum paucis
 infecutus esset; ille autem fuga vehet

menti Volufenum produxisset longius : repente omnium suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, per fidem imposita, paterentur inulta ; converfoque equo, se a caeteris incautius permittit in praefectum. faciunt idem omnes ejus equites ; paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Comius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati ; lanceaque infesta medium femur ejus magnis viribus transjicit. praefecto vulnerato ; non dubitant nostri resistere, et conversi hostem pellere. quod ubi accidit ; complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi, vulnerantur ; et partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. quod ubi malum dux, equi velocitate, evitavit ; graviter vulneratus praefectus, ut vitae periculum aditurus videretur, refertur in castra. Comius autem ; sive expiato suo dolore, sive magna parte amissa suorum ; legatos ad Antonium mittit : seque et ibi futurum ubi praescripserit, et ea facturum quae imperaverit, obsidibus datis firmat : unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat

cujusquam Romani. quam postulatio-
nem Antonius quum judicaret ab justo
nāsci timore, veniam petenti dedit; ob-
sides accepit.

Scio Caesarem singulorum annorum
singulos Commentarios confecisse. quod
ego non existimavi mihi esse faciendum;
propterea quòd insequens annus, L.
Paullo, C. Marcello consulibus, nullus
habet Galliae magnopere res gestas. ne
quis tamen ignoraret, quibus in locis
Caesar exercitusque eo tempore fuissent;
pauca scribenda, conjungendaque huic
Commentario statui.

40 Caesar, quum in Belgio hiemaret,
unum illud propositum habebat; con-
tinere in amicitia civitates, nulli spem
aut causam dare armorum. nihil enim
minus volebat, quam sub decessum su-
um necessitatem sibi aliquam imponi
belli gerendi; ne, quum exercitum de-
ducturus esset, bellum aliquod relinque-
retur, quod omnis Gallia libenter sine
praesenti periculo susciperet. itaque,
honorifice civitates appellando, princi-
pes maximis praemiis afficiendo, nulla
onera nova imponendo, defessam tot ad-

versis proeliis Galliam, conditione pre-
rendi meliore, facile in pace continuit.
Ipse, hibernis peractis, contra consue- 41
tudinem in Italiam quam maximis iti-
neribus est profectus; ut municipia et
colonias appellaret, quibus M. Antonii
quaestoris sui commendaret sacerdotii
petitionem. contendebat enim gratiam,
quam libenter pro homine sibi conjunc-
tissimo, quem paullo ante praemiserat
ad petitionem; tum acriter contra fac-
tionem et potentiam paucorum, qui,
M. Antonii repulsâ, Caesaris deceden-
tis convellere gratiam cupiebant. hunc
etsi augurem prius factum, quam Itali-
am attingeret, in itinere audierat; ta-
men non minus justam sibi causam mu-
nicipia et colonias adeundi existimavit,
ut iis gratias ageret, quòd frequentiam
atque officium suum Antonio praesti-
tissent: simulque se et honorem suum in
insequentis anni commendaret petiti-
one; propterea quòd insolenter adver-
sarii sui gloriarentur, L. Lentulum et
C. Marcellum consules creatos, qui
omnem honorem et dignitatem Caesa-
ris exspoliarent; ereptum Scr. Galbae

consulatum, quum is multo plus gratia
 suffragiisque valuisset, quòd sibi con-
 junctus et familiaritate et necessitudine
 42 legationis esset. Exceptus est Caesaris
 adventus ab omnibus municipiis et co-
 loniis, incredibili honore atque amore.
 tum primum enim veniebat ab illo uni-
 versae Galliae bello. nihil relinqueba-
 tur, quod ad ornatum portarum, itine-
 rum, locorumque omnium, quà Caesar
 iturus erat, excogitari posset. cum libe-
 ris omnis multitudo obviam procede-
 bat: hostiae omnibus locis immolaban-
 tur: tricliniis stratis fora templaque
 occupabantur; ut vel expectatissimi
 triumphii laetitia praecipere posset. tanta
 erat magnificentia apud opulentiores,
 43 cupiditas apud humiliores. Quum om-
 nes regiones Galliae Togatae Caesar
 percucurrisset, summa celeritate ad ex-
 ercitus Nemetocennam rediit; legioni-
 busque ex omnibus hibernis ad fines
 Trevirorum evocatis, eò profectus est,
 ibique exercitus iustravit. T. Labie-
 num Galliae Togatae praefecit, quò
 majore commendatione conciliaretur
 ad consulatus petitionem. ipse tantum

itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. ibi quanquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari : certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitûs spoliaretur : tamen neque de Labieno credidit quidquam ; neque contra senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. judicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. nam C. Curio tribunus plebis, quum Caesaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, saepe erat senatui pollicitus ; ‘ si quem
‘ timor armorum Caesaris laederet, et
‘ quoniam Pompeii dominatio atque
‘ arma non minimum terrorem foro inferrent ; discederet uterque ab armis,
‘ exercitusque dimitteret : fore eo pacto liberam, et sui juris, civitatem.’ neque hoc tantum pollicitus est ; sed etiam per se senatus discessionem facere coepit. quod ne fieret, consules amicique Pompeii intercesserunt ; atque, ita rem moderando, discesserunt. Magnum 14

hoc testimonium fenatus erat univcrsi; conveniensque superiori facto. nam Marcellus, proximo anno, quum impugnaret Caesaris dignitatem; contra legem Pompeii et Crassi, retulerat ante tempus ad senatum de Caesaris provinciis. sententiisque dictis; discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris invidia quaerebat; senatus frequens in alia omnia transiit. quibus non frangebantur animi inimicorum Caesaris; sed admonebantur, quo majores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent. Fit deinde
 45 S. C. ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Caesare mitteretur. neque obscure hae duae legiones uni Caesari detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat, confectam ex delectu provinciae Caesaris; tanquam ex suo numero, dedit. Caesar tamen, quum de voluntate adversariorum suorum nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit; et ex suo numero decimam quintam, quam in Gallia citerio-

re habuerat, ex senatusconsulto jubet transdi. in ejus locum XI II legionem in Italiam mittit, quae praesidia tueretur, ex quibus praesidiis decima quinta deducebatur. ipse exercitum distribuit per hiberna; C. Trebonium, cum legionibus IV, in Belgio colloeat; C. Fabium, cum totidem, in Aeduos deducit. sic enim existimabat tutissimam fore Galliam: si Belgae, quorum maxima virtus; et Aedui, quorum auctoritas summa esset; exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est. 46 quò quum venisset; cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones II, ab se remissas, quae ex senatusconsulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transditas atque in Italia retentas esse. hòc facto; quanquam nulli erat dubium, quin arma contra Caesarem pararentur; tamen Caesar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur jure potius disceptandi, quam belli gerendi.

ok is
tal

